

**ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN
İLMÎ HAYATI, DİN VE TARİH GÖRÜŞÜ**

Özlem ÖZANLI

Yüksek Lisans Tezi

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

2018

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

Özlem ÖZANLI

**ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN İLMÎ HAYATI, DİN VE
TARİH GÖRÜŞÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ**

ERZURUM-2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

19/01/2018

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN İLMÎ HAYATI, DİN VE TARİH GÖRÜŞÜ**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Özlem ÖZANLI

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ danışmanlığında, Özlem ÖZANLI tarafından hazırlanan bu çalışma 19/ 01 / 2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. İsmail ALTUN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ...19... / ...01/...2018

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI

GİRİŞ

ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ	1
I. DOĞUMU, AİLESİ VE EĞİTİM-ÖĞRETİM HAYATI.....	1
II. AKADEMİK VE SOSYAL FAALİYETLERİ.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM**TANZİMATTAN CUMHURİYET'E İLİM, DİN VE FİKİR ANLAYIŞLARI**

1.1. FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN İLİM ANLAYIŞI.....	11
1.1.1. Fındıkoğlu'nda Lisan Meselesi	13
1.1.2. Fındıkoğlu'nun Fikir Hayatını Etkileyen Düşünürler	16
1.2. FINDIKOĞLU'NUN TANZİMAT DÖNEMİNE BAKIŞI	22
1.3. TANZİMAT SONRASI FİKİR AKIMLARININ FINDIKOĞLU	
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	25

İKİNCİ BÖLÜM**FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN DİN-HUKUK-AHLAK GÖRÜŞÜ**

2.1. TOPLUM-DİN İLİŞKİSİ.....	38
2.2. SOSYOLOJİ-DİN İLİŞKİSİ.....	41
2.3. FINDIKOĞLU' NUN DİNE BAKIŞ AÇISI.....	43
2.4. FINDIKOĞLU'NUN İSLAM DİNİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	56
2.5. FINDIKOĞLU'NUN HUKUK VE AHLAK GÖRÜŞLERİ	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN TARİH GÖRÜŞÜ**

3.1. SOSYOLOJİ -TARİH İLİŞKİSİ.....	73
3.2. FINDIKOĞLU'NUN TARİH GÖRÜŞÜ	78
3.3. FINDIKOĞLU'NDA TARİHİ MADDECİLİK.....	98

3.4. FINDIKOĞLU'NDA USUL VE METOT	101
3.5. FINDIKOĞLU'NUN İSLAM TARİHÇİLİĞİNE BAKIŞI	106
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA	114
ÖZGEÇMİŞ.....	128

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU'NUN İLMÎ HAYATI, DİN VE TARİH
GÖRÜŞÜ

Özlem ÖZANLI

Tez Danışmanı Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

2018, 128 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Danışman)
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUGURLU
Doç. Dr. İsmail ALTUN

Bu tez, hem ulusal hem de uluslararası çalışmaları ile önemli bir yere sahip olan Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun ilmî hayatı, din ve tarih görüşü üzerinde yapılan bir çalışmadır. Bilimlerin mütemadiyen gelişmesinde bilim adamları başrolü oynamaktadır. Bir milletin kimliğini tarihsel süreç içerisinde din, hukuk, iktisat, edebiyat, folklor, sosyal- siyaset, ahlak vb. birçok ilim sahası oluşturmaktadır. Bu ilim dalları ile ilgili birçok çalışma günümüzde mevcut bulunmakla beraber, araştırmalar halen devam etmektedir.

Bu incelemede, sosyolog kimliği ile tanınan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun bilinmeyen tarih görüşü, usul ve metot yöntemi, İslam tarihçiliği, din, hukuk, ahlak vb. konulardaki bakış ve anlayışı ele alınacaktır. Fındıkoğlu hakkında yapılan çalışmalar çoğunlukla sosyolog kimliği üzerine yapılmış olup, diğer alanları ile ilgili pek fazla araştırmaya rastlanılmamıştır.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun sosyolojisinin arka planında yer alan, tarihsel bakış açısını ortaya çıkarmak ve bu bakımdan kalıplaşmış fikirlerin dışına çıkarak, zaman tüneli içerisindeki yaklaşımlarını bir nebze de olsa aydınlatmak önemli bir adım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Tarih, Tarihçilik, İslam Tarihçiliği, Din, Sosyoloji, Ahlak, Hukuk.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**ZIYAEDDIN FAHRI FİNDİKOĞLU'S SCIENTIFIC LIFE, CONCEPTION OF
RELIGION AND HISTORY**

Özlem ÖZANLI

Advisor: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

2018, 128 Pages

**Jury: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
Assoc. Prof. Dr. İsmail ALTUN**

This thesis is a study on the scientific life, religion and the view of history of the Ord. Prof Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu which has important place with both national and international studies. Scientists continually play a crucial role in development of the science. In a historical process, a nation's identity is formed through sciences such as religion, law, economy, literature, folklore, social-politics and morality. Although there are many studies related to these science branches today, researches are still going on.

In this study, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu who is known as a sociologist will be examined with his less known aspects as a historian and his views on, method, and understanding of religion, law and morality. Many studies on Fındıkoğlu has been on his sociologist identity, and there has been no studies on his other aspects. The most important of all for us is historian identity of Fındıkoğlu.

It will be a huge step to reveal historical point of view behind Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu's sociology, and in this respect, to shed light into his views in the time line by going beyond clichéd ideas.

Keywords: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, History, Historicism, Islam Historicism, Religion, Sociology, Morality, Law.

KISALTMALAR DİZİNİ

Ank.	: Ankara
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.M.	: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu
A. (M.)	: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu
Bas.	: Basım
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Edit.	: Editör
Ens.	: Enstitüsü
Fak.	: Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
İFD	: İktisat Fakültesi Dekanlığı
İFN	: İktisat Fakültesi Neşriyat
İİE	: İktisat İctimaiyat Enstitüsü
İkt.	: İktisat
İst.	: İstanbul
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kadioğlu	: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu
Neş.	: Neşriyat
ss.	: Sayfa Sayısı
S.	: Sayı
TBD	: Türk Büyükleri Dizisi
Tic.	: Ticaret
TİSD	: Tatbiki İktisat Sosyoloji Denemeleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de sosyolog kimliği ile bilinen Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun ilim, din ve tarih alanındaki görüşlerini aktarmayı amaçlamaktadır.

Tez çalışmamız hakkında bazı hususları belirtmek gerekir. Araştırmalarımız esnasında karşılaşılan en büyük problemlerden biri Fındıkoğlu’nun 3000’e yakın makale, kitap ve çeviriden oluşan telifatına ulaşma konusunda karşılaştığımız sıkıntılardır. Bu durumun temel nedeni Fındıkoğlu’nun bazı eserlerinde ad ve soyadı veya sadece soyadı, takma ad, lakap, inisiyalkullanmış olmasıdır. Bu isimlerden istifade ederek ve Fındıkoğlu’nun takma ad kullandığı bazı yazılarına erişme imkânına sahip olduk. Karşılaşılan bir diğer problem ise Fındıkoğlu’nun tam olarak hangi ideolojik görüşü savunduğu ve hangi şahsiyetlerden tesir aldığı konusudur. Bu konuda ise birçok malumatla yer vermeye çalıştık. Çalışmada karşılaşılan bir diğer problem, Fındıkoğlu’nun tarih görüşü ve usul ve metot anlayışıdır. Bu konu hakkında Fındıkoğlu’nun Metodoloji, içtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri kitaplarından büyük ölçüde faydalanmaya gayret ettik. Bir diğer problem ise Fındıkoğlu’nun Dine Bakış Açısı isimli konusu olmuştur. Burada ise çoğunlukla monografisini yaptığı kişiler üzerinde araştırma yaparak bu şekilde ifade etmeye çalıştık; ancak tam net bilgilere ulaşamadık.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Fındıkoğlu’nun doğduğu yer, aile hayatı ve eğitim- öğrenim hayatı kronolojik bir şekilde takip edilerek, akademik, sosyal faaliyetlerine, kullandığı takma adlara ve yayın hayatında rol oynayan yayın organlarına yer verilmiştir. Ayrıca Fındıkoğlu’nun kızı ile yapılan görüşme de giriş bölümünde yer almaktadır.

Birinci bölümde Tanzimat’tan Cumhuriyet’e ilim din ve fikir anlayışları başlığı adı altında lisan meselesine, Tanzimat’a bakışı ve Tanzimat sonrası fikir akımlarının Fındıkoğlu üzerindeki tesirine değinilerek araştırmaya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca okuyucular Fındıkoğlu’nun ideolojik görüşünün tam olarak ne olduğu konusuna da buradan ulaşabilirler.

İkinci bölümde Fındıkoğlu’nun toplum-din, sosyoloji-din, hukuk –ahlak görüşleri, din ve İslam dinine bakış tarzı detaylı bir şekilde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Fındıkoğlu'nun sosyoloji-tarih, tarih görüşü, usul ve metot anlayışı, tarihi maddecilik, İslam tarihçiliği yer almıştır.

Çalışmamız büyük ölçüde birincil kaynaklara dayanmaktadır. Fındıkoğlu'nun kızı ile yapılan görüşme de bunlardan biri sayılabilir. Erzurum, Kars, İstanbul, Ankara'dan temin edebildiğim kaynaklara yer vermeye çalıştım.

Yaptığımız alıntılarda, dil ve imla hatalarına alıntılarımızın özgünlüğünü bozmamak kaygısıyla dokunulmamıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, düzenlenmesinde çalışmayı baştan sona kadar okuma zahmetine katlanan, her anlamda yardım ve desteğini gördüğüm danışman hocam Sayın Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ Bey'e, tez konumun belirlenmesinde, içindekiler kısmının hazırlanmasında, tezimin fikri hazırlık aşamasında görüş ve düşüncelerinden istifade ettiğim ve desteğini gördüğüm hocam Sayın Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK Bey'e, çalışmanın incelenmesinde, düzenlenmesinde ve kaynakça temininde yol gösterici olan Sayın Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU Bey'e, çalışmayı en ince detayına kadar defalarca okuma zahmetinde bulunan, usul ve metot anlayışının nasıl olması gerektiğine dair yönlendirici olan ve kaynakça konusunda yardımlarını esirgemeyen hocam Sayın Doç. Dr. İsmail ALTUN Bey'e, tezin başlangıç aşamasında moral ve motivasyonun çok önemli olduğunu belirten rahmetli hocam Sayın Cemil KUTLU Bey'e, kaynak ve eserlerin temin edilmesinde yönlendirici olan Sayın Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN Bey'e, Sayın Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU Bey'e, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi Sayın Levent BAYRAKTAR Bey'e, Araştırma Görevlisi Sayın Rabia DİRİCAN Hanım'a, Yar. Doç. Firdes TEMİZGÜNEY Hanım'a, evini ve bizzat babasının kütüphanesini açarak gayet samimi ve içten sohbetiyle yardımlarını esirgemeyen Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun kızı Sayın Azize Pınar UTKU FINDIKOĞLU Hanım'a şükranlarımı bir borç bilir ve saygılarımı arz ederim.

Erzurum-2018

Özlem ÖZANLI

GİRİŞ

ZİYAEDDİN FAHRİ FİNDİKOĞLU'NUN HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ

I. DOĞUMU, AİLESİ VE EĞİTİM-ÖĞRETİM HAYATI

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu¹ Türk İslam kültür havzasının önde gelen düşünürlerinden biridir. Fındıkoğlu'nun doğum yılı olarak kaynaklarda, iki farklı tarih bulunmaktadır: 1901 ve 1902. Bu bilgiler içerisinde en tatmin edici olanı ise; 1975 yılında "Fındıkoğlunun Anısına" düzenlenen özel bir sayıda yer alan Cavit Orhan Tütengil'in ortaya koyduklarıdır. Tütengil burada İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne vermek üzere 19\03\1938 tarihinde Fındıkoğlu'nun kendi el yazısıyla doldurarak imzaladığı bir fişteki bilgileri aktarmaktadır. Bu fişte doğduğu yer ve yıl Tortum (1317)\1901 olarak gösterilmektedir. Ayrıca 21\04\1933 tarihini taşıyan nüfus hüviyet cüzdanının örneği de yer almaktadır.²

Fındıkoğlu'nun babasının İstanbul'da görevli olduğu sıralarda annesi doğum yapmak için memleketine gitmiş³ ve doğum yeri Erzurum'un Tortum⁴ ilçesi olarak kaydedilmiş; fakat doğduğu yer olarak Dikyar, Çamlıyamaç, Akçakale,⁵ Yusufeli⁶ gibi farklı köyler gösterilmiştir. Zeki Başar'ın verdiği açıklayıcı bilgilere göre doğum olayı

¹ Sosyoloji üzerine birçok çalışması bulunan bilim adamlarından biri olan Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun evde kullandığı adı Ahmet Halil'dir; fakat O, Ahmet Halil olarak değil Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu olarak tanınmaktadır. Öğretim süresi boyunca bu ismi kullandı. Ayrıca bkz. Zeki Arslantürk, "Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü", haz. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, *Türk -İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu: 26-28 Haziran 2006 Erzurum: Bildiriler* Atatürk Üni. Yay. Erz. 2007, (ss. 89-94), I, 90. Ayrıca bkz. Süleyman Arısoy, "Düşünceye Saygı Gökalpcı Değer Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu", *Akşam Gazetesi*, 15 Nisan 1975 Salı, 2. Ayrıca bkz. Kerim Yund, "Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor Yönü", *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yay. No:2102, İktisat Fak. Yay. No: 360, İktisat ve İhtimayiat Enst. Yay. No:72, İstanbul 1976, (ss. 34-44), 36.

² Cavit Orhan Tütengil, "Fındıkoğlu Üzerine Notlar", *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yay. No:2102, İktisat Fak. Yay. No: 360, İktisat ve İhtimayiat Enst. Yay. No:72, İstanbul 1976, (ss.13-33), 14.

³ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, KTB. Yay. :813, TBD.: 42, Oğul Matbaacılık, İstanbul 1987, 5.

⁴ Tütengil, "Fındıkoğlu Üzerine Notlar", 16.

⁵ Fahrettin Kırzioğlu, "Fındıkolunun Folklorcu Yetiştirme Yönü ve Folkculara Yardımı", Mustafa Erkal haz., *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, (ss 56-59), 56.

⁶ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 5.

Erzurum'un Tortum⁷ ilçesine bağlı Çamlıyamaç köyünde gerçekleşmiştir. Babasının Osmanlı kadısı olması, O'nun Türk İslam sentezi içerisinde büyümesinde etkili olmuştur. Fındıkoğlu çocukluğunu ve eğitim-öğrenim hayatını, Osmanlı devletinin çeşitli yerlerinde sürdürmüştür.⁸Fındıkoğlu'nun babası Halil Fahri Bey 1860 yılında Erzurum'un Öşvank (Çamlıyamaç) köyünde doğmuş, çeşitli bölgelerde kadılık yapmış ve 1916 yılında ölmüştür. Annesi Fatma Zehra Hanım ise 1865 yılında Erzurum'un Tortum ilçesine bağlı Dikyar⁹ köyünde doğmuş ve II. Dünya harbi sırasında Hac vazifesi yapmak için gittiği Hicaz'da vefat etmiştir.¹⁰ Kızı Pınar Utku Fındıkoğlu'nun naklettiği bilgilere göre, çocukluğundan itibaren ailesinin ikâmet adresi İstanbul Erenköy'dür ve vefatına kadar geçen süre zarfında orada yaşamıştır.

Ziyaeddin Fahri; babasının memuriyeti ve Doğu Anadolu'nun o yıllarda savaş, göç olaylarının yaşanması nedeniyle farklı şehirlerde eğitim hayatına devam etmiştir. İlk tahsilini Erzincan ve Hakkari İbtidai'lerinde (1909), orta tahsilini Malatya İdadisi'nde (1916), lise tahsilini Kayseri Sultanisi'nde ve Gelenbevi Sultanisi'nde¹¹ (1921) tamamlamıştır;¹² ancak Fındıkoğlu Gelenbevi Lisesi'nin 10. sınıfında okumakta iken, O'ndan yaşça büyük sınıf arkadaşları askere alınmış ve sınıf mevcudu azaldığı için de okul idaresi, sınıfın eğitim faaliyetine devam edemeyeceği gerekçesiyle sınıfı kapatmıştır. O sırada vilayetler için posta müdürü yetiştiren Posta Telgraf Mektebi'nin imtihanla öğrenci aldığını öğrenmiş ve bu okulun imtihanını kazanmıştır.¹³ Posta Telgraf Mektebi - i Ali'sinden 1922 yılında mezun olmuştur.¹⁴ 1922 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Dalı'nda ikinci yükseköğretime başlamış, 1925 yılında

⁷ 1988 yılından evvel Çamlıyamaç köyü Erzurum'un Tortum ilçesine bağlıydı; ancak 1988 yılında yapılan idari değişikliğe göre Çamlıyamaç köyü Erzurum'a bağlı Uzundere ilçesine bağlanmıştır. Ayrıca bkz. Dilaver Düzgün, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor ve Halk Edebiyatı ile ilgili Çalışmaları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1990, 9.

⁸ Zeki Başar, "Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1902-1974)", haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, (ss. 7-14), 7.

⁹ 1988 yılından evvel Dikyar (Engüzek) köyü Erzurum'un Tortum ilçesine bağlıydı; ancak 1988 yılında yapılan idari değişikliğe göre Dikyar köyü Erzurum'a bağlı Uzundere ilçesine bağlanmıştır.

¹⁰ Düzgün, *Erzurum'un Yüzleri Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni yay., Erzurum 2015, 9.

¹¹ Mehmet Kardeş, "Prof. Fındıkoğlu'nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım", haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, (ss. 16-27), 16.

¹² Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Kayseri ve Gelenbevi Sultanisini bitirme yılı bazı kaynaklarda 1916 bazılarında ise 1921 olarak gösterilmiştir. Tütengil Fındıkoğlu'nun kendi el yazısı ile doldurmuş olduğu fişlerden yararlandığını belirtmiştir. Ayrıca bkz. Tütengil, "Fındıkoğlu Üzerine Notlar", 14. Ayrıca bkz. Kardeş, "Prof. Fındıkoğlu'nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım", 16.

¹³ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 7.

¹⁴ Başar, "Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1902-1974)", 8.

da Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiştir.¹⁵ Fındıkoğlu Edebiyat Fakültesi'ni tamamladıktan sonra Erzurum (1925-1926), Sivas (1926-1927), Ankara (1928-1929) liselerinde öğretmenlik vazifesinde bulunmuş ve bu mesleğini 26 yaşına kadar sürdürmüştür.¹⁶ Ayrıca Erzurum, Sivas, Ankara Lise'lerinde Felsefe muallimliği yapmıştır.¹⁷ 1925 yılında Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduktan hemen sonra ilk sosyoloji hocalığını Erzurum Lisesi'nde yapmış ve aynı yıl neşredilen "Meslek Gazetesi'nde" yazıları yer almaya başlamıştır. 1927 senesinde Ankara Erkek Lisesi'nde muallimliğine devam etmiştir; ancak sosyoloji kadrosu bulunmadığı için edebiyat hocalığında bulunmuştur.¹⁸ 1930 yılının başlarında Fransa'da dört yıl kalarak Strazburg Üniversitesi'nde lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İctimaiyat ve Ahlak Kürsüsü Doçentliği'ne atanmış ve daha sonra¹⁹ "Ziya Gökalp ve Türk Aile Hukuku" isimli doktora tezini savunmak için tekrar Fransa'nın Strasburg şehrine gitmiş, felsefe doktoru unvanını almıştır. 1936 yılında yeniden Edebiyat Fakültesi'ndeki Doçentlik görevine başlamıştır.²⁰

Ziyaeddin Fahri, Strasburg'dan döndükten sonra Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji okuttu. O yıllarda Alman Yahudi Profesör Reichenbach bir kurul toplantısında Türk elemanlarının yetersiz olduğu fakülteye, doçent ve asistanların Almanya'dan getirilmesi konusunda teklifte bulundu. Kendi ülkesinin üniversitesinde bu şekilde bir teklif sunulması Fındıkoğlu'nun tepki göstermesine sebebiyet verdi ve bu teklifi basına bildirdi. "Bundan sonrada talebe mi getireceğiz?" başlıklı bir yazı ile olayı halka duyurdu.²¹ Fakültesinin sırrını ifşa ettiği için Ziyaeddin Fahri cezalandırılarak görevinden uzaklaştırıldı. Daha sonra Hukuk ve İktisat Fakülte'lerinde sosyoloji muallimliği görevine devam etti.

Türkiye'de eğitim öğretim reformundan sonra dışarıdan çok sayıda bilim adamı davet edilmiştir. 1937 yılında Fındıkoğlu, ülkemize gelen ilim adamlarından biri olan

¹⁵ Arslantürk, "Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü", 90.

¹⁶ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 8.

¹⁷ Tütengil, "Fındıkoğlu Üzerine Notlar", 15.

¹⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Emin Ali Çavlı", *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi-Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı*, Aralık İstanbul 1968, S.: 259, XXII, 8.

¹⁹ Fındıkoğlu, "Prof. Mansuroğlu Mecdut Bey (1910-1960)", *İş ve Düşünce - İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, Fakülteler Matbaası, Ocak-Mart İstanbul 1961, S.: 233, XXVII, 8.

²⁰ Başar, "Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1902-1974)", 8.

²¹ Nurettin Topçu, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu", haz. Ezel Erverdi- İsmail Kara, *Millet Mistikleri Ruh Cephesinden Simalar*, Dergâh Yay. İstanbul 2013, 160.

Prof. Gerhard Kessler ile birlikte İktisat Fakültesi'nde çalışmaya başlamıştır. Fındıkoğlu Gerhard Kessler'in tercüme işlerini yapmıştır ve doçentliğin gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmıştır.²² 11\05\1937 emirnamesiyle Boğaziçi Lisesi'nde ise Felsefe muallimliği yapmıştır.²³ Fındıkoğlu 1938 yılında da İktisat Fakültesi'nden, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne geçiş yapmıştır.²⁴ 18\02\1938'de doçentlik imtihanını vermiştir. 1940 yılında, askerlik vazifesini yerine getirmek için fakülteden ayrılmıştır. Fırka 33. Topçu Alayı 43.Tb. III. Bl. 7. Takım Subayı Kavaklı\Kırklareli'nde askerliğini yapmıştır.²⁵ 1941 yılında profesörlük unvanını aldıktan sonra, İktisat Fakültesi'nde Öğretim üyeliği görevine devam etmiştir.²⁶ 15\VII\1946 tarihinde gönderilen bir yazıda, Fındıkoğlu'nun 15 Haziran 1946 tarihinde Boğaziçi Lisesi Felsefe öğretmenliğinden çekildiği bildirilmiştir. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'nın 2 Mayıs 1947 tarihli yazısında ise Fındıkoğlu'nun iki yıldan beri fakültede ders okutmadığı belirtilmiştir.²⁷ 1958 yılında Ordinaryüslük unvanını almıştır. Hocalığı döneminde Hukuk, Edebiyat Fakültesi'nde ve Gazetecilik Enstitüsü'nde de dersler vermiştir.²⁸ 1960 yılında Milli Birlik Komitesi tarafından Maden Kredi Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği'ne atanmıştır.²⁹ 1972 yılında senato tarafından İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü'nün asıl üyeliğine seçilmiştir.³⁰ 1973 yılında emekli oluncaya kadar kürsü başkanlığı yapmış ve aynı zamanda İktisat Fakültesi Dekanlığı İçtimaiyat Enstitüsü Müdürlüğü'nde de bulunmuştur. 16 Kasım 1974 yılında vefat etmiştir.³¹

Fındıkoğlu'nun cenazesi için kalabalık bir cemaat toplanmış; ancak basın ilgisiz kalmıştır. Burada Mehmet Eröz'ü dinleyelim:

“Bunun sebepleri var. Basın ve T.R.T.'nin ilgisizliği büyük ve acı oldu. Senelerce yazı yazdığı gazete de son sayfada gizlenmek istercesine küçük bir haber çıktı; o kadar. Radyo 16 Kasım Cumartesi 13 haberlerinde güzel denebilecek şekilde bir haber verdi.

²² Başar, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu(1902-1974)”, 8.

²³ Tütengil, “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, 15.

²⁴ Emre Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, haz. Yaşar Sökmensüer, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 85, Remzi Kitapevi, İstanbul 1988, 117.

²⁵ Tütengil, “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, 15.

²⁶ Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, 117

²⁷ Tütengil, “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, 16.

²⁸ Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, 117.

²⁹ Fındıkoğlu, “Maden Kredi Bankası Bugünkü Durumu ve Gelişme Şartları Hakkında Rapor”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, T.İ.S.D., S.: 233, No:233, Fakülteler Matbaası, Ocak-Mart 1961, XXVII, 33.

³⁰ Tütengil, “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, 17.

³¹ Başar, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu(1902-1974)”, 15.

Onun dışında bir tek satır söylemedi. Diğer iki gün hiç konuşmadı: ilk gün verdiği habere pişman olmuşçasına sustu. İnsanların boy gösterdiği televizyon ekranları O'na kapatılmıştı. Orhan Kemal ve öteki solcuları, Sofya'da ve Türkiye'deki ölümlerinden itibaren adım adım, saat saat, günbegün takip eden, bütün ülkeye tanıtmaya çalışan T.R.T. sanki, milli olan her şeye düşmandı. Basın da duyurmayınca, çok kimse duymadı. İstanbul'da yaşayan yüz bin kadar Erzurumludan cenazeye yüz kişinin gelmeyişi buna bağlayıp teselli olmak istiyoruz. Başlı sıkışan Erzurumlu hemşehrilerine ömrü boyu hizmet etmiş olan hocayı, Erzurumluların çok sevip saydıklarını bilirdik.”³²

II. AKADEMİK VE SOSYAL FAALİYETLERİ

Fındıkoğlu'nun şahsen çıkarmış olduğu İş ve Düşünce dergisinde (Action et Pense) çok sayıda makalesi ve yazısı bulunmakla beraber aynı zamanda başka yayın organlarında da yazıları mevcuttur; ancak İş ve Düşünce ile Karınca dergilerinin Fındıkoğlu üzerinde önemli bir yeri vardır.

Fındıkoğlu ilk yazısını 1918 yılında yayınlanması için Sebilürreşat Dergisi'ne göndermiş;³³ nitekim dini içerikli olmasından dolayı yayınlanmasına izin verilmemiştir. Henüz Edebiyat Fakültesi öğrencisiyken, 1924 yılında yazı hayatına başlamış ve yaşamı boyunca elinden kalemi bırakmamıştır. Yayınlanmış ilk eseri “İstanbul Mektupları”dır. Yazıları 1920 yılında Kars'ın Sarıkamış ilçesinde çıkmaya başlayan “Varlık Gazetesinde” neşredilmeye başlanmıştır.³⁴

Fındıkoğlu'nun akademik hayatı boyunca katkıda bulunduğu veya şahsen çıkarmış olduğu birçok dergi, broşür ve yayın organı bulunmaktadır. Önemli yayın organları ise şunlardır:

İş ve Düşünce Dergisi: Fındıkoğlu, 1934 yılında reforma tâbi tutulan üniversitenin Edebiyat Fakültesi, Ahlak ve İctimaiyat Doçentliği'ne tayin edilmesiyle Fransa'daki doktora çalışmalarına ara vererek Türkiye'ye dönmüştür. “Türkiye Harsi ve Felsefi Araştırmalar Derneği” adında bir araştırma merkezini kurmuştur. Bu araştırma merkezinin yanı sıra “İş” adını taşıyan üç aylık bir dergi çıkarmaya başlamıştır. 1934

³² Mehmet Eröz, “Prof. Fındık oğlunun Ardından”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları Dergisi*, On Üçüncü Kitap, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 2102, İktisat Fakültesi Yayını No:360, Ocak İstanbul 1976, 109.

³³ Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, 118.

³⁴ Başar, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu(1902-1974)”, 9.

yılında çıkmaya başlayan derginin fikir ve aksiyon bütünlüğünün birlikte ele alınması için ismine bir ilave yapılmış, böylelikle “İş ve Düşünce” adını almıştır. Bu dergi 1934 yılından 1972 yılına kadar neşredilmiştir.³⁵

İktisat Fakültesi Mecmuası: 1939 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi tarafından senede bir sayı olarak neşredilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin çeşitli sosyal ve ekonomik meseleleri ile ilgili konulara yer verilmiştir. Bu dergide de Fındıkoğlu'nun makaleleri yer almıştır.³⁶

Bilgi Dergisi: 1946-47 ders yılı başlarında neşredilmeye başlanmış, 24 yıl boyunca kesintiye uğramadan ayda bir olarak çıkarılmıştır. Başta Fındıkoğlu olmak üzere bazı öğretim üyeleri, öğretmenler ile öğretici zümreyi yeniden teşkilatlandırmak gayesiyle kurulan “İstanbul Muallimler Birliği” ve daha sonra da “Türkiye Muallimler Birliği” nin yayım organı olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Bilgi Dergisi eğitim ve öğretmen meseleleri üzerinde duran bir dergi olmuştur.³⁷

Sosyoloji Konferansları: 1960-61 ders yılında yayınlanmaya başlamıştır ve Sosyoloji Konferansları İktisat Fakültesi, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı arasında çıkmıştır.

Büyük Türkiye Dergisi: 1970 yılının Nisan ayında Aylık Fikir, İlim, Araştırma ve Aktüalite Dergisi olarak İstanbul'da yayımlanmaya başlanmıştır. Her sayıda Türkiye'nin çeşitli sosyal ve ekonomik meselelerine işaret edilmiştir.³⁸

Sosyal - Siyaset Konferansları: İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü tarafından bir kitap halinde yayınlanmıştır.³⁹

Türk Yurdu Dergisi, Türk Folklor Araştırmaları, Meslek Gazetesi'nde de yazıları çıkmıştır.

³⁵ Mustafa E. Erkal, “Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yay. No:2102, İktisat Fak. Yay. No: 360, İktisat ve İçtimaiyat Enst. Yay. No:72, İstanbul 1976, (ss.84-102), 91.

³⁶ Erkal, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İle İlgili Bir Bibliyografik Çalışma”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, (ss 60-78), 65.

³⁷ Erkal, “Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)”, 99.

³⁸ Erkal, “Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)”, 94-95.

³⁹ Erkal, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İle İlgili Bir Bibliyografik Çalışma”, 72.

Türkiye Muallimler Birliği'nde bir süreliğine reis vekilliği yapmış,daha sonra ki dönemde ise Türkiye Muallimler Birliği reisliğine getirilmiştir. Diğer yandan Beynelmillel Sosyoloji Cemiyeti, Fransız Sosyoloji Cemiyeti, Türkiye Harsı ve İçtimai Araştırmalar Derneği'nin kuruculuğunu yapmış,⁴⁰ bunun yanı sıra İstanbul Üniversitesi İktisat Müze ve Arşivi'nin de kuruculuğu görevlerini üstlenmiştir.⁴¹ Ölümünden birkaç yıl öncesinde ise felsefi ilimler ve sosyal teşekküllerden bahseden “Meslek” adlı gazetesini çıkarmıştır. Bilgi mecmuasının kuruculuğunda bulunmuş, Hayat Mecmuası'nda da bazı şiirleri yayımlanmıştır.⁴² 1951 yılında Meslek Mecmuası, 1955 yılında bunun devamı niteliğinde olan Meslek Gazetesi'ni yayımlamıştır.⁴³ Bu gazete vasıtasıyla çevrenin ve genel olarak memleketin sosyal, ekonomik meselelerine eğilme imkânı sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁴ Anadolu Mecmuası'nın fikri yapısının oluşmasında, çıkarılmasında katkıda bulunmuştur ve bu mecmuada da makalelerinin yanı sıra Hicret isimli şiiri de yer almıştır.⁴⁵ Anadolu Mecmuası'nın kurulmasıyla birlikte Anadoluculuk fikir akımı da ortaya çıkmıştır. Bu konu fikir akımları bölümünde değerlendirilmiştir.

Fındıkoğlu, 1927 yılında kurulan Türk Halk Bilgisi Derneği'nin Genel Sekreteri olmuş ve Halk Bilgisi Mecmuası ile Halk Bilgisi haberlerinin yayımlanmasında da rol oynamıştır. Tortum Kalkınma Derneği ve Sakarya Sosyal Araştırmalar Dernekleri'nin kurulmasını sağlamıştır.⁴⁶ Burada memleket sorunlarını gündemde tutmak amacıyla makaleler neşretmiştir. O, ilk Folklor Derneği'nin kuruluşuna da öncülük etmiştir.⁴⁷ Fındıkoğlu ilk defa Türk Folklor Etnografya kılavuzunu yayımlamış, bu faaliyet Türk Halk Birliği'nde ayrı bir hizmet sayılarak takdir edilmiştir.⁴⁸ Ankara'da faaliyete geçen Halk Bilgisi Derneği'nin Kâtibi Umumisi olan Fındıkoğlu, aynı

⁴⁰ Erkal, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İle İlgili Bir Bibliyografik Çalışma”, 61.

⁴¹ Kardeş, “Prof. Fındıkoğlu' nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım”, 19.

⁴² Kardeş, “Prof. Fındıkoğlu' nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım”, 23.

⁴³ Orhan Türkoğan, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, (ss 28-51), 40.

⁴⁴ Erkal, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İle İlgili Bir Bibliyografik Çalışma”, 61.

⁴⁵ Fındıkoğlu, “Hicret”, *Anadolu Mecmuası*, S.: 4, Sene 1, 1 Temmuz 1924, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK. Yay. S.: 4, TTK. Basımevi, Ankara 2011, 169.

⁴⁶ Başar, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu(1902-1974)”,12.

⁴⁷ Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK. Yay. S.: 4, TTK Basımevi Ankara 2011, Giriş.

⁴⁸ Başar, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1902-1974)”, 12.

zamanda derneğin yayın organı olan Halk Bilgisi Mecmuası'nın da müdürlüğünü yapmıştır.⁴⁹

Fındıkoğlu'nun bazı eserlerinde ad ve soyadı veya sadece soyadı, takma ad, lakap, inisiyal, imzasız yazıları da yer almıştır. Eser ve yazılarında kullandığı müstear isimler:

A.: Ahmet

Ahmet Halil

A.H.: Ahmet Halil

A. Kadıoğlu: Ahmet Kadıoğlu

A.K.: Ahmet Kadıoğlu

Ahmet Ziyaeddin

Ali Hikmet

Çilingiroğlu, A. \ A. Çilingiroğlu

Devecioğlu, Dr. M.

Fındıkoğlu

F.Z.F.: Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri

H.: Halil veya Hayat

H. B.D.: Halk Bilgisi Dergisi

H.M.: Hayat Mecmuası

İ.Ş.: İş Mecmuası

K.A.: Kadıoğlu Ahmet

Kadıoğlu

Kadıozade

K.Z.: Kadıozade

M.B.: Muallimler Birliği

---

⁴⁹ Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK. Yay. S.: 4, TTK Basımevi Ankara 2011, Giriş.

M.C.: Muallimler Cemiyeti

Sertkaya, Dr. M.

Z.F.: Ziyaeddin Fahri⁵⁰

Fındıkoğlu çok sayıda eser ve sayısız makaleler de yazmıştır. 2014 kitap ve tercüme eserleri ile birlikte bu sayı 1971 yılının sonlarında 3000'i aşmıştır.⁵¹ O, Doktor Rıza Nur Bey'in Sinop'a hediye ettiği kütüphanenin bize ve Sinop halkının minnettar kaldığını belirtmekle beraber umumi kütüphanelerin her memlekette birinci derecede muhtaç olduğu ilim, irfan, medeniyet müessesesi olduğundan da bahsetmiştir.⁵² Fındıkoğlu da kendisine aynı yol haritasını belirleyerek ölmeden önce sarf ettiği bu kelimeler neticesinde kendisinin arzusu ile ve Orhan Türkoğlu'nun çabaları neticesinde 36 sandık halinde 10774 kitap Atatürk Üniversitesi kütüphanesine hediye etmiştir. Ayrıca kitaplarının bir kısmını da İstanbul Üniversitesi'ne bağışlamıştır.⁵³ Aynı şekilde Fındıkoğlu henüz yeni kurulmuş olan Atatürk Üniversitesi'nin geçen yıllar akabinde de gelişebileceğini, ikinci derecede olan bir binayı ya da kitaplığı kaliteli beş on hoca ve talebe kafilesi ile her yerden tedarik edilebileceği ve adı geçen bu üniversiteyi bir ilim yuvası haline getirilebileceği yolunda önemli bir basamak olacağı görüşünde olmuştur.⁵⁴

Fındıkoğlu'nun üç çocuğundan biri olan Pınar Utku Fındıkoğlu ile görüşme imkânını elde ettik. Yapılan görüşme esnasında babası ve ailesi hakkında bize birtakım bilgiler sundu. Bu sebeple Pınar Utku Hanım'ı dinleyelim:

“Babam her gün gazete köşe yazılarını okumayı çok severdi, önemli bulduğu köşe yazılarını saklardı. Masasının üzeri gazete sayfalarından kesilmiş köşe yazıları yer alırdı. Odasında çok sayıda kitabı vardı. Zamanın çok değerli olduğunu ve bunun için her gün yeni bir şeyler keşfetme gayreti içerisinde kendini hissediyordu. Kitapları ve yazıları ile baş başa kalmaktan zevk duyar, yazılarına kaldığı yerden devam edebilmek için çalışma odasında her şeyi bıraktığı gibi bulmak isterdi. Annemde bu konu hakkında

⁵⁰ Yund, “Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor Yönü”, 36-38.

⁵¹ Erkal, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İle İlgili Bir Bibliyografik Çalışma”, 61.

⁵² A. (M.), “Kitaplar Arasında”, Sene 1, 1 Mayıs 1924, Sayı: 2, 1924, *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin –Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK. Yay. S.: 4, TTK Basımevi Ankara 2011, 85.

⁵³ Kardeş, “Prof. Fındıkoğlu'nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım”, 25.

⁵⁴ Kadıoğlu, “Bu Yılın 12 Martında Erzurum”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, S.: 210-213, Şubat- Mayıs 1959, XXV, 1.

titiz davranırdı. 50 ya da 52 yaşında geçirdiği bir rahatsızlık neticesinde tek gözünü kaybetti. Buna rağmen çalışma ve eğitim hayatından geri kalmamış ve bu olayın pek kimse tarafından bilinmesini de istemezdi. Hatta bu can sıkıcı olayı kimse bilmez. Bu sürede tek gözünü kaybetmesine rağmen yeni bir dil öğrendi. Lisan babam için çok önemliydi. Sürekli yurt dışına giderdi. Söylenenin aksine babam bizimle ilgilenmekten geri kalmazdı. Evet babam çoğu zaman odasına kapanırdı; lakin çocukları ve ailesini ihmal etmez, herkese zaman ayırırdı. Tıp okumamızı çok istemişti. Bende şu an fizik tedavi merkezinde doktorum. Yanlış hatırlamıyorsam, evet tarihçi Mükrimin Halil Yinanç akşamları bize uğrardı. Yinanç ile gece geç saatlere kadar oturur, sohbetlerde bulunurlardı. Babamın Ziya Gökalp'ın etkisinde kaldığına dair söylemler ortaya çıktı. Bu konu, yanlış hatırlamıyorsam Ankara Üniversitesi'nde düzenlenen bir konferansta gündeme getirildi. Beni de çağırılmışlardı. Hatta Nevin Hanım ile de sohbetlerimiz oldu. (Nevin Güngör Ergan: Ankara Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi) Babam boş kalan zamanlarında bahçe işleri ile ilgilenmekten büyük bir haz duyardı. Ölümüne kadar İstanbul Erenköy'de ikamet ettik. Bende halen bu mevkide oturuyorum. Ama yakında buradan taşınacağım. Aradan çok uzun yıllar geçtiği için hatırlayabildiklerim bunlardan ibarettir. Ama lütfen belirtin olur mu? Babam tam olarak Ziya Gökalp'ın etkisinde kalmamıştır.”

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMATTAN CUMHURİYET'E İLİM, DİN VE FİKİR ANLAYIŞLARI

1.1.FAHRİ FİNDİKOĞLU'NUN İLİM ANLAYIŞI

İlim, hem akli bilginin hem de nakli bilginin eş zamanlı olarak kişinin kendi iç dünyasında mukayese edilmesi ve varılan netice itibariyle kurgulanarak nakli ilim olarak da dışa aktarılması şeklinde yorumlanabilir. İnsanlıktaki ilim ise tecrübelerle muhakeme edilerek kazanılan bilgilerdir. En geniş anlamda ilim, aklın ve duyguların mevzuuna giren her şeyin tanınmasını sağlayan bir sıfattır.⁵⁵

Fındıkoğlu ise ilim anlayışını şu sözlerle vurgulamaktadır. “İlim hayata müessirdir. Fakat bu tesir bilvasıttır.”⁵⁶Aklı da şu şekilde ifade etmektedir: “Akıl denen melekenin tecrübe tarlasında ve realite meydanında, olup bitenler dünyasında biraz yürümedikçe hazırlanmaması gerekir ve çeşitli fantezilere saplanmamalı”.⁵⁷Akıllı olmadan ilmin de yapılması imkânsızdır. İlim aklın süzgecinden geçirilerek ortaya çıkmalıdır. Aksi takdirde içinden çıkılmaz durumlara mahal verebilir. O’na göre ilmi davranış tarzı; “Yalnızca şeniyetin- realitenin veya mefkûrenin muhtelif şekillerine uymalıdır.” İلمي usulün ruhuna sadık kalmanın temennisi ile çeviri eserlere önem verilmelidir.⁵⁸ O, insanın tabiat karşısında kendisinin esiri olduğu için antropomorfizm yaptığını ve bundan kurtulmanın başlı başına bir ilim ahlakı hadisesi olduğunu belirtir. Fındıkoğlu’na göre yine bilmemiz gereken noktalardan bir tanesi de “İلمي zihniyeti seciyelendiren vasıflar arasında serbest tetkik, müsamaha, medeni cesaret, ilah vb. mühim ahlaki vasıflar gereklidir.”⁵⁹ İلمي zihniyetin gelişmesi için de salt özgür ifadenin, hür ve medeni düşüncenin olması gerekir.

İlimlerin tasnifi birbirinden bağımsız bir şekilde yapılmamalıdır. Her bir ilim, yeni bir ilmin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Aslında ilimler arasında böyle bir tasnif

⁵⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1981, 70.

⁵⁶ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, Türkiye Mualimler Birliği Neşriyatı No: 6, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1955, 9.

⁵⁷ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, İstanbul Üni. Yay. No:1562, İktisat Fakültesi No:293, S.: 2288, İstanbul? , I, 253.

⁵⁸ F. Rauh, *Ahlak Tecrübesi*, çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Lise Felsefe Dersleri Yardımcı Kitapları, No:13, Devlet Basım evi, İstanbul 1937, 199.

⁵⁹ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçalar ile Ahlak Tarihi*, 1. Kitap, İ.Ü.E.F. Yay. No:254, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1945, I, 15.

yapılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Fındıkoğlu'nun izah ettiği üzere “*İlmin gayesi birdir, bütün içtimaiyat doktrinleri sosyal hakikatler için değil midir?*”⁶⁰sözü açıklayıcı olmaktadır. İlimler arasında istenildiği kadar da ayırım ya da sıralama yapılsın, bütün ilimlerin gayesi aynıdır. Sadece ilgilendikleri mevzular veya ilgi sahaları farklıdır. Her bir ilim dalı ise kendi alanında ilerleme kaydedebilmesi için başka ilim sahalarından da yararlanabilir. Bu husus ilimler arasında büyük bir etkileşimin olduğunu göstermektedir.

Müslümanların bilmeleri ve muhakkak öğrenmeleri gereken ilimlere “Ulum-i İslami’ye” (İslami ilimler) denilmektedir. İslami ilimler, İslam mütefekkirleri tarafından Akli ve Nakli ilimler olarak ikiye ayrılmaktadır. Akli ilimler; ilk başta kişinin yani insanoğlunun akıl vasıtasıyla ortaya çıkarmış olduğu ilimlerdir. Kur’an-ı Kerim’de de “İşte akıllarınız ersin diye Allah size ayetlerini böylece açıklıyor.”⁶¹denilmektedir. Allah tüm varlıkları insanları, hayvanları, yeri göğü her şeyi yarattı. İnsanları yaratırken onlara düşünebilmesi için akli; düşüncelerini ifade edebilmesi, başkalarına nakletmesi için konuşmayı vb. özellikler ihsan eyledi. Fındıkoğlu ilimleri şöyle bir taksime tabii tutmaktadır:

- Akli İlimler: Mantık, Tabiat (insan, hayvan, nebat, maden) ve şubeleri (tıp, ziraat), İlahiyat, Tealim (Hendese, Hesap, Musiki, heyet) vb.
- Nakli İlimler: Tefsir, Kıraat, Hadis, Fıkıh (Cedel ve Hilafiyat), Usulü Fıkıh (Feraiz), Kelâm, Tasavvuf, Rüya tabiri, Lisaniyat (Lugat, Nahiv Beyanı, Edep).

Yukarıda görüldüğü üzere akli ve nakli ilimlerde yer alan ilmi branşlar sıralanmıştır. Birçok İslam mütefekkirlerinde küçük farklarla daima kabul görülen bu tasnif, Fındıkoğlu'na göre Aristo'nun nazarî ve amelî ilimler tasnifinden çıkmıştır.⁶²Nakli ilimler daha çok vahiy veya ilham yolları ile vücuda gelmiş olan dinin mistik esaslarına aittir. Bunlar sırf nâkile yani mistik prensiplere dayanır ve nakli ilimler ismini alır. Oysa akli ilimler akla, yani duyulara ve makullere dayandıkları için bunlara da akli ilimler denilmektedir.⁶³

⁶⁰ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 107.

⁶¹ 2. Bakara: 142

⁶² Fındıkoğlu, *İbni Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metot Nazariyesi*, Gençlik Kitapevi Neşriyatı, İçtimai Eserler Serisi No: 9, İstanbul 1951, 24.

⁶³ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, (3. Baskı), Ülken Yay, İstanbul 2000, 21.

Fındıkoğlu akli ilimlerde sadece akli temel almamıştır. Akli, tecrübe ile birlikte ele almış ve ilimlere bakışı da bu şekilde olmuştur. Özellikle ahlak konusunda, usul ve metod yönteminde bu anlayış yer almıştır.

1.1.1. Fındıkoğlu'nda Lisan Meselesi

Türk İslam mütefekkirleri arasında daha çok sosyolog kimliği ile karşımıza çıkan Fahri Fındıkoğlu, yaptığı çalışmalarla ilmi araştırmalara çok önemli katkılar sundu. Fındıkoğlu'nu ve çalışmalarını hakkıyla değerlendirebilmek son derece güçtür; çünkü sayısız makaleleri, imzalı ya da imzasız yazıları, takma ad kullanarak yayınladığı 3000'den fazla makale ve 40 civarında kitaba sahip olan birisini hakkıyla değerlendirebilmenin zorluğu ortadadır.⁶⁴

Fındıkoğlu'nun kızının naklettiği bilgilere göre; yeni bir şeyler öğrenmenin yaşının olmadığını vurgulayan ve gösteren Fındıkoğlu, hayatında bizzat bunu uygulamaya koyarak 50'li yaşlardayken İngilizceyi öğrendi. Ayrıca o dönemlerde sağlık problemleri yaşaması, gözlerinden birini kaybetmesi ve diğer talihsiz olaylara rağmen öğrenme aşkı bitip tükenmedi. Farklı bir lisan öğrenmek, ilim alanında önemle üstünde durduğu konular arasında yer almaktaydı. Fındıkoğlu 1927-1930 yılları arasında Ankara'da tanıştığı Maarif Vekâleti Müze Müdürü İsmail Hakkı Bey'den Almanya'ya gitmek ve Almancayı öğrenmeyi düşündüğü için kendisinden Almanya'da talebelik hakkında malumatlarda edinmeye çalıştı. Ayrıca Gazi Terbiye Enstitüsü'nde Muallimlik yapan Köprülüzade Cemal Bey'den de ilk Almanca derslerini aldı ve İsmail Hakkı Bey'in Almanca kitaplarından faydalandı.⁶⁵ Fındıkoğlu ilk yabancı lisan olarak Fransızca'yı öğrendi.⁶⁶

Fındıkoğlu'na göre '*Lisan cemiyetin malıdır*'. Tarihi şartlar lisanın kelimelerini tayin eder ve Fındıkoğlu kelimelerde de milliyetin aranmaması gerektiğini belirtir.⁶⁷ Lisan meselesine milli bir bakış açısıyla yaklaşmamaktadır. O'na göre; lisan konusuna daha geniş çerçeveden bakmak gerekir. O, ilim dilini halk diline

⁶⁴Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 9-10.

⁶⁵ Fındıkoğlu, *1965-1966 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 6. Kitap, İstanbul Üni. Yay. No: 1192, İ.F.N. No: 188, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, No: 40, İstanbul, 69- 70.

⁶⁶ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 8.

⁶⁷ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 121.

yakınlaştırmının daha uygun olacağına inanmaktadır.⁶⁸O'nun için bir memlekette ilmi gelişmelerin olabilmesi, yabancı dil öğrenimi ve ana dilin düzgün kullanımına bağlıdır. Yazı yazan kişi kendi konuşma dilini yazmak şuuru ile hareket etmelidir. Türk dilinin düzeltilmesi için Osmanlıcadan öz ve temiz Türkçeye doğru bir hareketin başlatılması gerekir. Bu konuda ise takip edilmesi gereken yolları şöyle açıklar: Yazdığımızla söylediğiniz arasında önemli bir dil farkı olacaktır. Dil düzelmesindeki ilk adım ise bu farkı ortadan kaldırmaktır. Öncelikle terkipleri dilden çıkarmak, kelimelere dokunmaksızın Türkçeye çevirmek, yabancı dilbilgisi kurallarından uzaklaşmak, Türk dilbilgisini hakim kılmak ve konuşulan dildeki kelimelere de sempati duymak gerekir.

Hayatta olmayan fakat kitapta yaşayan Türkçe kelimeleri yazı ve konuşma diline geçirmek olayı ise Fındıkoğlu'na göre bu pek de kolay bir iş değildir. *"Bu her şeyden önce bir bilim ve ihtisas işidir."* Atalardan kalan kitapları yoklamak, bunlardan hükümler çıkarmak, kelimeler bulmak, belki de yeni kelimeler yaratmak vb. işine herkes karışmamalıdır. Öncelikle halk dilinin zenginliklerinden yararlanmayı önerir ve halk dilindeki cevherleri ortaya çıkarmanın gerekliliğine inanır.⁶⁹

O'na göre; *"Bazı kültür davaları sahipsiz kalmış. Bu sahipsizlik bahçevansız bir bahçeyi bürüyen yabani otlarla dolu bir manzaraya meydan vermekte."* Bu davalardan biri eğitim-öğretimdeki kötü gidişat, diğeri ise dil meselesidir. Fındıkoğlu bu duruma bir dava olarak bakmakta ve ikisi arasında ilişki kurmaktadır. O, aslında dönemin eğitim sistemini ve devleti eleştirmektedir. Üniversitenin liseye, lisenin orta mektebe, orta mektebinde mesuliyeti birbirlerine verdiklerini belirtmektedir. O zamanlar, eğitim konusunda özel yüksekokulların bu işi çok güzel yaptıklarını nükteli bir dille ifade eder ve sonrasından da pek ümitli değildir. Fındıkoğlu'nun değimiyle *"Özel yüksekokul, pek güzel iş görüyor on sene sonra görürüz! Ders alır mıyız zannetmiyorum."* Eğitimdeki bu kötü gidişatı "öğretim anarşisi" olarak nitelendirmekte ve şöyle devam etmektedir: *"Bu öğretim anarşisinin bir de fizyolojisi var. Bu kültürel fizyolojinin kan denen nesneye mukabil unsuru: Dil! Ya o ne halde? Devlet radyosu 'Ana dilimiz', 'Gençlik saati' başlığı altında bir fizyolojik⁷⁰ hastalığın mikroplarını yayıyor."* Fındıkoğlu

⁶⁸ Fındıkoğlu, *1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, , No:1271, İ.İ.E. Neş. No: 44, Fak. Matbaası, 7. Kitap, İstanbul 1967, 11.

⁶⁹ Nevin Güngör, *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı Yay.:1290, Kültür Eserleri Dizisi:167, Ankara 1991, 177-181.

⁷⁰Doğru yazılışı fizyolojik olmalıdır.

lisanın çok önemli olduğunu belirterek devletimizin ve milletimizin parasıyla kurulmuş radyolarında milletin dili ile alay edildiğine değinmektedir. *“Evet! Devletimiz, millet parası ile kurulmuş radyoda milletin dili ile alay ediyor. Matbuat ses çıkarıyor mu? Hayır, alkış tutuyor ve suça katılıyor. Pek nadir olarak ‘Dil Yâresi’⁷¹ üzerine basan muharrirler yok değil.”* Fındıkoğlu bu durumun, devletin araç-gereçleri ile Anadolu’ya yayılmış olmasından dolayı üzüntülüdür. *“Yeni Osmanlıcaya dikkat ediliyor mu? Ödül, kuram, zorunluluk, eleştirme, yaşam, düşünsel yada... ilh. Bu gibi uydurmalarla mecmua sahifelerini doldurmayalım. Yalnız dikkati çekelim: İstanbul’daki dil kanseri devlet ‘araç ve gereç’leri ile Anadolu’ya yayılıyor...”* Fındıkoğlu azda olsa dil yarası üzerinde duranların da olduğunu belirtmektedir. O, bu durumu bir hastalık olarak görmekte ve 1948 yılında şahlanarak atağa geçen bu hastalığın da dermanı olarak Burhan Felek’in rehberliğinde toplanan ikinci dil kongresini göstermektedir. Bu kongrede dil hastalığının teşhis ve tedavi yöntemlerinin ortaya konulduğunu ifade etmektedir.⁷²

Türk dilinin uydurmacıların elinde olduğunu düşünmüş ve bu durumdan da rahatsızlık duymuştur. Üzüntüsünü ise nükteli bir şekilde örtmeye çalışmıştır. *“Sel ve sal nisbet edatlarının Türkçede olmadığını anlatmak için, Türkçenin sal’a bindirilip sel’e verildiğini söylerdi. Terbiyeli köfteye artık eğitilmiş köfte denilmesi gerektiğini söylerdi. Uydurma dilciler kendisine çok kızardı.”⁷³*

Fındıkoğlu ilim adına yapılan çalışmaların Anadolu’nun batısında ne kadar gelişme yaşanırsa yaşansın Şark vilayetlerinde de aynı gelişme ve ilerlemenin savunuculuğunu da yaptı. Ankara Üniversitesi’nin 1925 yılında temellerinin atılması münasebetiyle Şark vilayetlerininin de hiç değilse bu yönde üniversite bünyesine kavuşması gerektiğini belirtmektedir. Erzurum’daki üniversiteye çeşitli adların takılmasını pek de anlaşılır bulmamaktadır. Fındıkoğlu’nun değimiyle; *“Türk matbuatının yaptığı neşriyat iki tipe ayrılır. Birine hâkim olan zihniyet ümit ve sevinç, ötekini seciyelendiren taraf ümitsizlik ve bedbinliktir. Hatta bazı muharrirler ‘Gecekondu Üniversitesi’, ‘Atatürk süs Üniversite’ gibi manası pek anlaşılmayan adlar bile taktılar.”* O, ülkemizin batısındaki gelişmiş üniversitelerde görev yapan elamanların

⁷¹ Doğru yazılışı dil yarası olmalıdır.

⁷² Fındıkoğlu, “Sahipsiz Kalan Bir Kültür”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi- Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı*, S.: 211-12, Ocak 1965, XVIII, 3-7.

⁷³Eröz, “Prof. Fındık oğlunun Ardından”, 114.

doğudaki üniversitelere de sağlanması gerektiğini belirtip, bilimsel ilerlemenin toplumun her kesimine hitap etmesi gereği üzerinde durmaktadır.⁷⁴

İlim ile ihtilal arasında nasıl bir benzerlik kurduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: *“İlim nasıl yeni bir dünya kurmaya yarar mücerret fikirlerden hareket ediyorsa, ihtilal de yeni bir içtimai dünya kurmak için yıkılmak üzere bulunan eski içtimai enkazdan doğan ve yeni menfaatleri temsil eden fikirlerden hareket eder.”*⁷⁵ İlim yeni fikirlerin ışığında yeni bir dünya görüşünün yansıtılmasıdır. O’na göre ilim adına araştırma yapan tarihçiler her çerçeveden farklı bakış açılarına sahip olmalıydılar.⁷⁶ Fındıkoğlu ilmi çalışmalarda sadece Türkçenin bilinmesini mi istemiştir? Böyle bir olguya ulaşmak yanlış olacaktır; çünkü daha önce Fındıkoğlu’nun lisana çok önem verdiğini, 50 yaşından sonra bir gözünü kaybetmesine rağmen yeni bir lisan öğrenmek istemesinden anlaşılabilir.

1.1.2. Fındıkoğlu’nun Fikir Hayatını Etkileyen Düşünürler

Aşırı muhafazakâr ideolojiyi Avrupa’daki ve özellikle Fransa’daki ideologların propagandist yayınlarından etkilenerek Türkiye’ye ilk taşıyan kişi Prens Sabahaddin olmuştur. Radikal sağ düşüncenin XX. yy başı Fransa’sındaki Demolins, Tourville ve Descamps gibi temsilcilerinden etkilenmiştir. Fransa’daki radikal sağ ya da faşist akımın en önemli temsilcisi olan Action Française, liderlik kadrosunda Charles Maurras’ında bulunduğu bir örgüt olmuştur. Fındıkoğlu Fransa’ya gitmeden önce Prens Sabahaddin’in öğretilerinden ve O’nun yayın organı olan Action Française dergisinden esinlenmiş, Türkiye’ye döndükten sonra da Fransızca Action Pense dediği – İş dergisini kurmuştur. Fındıkoğlu’nun ideolojik görüşlerinin oluşumu üzerinde birinci derecede etkisi olanlar, Prens Sabahaddin ve O’nun görüşlerine şekil vermiş olan Le Play’dur. O’nu ikinci derecede etkileyen diğer bir isim de XX. yüzyıl başı Almanya’ında radikal sağ düşüncenin en etkili ideologlarından birisi olan ve Berlin Üniversitesi’nde iktisat

⁷⁴ Fındıkoğlu, “Erzurum Üniversitesinin Realitede Takibi”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, S.: 210-213, İstanbul Şubat-Mayıs 1959, XXV, 27.

⁷⁵ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, S.: 11, İstanbul 1942, 18.

⁷⁶ Fındıkoğlu, “Prof Mansuroğlu Mecdud Bey”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.: 233, Fakülteler Matbaası, İstanbul Ocak-Mart 1961, XXVII, 11.

profesörü olarak çalışan Werner Sombart olmuştur. Fındıkoğlu Fransa'ya gitmeden önce de Prens Sabahaddin'e yakınlık duymuş fikirlerinin etkisinde kalmıştır. Fikirlerini Fransız ve Alman radikal sağ düşünce temsilcilerinin fikirleriyle daha da sağlamlaştırmış, bu ideolojisini daha kapsamlı ve daha tutarlı bir hale getirerek Türkiye'ye dönmüştür.⁷⁷

O, düşünce ve bilim alanında birçok şahsiyetten etkilenmiştir; bunlar arasında Ziya Gökalp de önemli bir yer tutmaktadır. Fındıkoğlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında inkılâpların fikri mimarları arasında yer alan Ziya Gökalp'in fikirlerini benimsemiş daha sonra onlara önemli katkıda sağlamış büyük bir ilmi şahsiyete sahiptir.⁷⁸Fındıkoğlu, fikir hayatımızın dallanıp budaklanmasında ve düşünce hayatımızın başlangıç safhasının şekillenmesinde Ziya Gökalp'in önemli bir tesire sahip olduğu görüşündedir.⁷⁹ Bu açıklamasında geçmiş ananeleri yok saymayı özellikle Türkçülük mevzusunda sadece başlangıç olarak Ziya Gökalp'i örnek olarak göstermektedir. Ziyaeddin Fahri, Prens Sebahattin ekolü ile Gökalp ekolünün fikirlerinin bağdaşmayan iki sosyoloji cereyanı olarak görmektedir. Ancak O'nda bu fikir batı liberalizminin fertçilik haline dönmüş olması ve ferde aşırı haklar tanıyan tutumuna karşı,Ziya Gökalp'in gösterdiği menfi tutum dikkate alınarak ifade etmeye çalışmaktadır. Fındıkoğlu, Prens Sebahattin ve Ziya Gökalp arasındaki düşünce ayrılığının farkında olup terbiyevi devletçilik fikrini benimsemektedir.⁸⁰

Fındıkoğlu, Fuat Köprülü ve Ziya Gökalp'i ele almıştır. İkisinin de sosyoloji ilmiyle alakalı müesseselerin kurucusu olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmış; ancak Ziya Gökalp'in düzenlemiş olduğu organizasyonlarda ve yayınlamış olduğu mecmualarda Fuat Köprülü'nün etkisinin daha büyük olduğunu belirtmiş, sonrasında ise o dönemlerde ortaya çıkan sosyoloji mecmualarının muhtevalarına bakarak ikisinin de aynı paya sahip olduğu kanaatine varmıştır.⁸¹Ziya Gökalp'in genelde Türkleşmek - İslamlaşmak ve Muasırlaşmak tarzında ki üçlü kombinesi, tarihi ve toplumsal şartlara

⁷⁷Aykut Kansu, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele ve 'İçtimai Siyaset'," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık*, edit. Tanıl Bora- Murat Gültekingil, 3. Baskı, İstanbul 2006, (ss.118-131), 5,119-120.

⁷⁸Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 2.

⁷⁹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 25.

⁸⁰Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 23.

⁸¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 150.

göre yeterince derin bir araştırmaya tabii tutulmuştur.⁸² Medeniyet tarihimizde önemli bir konumda olan Fuat Köprülü, Ziya Gökalp'in fikirlerini ilmi esaslar üzerinde yaşatacak imkânlar sunmuştur.⁸³ Bilgiseven'e göre Fındıkoğlu bir taraftan Ziya Gökalp'in ve aynı zamanda Le Play ekolünün Türkiye temsilcilerinin fikirlerini işleyerek o dönemin şartlarına göre değerlendirmelerde bulunmuştur.⁸⁴

Burada Fındıkoğlu'nun fikir hayatını etkileyen unsurları tam olarak vermek güçtür; çünkü O, olayları değerlendirirken ya da biyografi, monografi analizleri yaparken hem menfi hem de müspet yanlarını kaleme aldığı için hangi görüşü savunduğunu ya da hangi isimlerin tesiri altında kaldığını vurgulamak son derece zor bir iştir. Her alanda çalışması bulunan, birçok yayın kuruluşu aracılığı ile eserleri yayımlanan ve özgün bir yapıya sahip olan çok değerli bir şahsiyettir. Fındıkoğlu, Mansuroğlu Mecdud Bey hakkındaki bir yazısında Mansuroğlu'nun çok yetenekli bir ilim adamı olduğunu ama çeşitli mevkilere yükselebilmek için birçok zorlukla karşılaştığını, oysa o dönemde vasıfsız bir takım insanların hemen göreve geldiklerini bildirirken ilmi ortamdaki haksızlıkları vurgulamaktaydı.⁸⁵ Fındıkoğlu gayretkeş, çalışkan insanların yanında yer alan açık fikirli, tarafsız ve doğrudan yana bir tavır takınmaktaydı. Misal olarak Ş. Baba'nın, Karl Marx hakkında ileri sürdüğü bir eserin analizini yaparken Ş. Baba'nın tam olarak Karl Marx hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığını, oradan buradan topladığı belirsiz fikirleri öne sürdüğünü, Fındıkoğlu tenkitçi bir anlayış ile dile getirerek eleştirmektedir.⁸⁶ Ancak Fındıkoğlu tarihi maddecilik konusunda Karl Marx'ın determinist görüşlerinden dolayı tenkit edecektir. Diğer taraftan kendini tenkit eden anlayışlara karşıda kanıtlar dâhilinde sual ve cevaplarını sunmaktadır.⁸⁷ Fındıkoğlu asılsız tenkitlere karşı son derece sert sözlerle kendini ifade ettiği bir makalesinde meslek ahlakının önemle üzerinde durmaktadır. "Bir Cebanet ve Denaet Vesikası" isimli yazısında açıkça fikirlerini yansıtmaktan çekinmediği gözler önündedir. Yazarın imzasız neşrettiği broşür hakkında çeşitli

⁸²M.Hanefi Palabıyık, *Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, Akçağ Yay., Ankara 2005, 91.

⁸³ Palabıyık, *Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, 94.

⁸⁴Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 2.

⁸⁵ Fındıkoğlu, "Prof. Mansuroğlu Mecdud Bey", 10.

⁸⁶ Fındıkoğlu, "Bir Hadise-i Mes'ûde ve Bir Nümune-i Cihalet", *İş ve Düşünce - İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, S.: 219-220, İstanbul Kasım -Aralık 1959, XXV, 9.

⁸⁷ Fındıkoğlu, "Somnanbül", *İş ve Düşünce - İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, S.: 218, İstanbul 1 Ekim 1959, XXV, 2.

hipotezler öne sürülmesi üzerine Fındıkoğlu, bunlara karşı eleştirilerini dile getirmektedir.⁸⁸O, meslek ahlakı ve emeğe saygı üzerinde önemle durmaktadır. Öte yandan vasıfsız yazarları tenkit etmekten kaçınmadığı da eserlerinde görülmektedir. Yine fikirlerin ya da görüşlerin ifade edilmesinde zekânın doğru bir intizamlarla kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Fındıkoğlu Sosyalizm adlı iki ciltlik eserini neşrettikten sonra “*Bu eserin on yıl boyunca tenkit edilmesini bekledim ve daha sonra bu eserin tenkit edildiğini görmekten dolayı büyük memnuniyet duydum*”⁸⁹ sözleriyle ifade etmektedir. O, eleştiriye ya da eleştirmeye karşı değildi. İlmî araştırmanın bir bakıma ve her şeyden önce tahlilciliği gerektiren bir görüş olduğunu ileri sürmekteydi.⁹⁰

Fındıkoğlu’nun fikir hayatını etkileyen şahsiyetleri gözden geçirirsek Karl Marx’a da yer vermemiz gerekir. Karl Marx hakkındaki görüşleri şöyledir: “Çünkü O, toplumla ilgili ilk klasik bakış açısı etkisinin günümüzde de devam etmekte olan sosyoloji alanının eski feylesoflardan biridir.” Karl Marx, sanayi devrimi sonrasında Avrupa’nın nasıl değişmiş olduğunun farkındadır. Avrupa’da toplum bir yandan Aristokrat ve sanayicilerin yaşadığı imtiyazlı bir kesim, öte taraftan düşük ücretle çalışan ezilenlerden oluşmaktaydı. Karl Marx burada toplum içerisinde temel çelişkilerin sosyal çatışmalarının farkındaydı. Ancak bir takım çevreler tarafından Karl Marx’ın görüşü yanlış anlaşılmaktadır. Bu çevreler Karl Marx’ın toplumu bölmeye çalıştığını ileri sürmekteydiler; lakin Karl Marx’ı harekete geçiren noktalar vicdanydı, kötü şekilde sınıflandırılmış bir toplumdaki yeni ve daha adil bir sosyal düzenin yaratılmasıydı.⁹¹ Sosyolojinin önemi açısından da Fındıkoğlu, Karl Marx’ın değerlendirilmesi gerektiğinin ve önemli şahsiyetlerden biri olduğu görüşündedir. Sosyoloji alanında birçok çalışması bulunan Fındıkoğlu, Karl Marx’ı değerlendirmeye alırken aynı zamanda sosyalist hareketin tarihçesini, sosyolojiyi temsil edecek büyük bir zincirin esaslı halkasını oluşturduğunu ifade etmektedir.⁹² Karl Marx’ın değerlendirmesini yaparken doğumu, çocukluğu, aile yapısı, babasına karşı yakınlığı, dini anlayışı, faaliyet

⁸⁸ Fındıkoğlu, “Bir Cebanet ve Denâet Vesikası Hakkında II”, *İş ve Düşünce - İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, S.: 206, İstanbul Ekim 1958, XXIV, 8.

⁸⁹ Fındıkoğlu, “Bir Hadise-i Mes’ude ve Bir Nümune-i Cihalet”, *İş ve Düşünce - Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, Aylık Felsefi, İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, S.: 218, İstanbul, 1 Ekim 1959, XXV, 4.

⁹⁰ Fındıkoğlu, *1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 7. Kitap, 23.

⁹¹ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, çev.ve edit. Vildan Akan, Nobel Akademik Yay. Eylül, Ankara 2012, 94.

⁹² Fındıkoğlu, *Sosyalistler X Karl Marx*, Türkiye Harsi ve Araştırmalar Derneği, Fak. Matbaası, Seri A, S.: 69, İstanbul 1964, 35.

alanları yani kısaca her yönüyle değerlendirmeye çalıştığını ve bu maksatla o dönemin tanımının daha iyi yapılacağı görüşündedir. Fındıkoğlu'na göre Karl Marx üzerinde en etkili olan husus XIX. asır Fransız sosyalizmidir ve sadece Karl Marx tarafından doğru bir izah şekli ile ifade edilmiş olmasıdır.⁹³ Fındıkoğlu için, Karl Marx'ın determinist nazariyesini bir kenara bırakarak sosyalizm tarihinde sosyalizm sosyolojisinde önemli bir merhale kat eden yine Karl Marx'dır.⁹⁴

Yukarıda anlatılanlardan Fındıkoğlu'nun Karl Marx'ı her alanda bütün görüşleriyle desteklediği anlamı ortaya çıkmamalıdır. Algı hatasına düşmemek sureti ile bazı eserlerinde de O'nun Marxizmi tenkit eden satırlarına da rastlamaktayız. Fındıkoğlu Marxist'lerin ekonomik hadiselerin diğer sosyal hadiselere karşı üstünlüğü olduğunu yani onlara göre ekonomik olayların her şeyin esaslı kısmını oluşturduğunu belirtir. Bu açıdan özellikle Ziya Gökalp'in böyle bir anlayışa sahip olmadığını ve Marxist olmadığını vurgular.⁹⁵ Fındıkoğlu da Marxist değildir ve Marxistlerin bu görüşünü desteklemez. Ayrıca Fındıkoğlu, Karl Marx'ın eleştirisine girerek Marxist bilgi üretiminde tümden gelimci yöntemin kullanıldığını ileri sürmekte ve bu konuda da Marxizmi eleştirmektedir. Fındıkoğlu bir yandan Marxist yöntem anlayışının apriori temele dayandığını ileri sürmekte ve buna bağlı olarak da Marxizmin hadiselerden hareket ettiği savının kuşkuyla karşılanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁹⁶ Ancak aşağıda bilgi nazariyesi bakımından yaptığımız sıralamada Marx'ı tecrübecilik sınıflandırmasında yerleştirmektedir. Bu aslında biraz çelişkiye neden olmaktadır. Apriori bilgiler genelde deneyle kanıtlanmayacak olgular için kullanılır ve aynı zamanda tecrübe ve deneyimden uzaktır. Yani Fındıkoğlu bir yandan tecrübe ve deneyimi sınıflandırmaya koyarken diğer taraftan ise tecrübeden uzak apriori temele dayandığını ileri sürmektedir.

Fındıkoğlu toplum bilimciliğini ve O'nun toplumbilim tarihinin şekillenmesini etkileyen feylesoflardan biri olan Auguste Comte'nin üç hal yasasından etkilenecek toplumbilim tarihini beş devreye ayırmaktadır. Bu beş devre şu şekilde sıralanmaktadır.

⁹³ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye'de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Der. Neş. , Seri A, Sayı 30, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1961, I, 250.

⁹⁴ Fındıkoğlu, *Sosyalistler X Karl Marx*, 3.

⁹⁵ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 143.

⁹⁶ Kongar, "Türk Toplum Bilimcileri 2", 124-125.

- Mitolojik devre: İçtimai hadiselerin efsane, uydurma hikâyelerle izah edildiği dönem
- Astrolojik devre: İçtimai hadiselerin gök olayları ile izah edildiği dönem
- Teolojik devre: İçtimai hadiselerin çok veya tek tanrı kuvvetiyle izah edildiği dönem
- Felsefik devre: Tanrı'dan kurtulan insanın felsefe yapmaya başladığı dönem
- İلمي devre: İçtimai hadiselerin bütün ilimlerde kullanılan gözlem, tümevarım ve tecrübe vetireleri ile izah edildiği dönemdir.⁹⁷

Fındıkoğlu böyle tarihi bir sıralama yaparak toplumbilimin tarihi sürecini eski ve yeni olarak iki devrede inceler. Son devre olan ilmi devre ile birlikte yeni toplumbilim ortaya çıkar ve neticeye varılır.

Fındıkoğlu, toplumbilim ve tarih felsefesi ile alakadar olan sınıflandırmasında önemli ölçüde Sorokin'den etkilenmiştir. O, daha sonra tarih felsefesi ile birlikte toplumbilimi de içine alan başka sınıflandırmalarda bulunmuştur. Bunlar:

1. Bilgi Nazariyesi Bakımından

- Akılcılık (Eflatun, Kant, Hegel)
- Tecrübecilik (Aristo, Marx, Spencer)

2. İlliyet Bakımından

a) Muayyeniyeti, illiyet'i, zarurriyeti kabul edenler

- İlahi illiyet fikri (Saint Augustin)
- Coğrafi illiyet fikri (İbni Haldun)
- Uzvi-ırki illiyet fikri (Gobineau)
- İktisadi, içtimai illiyet fikri(Marx)

b)Muayyeniyetsizliği, imkânı, hürriyeti kabul edenler

- İlahi hürriyet fikri
- Tesadüf fikri
- Büyük Adam fikri
- Şüpheci tavırlar (Sofistler)

⁹⁷Kongar, "Türk Toplum Bilimcileri 2", 120.

3. Dayanılan Prensip Bakımından

- Tekçilik (Hegel-küllü akıl, Marx- teknik)
- Çokçuluk (İbni Haldun)

4. Gaye Bakımından

- İyimserlik
- Kötümserlik ⁹⁸

5.Araştırma Yöntemleri ve Belgelere İnmesi Bakımından

- Şehir Tarihçiliği
- İktisadi Tarihçiliği

Bu sınıflandırmanın detaylarına inmeyeceğiz. Fındıkoğlu böyle bilimsel bir sınıflandırma yaparak toplumbilimi daha yakından takip etmiş ve eserlerinde de bu yaklaşımı yansıtmıştır. Bunlar ahlaki, tarihi, coğrafi, dini, sosyoloji ve felsefi yönlerdir.

1.2. FINDIKOĞLU'NUN TANZİMAT DÖNEMİNE BAKIŞI

Fındıkoğlu'na göre Tanzimat, sadece idari veya siyasi sahaya ait bir kavram değildir. Aynı zamanda “*Bütün bir cemiyetin felsefi, edebi kıymet hükümlerinin sarsıldığı bir dönemin ismi olarak da tanımlanmaktadır.*”⁹⁹Fındıkoğlu, Tanzimat’a tek taraflı bir bakış açısıyla yaklaşmamaktadır; ancak Tanzimat kelimesi ya da tanzimat hadisesi O’nda biraz karmaşıktır. Bir taraftan Tanzimat kelimesinin XIX. asır başlangıcında Türkçeye nasıl mal edildiğini ve 1839 yılından evvel bu kelimenin kullanılıp kullanılmadığı noktasını, dilcilere ve tarihçilere bırakırken,¹⁰⁰diğer taraftan ise O, “*Tanzimat hadisesini tarihçi gözüyle değil daha ziyade sosyolojik görüşle*” bakmaktan yanadır. ¹⁰¹ *Tanzimatı kendi muhiti çerçevesinde değerlendirmek ve psikolojik bir tahlile tabii tutmak gerekir.*”¹⁰²Fındıkoğlu Tanzimat konusunu ilk başta

⁹⁸ Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, 121.

⁹⁹ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, *İş ve Düşünce - İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, S.: 11, İstanbul 1942, 103.

¹⁰⁰ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 102.

¹⁰¹Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, *İş ve Düşünce - İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, S.:11, Seri A, 10 Eylül 1939, Giriş.

¹⁰² Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 102.

dilcilere ve tarihçilere görevler yüklemektedir. Sonrasında ise Tanzimat hadisesinin anlaşılabilmesi için sosyolojik bir bakış gerektiğini Değerlendirme aşamasında ise psikolojik bir tahlille neticeye varmak gerekliliğini öne sürmektedir. Fındıkoğlu'na göre; “Hukuki olarak ortaya çıkan Tanzimat, sadece hukukçularımız tarafından değerlendirilip aydınlatılabilir.”¹⁰³ Burada Fındıkoğlu'nun çelişkili ifadelerine rastlamaktayız. Fındıkoğlu Tanzimat'ı bir taraftan sosyolojik bir bakış açısıyla ve psikolojik bir değerlendirmeye tabii tutarken, diğer taraftan sadece hukukçular tarafından değerlendirilebileceğini öne sürmektedir.

O'na göre Tanzimat sözcüğü; “*Hususî çizgileri ile ortaya çıkan içtimai bir haleti ruhiyenin işaretidir.*” Bu kelimenin Koçi Bey risalesinde ise nizam, intizam, tanzim, nizam bulmak, nizam bozulmak şeklinde kullanılmış olduğunu ve III. Selim'in Nizam-ı Cedidi, II. Mahmut'un, Abdülmecid'in “Tanzimatı” bu şekilde kullandığını belirtmektedir.¹⁰⁴

Tanzimat dönemi, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlar. Bu ferman Topkapı Sarayı'nın Gülhane bahçesinde okunup ilan edilmesinden dolayı Gülhane Hatt-ı Hümayun olarak da bilinmektedir.¹⁰⁵ Hatt-ı Hümayun'un okunmasının ardından Sadrazam Paşa konuşma yaparak bütün Osmanlı milletinin tercümanı olduğunu ve Osmanlı devletinde hürriyet, adalet, eşitlik dönemini yani medeniyetin üstünlüğünü esas alacağını belirtir.¹⁰⁶

Fındıkoğlu'na göre Avrupa tefekkür tarihimiz Tanzimat ile başlamış ve Ziya Gökalp ile kökleşmiştir.¹⁰⁷ O, Tanzimat hakkında şu görüşleri vurgulamıştır: “*Tanzimat'ın tam olarak ne olduğunu Fransız'dan başka kimse anlatamaz.*” Diğer taraftan da aslında Osmanlı'nın, Tanzimat psikolojisini çok iyi bildiğini anlatarak şöyle der: “*Tanzimat Avrupa karşısında madunluk ve aşağılık haleti ruhiyesidir.*”¹⁰⁸ Ayrıca Tanzimat'ın ilan edilme nedenlerini değerlendirirken, Fransız inkılâbı ile hiç bir

¹⁰³ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 104.

¹⁰⁴ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 102.

¹⁰⁵ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay. , TTK Bas. , (2.Baskı), Ankara 1985, 174.

¹⁰⁶ Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşat, Kaknüs Yay. 43, Tarih Serisi 1, (1.Basım), İstanbul Kasım 1999, 362.

¹⁰⁷ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 87.

¹⁰⁸ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 29.

tesirinin olmadığı görüşünü de savunmuştur.¹⁰⁹ Fındıkoğlu bir taraftan Tanzimat'ın Fransız'dan başka kimsenin anlatamayacağını, bir taraftan da Osmanlı'nın Tanzimat psikolojisini çok iyi bildiğini, diğer taraftan ise Tanzimat'ın hususi çizgileri ile içtimai bir şekilde ortaya çıktığını ve Tanzimat hadisesinin Fransız İhtilali'nden etkilenmediği görüşünü ileri sürerek kendisiyle çelişkiye düşmüştür.

O'na göre III. Selim dönemi, II. Mahmut Han döneminde yapılan ıslahat hareketleri de Fransız İhtilali'nden etkilenmemiştir. 1789 Fransız İhtilali, bir bütün olarak Osmanlı toplumu üzerinde etkili olmayıp sadece belli devlet adamlarını tesir altında bırakmıştır.¹¹⁰

Bununla birlikte Fındıkoğlu Tanzimat sonrası ya da Tanzimat'ın devamı niteliğini taşıyan I. Meşrutiyet'in (1876), Kanuni Esasi'deki maddelerin hukuki formüllerini Fransız İnkılabı'na bağlamanın mümkün olabilme ihtimalinin de olabileceğini ifade etmektedir. Kanunu hazırlayan encümenin üyeleri arasında Namık Kemal'in olduğunu ve Rousseau'dan ve Montesquie'den tercüme yapıldığını ileri sürenler, kanunu yapanların Fransız İnkılabı'ndan etkilendiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Osmanlı'da yapılan ıslahat ya da yenilik hareketleri ile Fransız İnkılabı arasında bağlantı kurmaya çalışanların olduğunu da belirtmektedir. Ancak bu şekilde sebep - netice ilişkisi kurmanın yanlış olduğu kanaatindedir. Şöyle ki; “1830 Fransız şartı başka bir şey, 1839 Türkiye Tanzimat'ı başka bir şeydir.”¹¹¹ Fındıkoğlu bu öngörüğü çeşitli kanıtlar sunarak bildirmektedir. 1871 ile başlayan üçüncü Fransız Cumhuriyeti ile 1876'da Osmanlı hükümdarının Mithat Paşaya gönderdiği Hatt-ı Hümayun'un hazırlanmasında Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye'nin hukukuna, milletin bugünkü ihtiyacına uygun olacak şekilde hazırlandığını vesikada belirtmektedir. O'na göre Tanzimat Fermanı'nın ruhuna hâkim olan bu satırlar var iken nasıl olurda arada tesir olabilir. İkisi de başka muhtevalar içermektedir.¹¹²

XIX. yy Osmanlı tarihi, bir bakıma idari reformlardan oluşan Osmanlı tarihinin panoramasını değiştiren bir dönem olarak değerlendirilebilir. Tanzimat Fermanı ile padişah kendi yetkilerinin kısıtlanmasını kabul eder. Tanzimat döneminde öncelikle devlet yapısının temel taşları olan kurum ve kuruluşlar çağın gereklerine uygun olarak

¹⁰⁹ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 101.

¹¹⁰ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 100.

¹¹¹ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 101.

¹¹² Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 102.

bir düzenlemeye tabii tutulur. Yapılan düzenleme ya da yenilikler birçok kaynakta yer almasından ötürü ayrıntılara yer vermeyeceğiz.

Fındıkoğlu Tanzimat Dönemi'nde yapılan yenilikleri ise *“İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde devletin merkezileşme, toplumsal ilişkiler ağlarına entegre çabası”* olarak görmektedir. Toplumsal aktörlerin kabulü ve desteği olmadan reformlar ya da kalkınma projelerinin başarılı olması güçtür.¹¹³ Reform, projeleri var olan yönetim kalıplarını dönüştürüp, yenilerini getirmeye çalışır. Eski yönetim gelenekleri, devlet ve toplum arasındaki ikilikler yaşanmasına yol açarak reformların tam olarak topluma yerleşmesine engel olur.¹¹⁴ Fındıkoğlu, Tanzimat ve Meşrutiyet'ten sonra Anadolu'da açılan idadilerin, sultanilerin görünüş itibari ile sadece adları olduğunu ve her türlü nezaretten, teftişten mahrum olduklarını da ifade etmektedir.¹¹⁵

O, özellikle Tanzimat Fermanı'nın eğitim konusuna çözüm getirmediği inancında olmuştur. *“Tam aksine bu durum kültür ikiliklerinin ortaya çıkmasına ve esen sam yeline bile çare getirmemiştir. Nihayetinde M. Kemal Paşa'nın bu ikiliğe son vermesi ile neticeye kavuşmuştur.”*¹¹⁶ O, vuku bulan ikilik illiyetini belirterek Tanzimat kelimesinin tam olarak aydınlatılabileceğini ifade etmiştir. O'na göre Tanzimattan önceki zihniyetin düşüncesi: *“Kanun Allah'ın eserydi. İnsanoğlu ancak bu ilahi kanundan mülhem bir nizam tesis edebilir görüşünü savunanlar, beşeri bir olguyu dinselleştirilmeye çalışmışlardır.”*¹¹⁷

1.3. TANZİMAT SONRASI FİKİR AKIMLARININ FINDIKOĞLU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tanzimat'a kadar olan dönem içinde yenileşme hareketleri olmuştur. Yenileşme hareketleri siyasi, sosyal, kültürel, ilmi ve edebi alanda tesirini göstermiştir. Osmanlı imparatorluğu, eski ihtişamına kavuşmak için birtakım reform hareketleri yapmış; ancak yapılan düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Osmanlı devlet adamları ve aydınları dağılmayı engellemek amacıyla çareler aramışlardır. Bu durumun neticesi olarak fikir akımları

¹¹³Yonca Köksal, “Sosyal Kontrol Sistemleri”, haz. Ferdan Ergut- Ayşen Uysal, *Tarihsel Sosyoloji* Dipnot Yay.35, (1. Baskı), Ankara 2007, 127.

¹¹⁴ Köksal, “Sosyal Kontrol Sistemleri”, 134.

¹¹⁵ Fındıkoğlu, “Bir Mektubun Düşündürdüğü”, Sene 1, 1 Mayıs 1924, Sayı: 2, *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgoer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay., Ankara 2011, (ss.83-84),84.

¹¹⁶ Fındıkoğlu, “Türkiye’de Maarifçiliğin Tarihçesi Hakkında – Maarif Davalarımız”, 4.

¹¹⁷ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 104.

ortaya çıkmıştır. Fikir akımları ile bozulan düzenin panoramasını değiştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nde yeni fikir akımlarının ortaya çıkması, toplum üzerindeki karanlık çağlardaki kalkanın kaldırılmasına, aydınlık geleceğin oluşmasında temel oluşturmuştur. Burada öncelikle Fındıkoğlu'nun Türkçülük akımına bakış açısına yer vermeye çalışacağız.

- **Fındıkoğlu'nda Türkçülük ya da Turancılık Fikirleri:**

Fahri Fındıkoğlu, Tanzimat fikir akımları hakkında sunduğu bilgilerde daha detaylı düşünmemizi sağlamak açısından Tanzimatın ortaya çıkış nedenlerini zaman, mekân, tarihte vuku bulmuş sosyal olaylarla birlikte değerlendirmektedir. Misal olarak : *“Türkçülüğün zemin ve zamana göre muhtelif şekilleri nelerden ibarettir?”*¹¹⁸ destekleyici bir sorudur. O, bu sorunun cevabını devletten başka kimsenin veremeyeceğini, bunun devletin yüksek siyaseti ile alakadar olduğu görüşündedir. *“Türkçülük, milli kültür tarihimizin muayyen bir anında muayyen bir sebepten ötürü çıkmıştır.”*¹¹⁹

Fındıkoğlu, Türkçülük konusunda kendi kendine birtakım sorular yöneltmektedir. *“Birinci dünya harbinin hemen ardına tekaddüm eden senelerde yabancı bir hükümdarın alış veriş metaı olarak memleketimize soktuğu bir meseledir? Ya da Türkçüyüm diyen bir Türk'ün mutlaka yabancı bir millet namına mı düşünüp çalışır?”* Bu gibi soruların yanıtlarını, tarihin ve sosyal ilimlerin ışığı karşısında ele almanın zamanının geldiğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan Fındıkoğlu Türkçülüğü birkaç değişik açıdan değerlendirmektedir. Bunlar:

- Harsî bakımdan Türkçülük
- Lisanî bakımdan Türkçülük
- Siyasî bakımdan Türkçülük olarak kapsamı genişletilmiş bir şekilde karşımıza çıkarmaktadır.¹²⁰Bu kavramların muhtevasına bakmakta yarar vardır.

Harsî bakımdan Türkçülük, Fındıkoğlu'na göre tarihimizde muayyen bir zamanda muayyen sebepler neticesinde ortaya çıkmıştır. *“Türkçülük tabii bir durumda ortaya çıkmıştır.”* O'na göre; İmparatorluk o zamanki durumu itibariyle, Türklüğü ve

¹¹⁸ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 52.

¹¹⁹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 50.

¹²⁰ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 50-51.

Türkçülüğü unutmuş ve sınırlarının daralması neticesinde bu fikir akımına ihtiyaç duymuştur. Özellikle bu fikir akımının ya da bu ismin ortaya çıkış sebebini ecnebi kaynaklardan benimsenmiş olduğunu iddia edenleri ise; sert, katı bir şekilde tenkit etmiştir. Türkiye'ye yabancı uluslardan gelen Türklerin bu şekilde ifade edilmesine anlam verememiştir.

Lisanî bakımından Türkçülük, Fındıkoğlu'na göre milli kültür sahamızın muayyen bir zamanında, lisan sahasında kendiliğinden ortaya çıkmış olmasıdır. O, bunun tam olarak ne zaman ortaya çıktığı hakkında net bir yanıt vermemektedir. Bu konuda lisanî olarak Türkçülüğün "Sade Türkî" ile tarihi tercüme eden Nedim ve arkadaşları ile mi yoksa daha sonraları mı vuku olduğu gibi çeşitli suallerde de bulunmaktadır. Ancak O, konuyu araştırmanın çıkış tarihinin cevabını burada aramadığını belirtmektedir. Lisanî Türkçülüğün Türk imparatorluğunun siyasi şeklinin parçalanması ile kendiliğinden ortaya çıkmış olabileceği kanaatindedir.

Siyasi bakımdan Türkçülük, Fındıkoğlu harsî, lisanî bakımından Türkçülüğü açıkladıktan sonra siyasi bakımından da incelenmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır. "Acaba siyasi bakımından Türkçülük nasıl ortaya çıktı?" O, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

XIX. yy'da imparatorluk içerisinde emperyalist devletler, gayri Müslim halk üzerinde etkili olmaya başlamış, Osmanlı devletine karşı kışkırtmışlardır. Bu durum neticesinde Osmanlı mütefekkirleri, aydınları tarafından ise Türklerin haklarını korumak amacıyla Türkçülük kavramı siyasi olarak ortaya çıkmıştır. "Parçalanmış imparatorluk içinde kendi öz benliklerini savunan ulusların olduğu gibi niçin siyasi olarak da Türkçülük savunulmasın."¹²¹O'na göre Türkçülüğün siyasetleştiği dönem, II. Meşrutiyet hareketini takip eden seneler ve esasen bir asırlık gelişme tarihçesini kapsayan dönem olmuştur ve bununla beraber Türkçülük de siyasi olarak savunulmuştur.¹²² Fındıkoğlu bu fikrin hiçbir şekilde Sibiryaya kadar götürmek amacıyla olmadığını ve bu fikri savunanların ise böyle bir hedef gütmediklerini de ileri sürmüştür.¹²³

¹²¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 51.

¹²² Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 66.

¹²³ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 125.

Fındıkoğlu, Türkçülüğün ecnebi düşüncelerden kaynaklanarak esinlendiği görüşünü reddetmektedir. Türkçülük yabancı kaynaklardan beslenmemiş, kendine has özellikleri bulunan bir milliyetçiliktir.¹²⁴ Ayrıca Türkçülüğün ecnebi kaynaklardan esinlenmiş olduğunu ileri sürenlerin ve bu gibi izafi görüşlerin gençleri zehirlemek maksadı ile ortaya çıkardıkları kanısındadır. O'na göre gerçek garplılaştırma bütün garplı milletlerde görüldüğü gibi kendine, milli kavmine dönme olarak da değerlendirilmelidir.¹²⁵ Bu görüş, Fındıkoğlu'nun isim ile cemiyet arasındaki ilişki ile de bağdaştırılabilir. Cemiyet bir toplumu oluşturan insanların, belirli bir gaye için bir araya geldikleri topluluktur. Topluluk halinde yaşamaya muhtaç olan insanoğlu, tarih boyunca yapmakta güçlük çektiği işleri başarabilmek için bir araya toplanan halk yığınidir. Türklerde bir topluluğu oluşturmaktadır. Bu durumda da soyadlarının dahi tarihi bir geçmişi olması gerekmektedir. Fındıkoğlu soyadları tabii ve tarihi olarak değerlendirerek, Türkçe kelimelerin kullanılmasını destekler. Soyadları tabii ve tarihi olanlar “oğlu” ifadesini kullanarak ve bunları Türkçenin mantığına uygun olarak öz isimlerinden önce kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Her kültürün, her toplumun, her bir milletin geçmişi vardır. Fındıkoğlu bu gibi değerlerin araştırılarak Türkçe soyadı kullanılması gerektiği görüşündedir. O'nun değimiyle “*Bazı soyadlarındaki bazı ekler ve ilaveler yabancı kelimelere bile milli bir damga basar.*”¹²⁶

Fındıkoğlu, öz Türkçenin milli değerler çerçevesinde bulunması gerektiğinin üzerinde önemle durmaktadır. İster Türk toprakları içinde olsun, ister topraklarımız dışında olsun isim ve soyadlarında Türkçe karakterli kelimelerin olması gerektiğini belirtmektedir. Şimdi Fındıkoğlu'nun “Onomastica”¹²⁷ kelimesine yer vermekte yarar vardır. Garp'da ve Amerika'da o dönemlerde sosyal ilimler arasına yeni bir ilim olan Onomastica çıkmıştır. Onomastica kelimesinin içinde olan “nom” kelimesi “*İnsanoğulları, hayvanlardan mefhumlaştırma ve bunları isimlendirmede ayrılır. İşte eşyaya ve eşhasa takılan isimler meselesi bunların istihaleleri medeniyet ve milletlere göre değişmesi ise yer adlarıdır.*”¹²⁸ “*Her şeyden evvel Türk onomastik adı, yer şahıs*

¹²⁴ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 52.

¹²⁵ Fındıkoğlu, “Onomastica”, *İş ve Düşünce - İctimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, S.: 233, No: 233, Fakülteler Matbaası, İstanbul Ocak-Mart 1961, XXVII, 2.

¹²⁶ Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız”, *Türk Yurdu Dergisi*, Türk Yurdu' nun 5-6. sayısından ayrı Basım, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942, 11.

¹²⁷ Onomastica kelimesi, adların kökeni ve anlamları ile uğraşan dilbilim dalı ayrıca özel adbilimde demektir.

¹²⁸ Fındıkoğlu, “Onomastica”, 1.

ve aile adları realitesini ilmin metotları ile araştırması bilincinde olmalı. Ancak burada ilim kolunda garbilileşebiliriz.”¹²⁹ Fındıkoğlu, yukarıdaki örneklerden birinde soyadlarının Türkçe olması gerektiğini, diğer örneğinde ise ilim kolunda garbileşebileceğimizi ifade etmektedir. Akıllarda bir yanılığın oluşturulmaması için durum şu şekilde açıklanabilir. Fındıkoğlu garb kelimesini ilim alanında yapılan gelişmeler doğrultusunda batıdan ilim ve bilgi alışverişi durumu olarak görmektedir ve şu şekilde olmalıdır: İlimler alanında kendi değerlerimizi, kültürümüz doğrultusunda ve milli bir şekilde başka ilim dallarıyla mukayese yaparak düzenlememiz gerekmektedir. Yani o tamamıyla garbçı değildir. Garblileşmenin gerekli olduğunu, ancak bunun kendi milli kavmin öncülüğünde olması gerektiğine inanmaktadır. O’na göre; önemli olan toplumun kendi öz kültürünü kaybetmemesidir. “*Milli kültürlerin muhtevaları kadar kalıpları olan lisanları ile kültürleri çekerler ve harekete geçerler.*”¹³⁰ Kültür kelimesinin anlamının bile değiştiğini ve asıl kullanılacak kelimenin “Hars” olduğunu, hatta milli kültürü savunan bazı mütefekkirlerin bile buna uymadığını vurgulamaktadır. Özellikle milli kültürün devamı için bu kelimelerin Türkçe kullanılması gerektiği görüşündedir. Park, lokanta isimlerinin bile Türkçe olarak kullanılması görüşündedir.¹³¹ Ayrıca; çeşitli yazılarında Türkçe kelimeler kullanmaya özen göstermiştir. Ancak bazı durumlarda yabancı kelimeler kullanma zarureti karşısında kalmış olduğunun farkında olmuş, bunu belirtmekten de çekinmemiştir. Nitekim o dönem itibariyle millileşme adına birçok çaba sarf edildiği gözler önündedir.¹³²

O’nun için Türkçülük ya da Turancılık fikrini savunanların temel gayesi, bütün Türk’leri aynı topraklarda birleştirme amacı değildir. Milletler başka ülkelerde de varlıklarını gösterebilirler; ancak bunun tam tersi durumlar ile de karşılaşma ihtimalleri vardır. Ecnebi bir toplumda yaşayan insanlar zamanla ananelerini, milli kültürel benliklerini kaybetmek istemeseler de koşullar zaman içerisinde değiştikçe, onları unuttur ya da fertlerin milli benlikleri zayıflar. “*Milli duygu psikolojisi icabı ile sadece duygu halinde kalmayan aynı zamanda bu hareketi ‘iş’lere müessir olan kuvvetli bir duygudur.*” Bu duygu, başka milli duyguların dalgalandığı muhitte de kuvvetli bir

¹²⁹ Fındıkoğlu, “Onomastica”, 2.

¹³⁰ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 26.

¹³¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 26.

¹³² Fındıkoğlu, *1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 53.

şekilde etkisini gösterir.¹³³ Fındıkoğlu, 1912-1920 devrelerinde Ziya Gökalp'i değerlendirirken o zamanın belki de siyasi vukuat icabı olan Türklük ya da Türkçülüğün, geniş manada Turancılık olduğunu ve bu nedenle herkesin bunu bu şekilde bildiği görüşündedir. O, Türklük ya da Türkçülük kelimesini geniş bir çerçeveden bakarak Turancılık olduğunu belirtmektedir. Bu iki kelimenin ayrımını hiçbir şekilde yapmamaktadır ve bu iki kavram O'nun için aynı anlamı ifade etmektedir.¹³⁴O'na göre "*Turan, hakikatte ilmin ve sanatın eserleri ile güzel bir hal alır. Ayrıca; Türkiye'nin de sembolüdür.*"¹³⁵

O'na göre, Turancılık fikri tarihi cereyanlar neticesinden doğmuştur.¹³⁶ Fındıkoğlu Macaristan'da yaşayan Turancılar ile Türkiye'de vaki olan Turancılar arasında bir kıyaslama yapmıştır. "*Macaristan'daki Turancılık: İlmi mutalardan doğmuş bir cereyandır. Bizde ki Turancılık ise Türkiye'deki şeniyetlerden doğmuştur.*" Ayrıca Fındıkoğlu'na göre milliyetimizin tarihinde ki Turancılık önemli bir muhtevaya sahip olmuştur.¹³⁷

Fındıkoğlu Tanzimat ve Tanzimat sonrası, Balkan savaşları, I. Dünya ve II. Dünya savaşı, 1943 ve günümüz Türkiye'sine kadar geline Türkçülük akımını şöyle açıklamaktadır:

Fındıkoğlu, "1943 yılı Türkiye'sinde farklı bir olaya şahit olduğunu ve bazı kalem sahiplerinin Türkçülüğü müteceviz, yani saldırgan bir siyasi yapılanma şeklinde gösterdiklerini belirtmiştir. O'na göre bu siyaset Almanya tarafından istismar edilmiştir. Kalem sahiplerine göre Ziya Gökalp, I. Dünya savaşında Almanya hesabına Türkçülük yapmış ve gerçekte de Türkiye haricindeki Türk'lerin Türkiye'den hiçbir şey istemediğini ileri sürmüşlerdir."¹³⁸ Fındıkoğlu bu görüşü savunanların yanlış bir yanılığda olduğunu ve bu iddiaları hayretler içerisinde karşılamıştır. Ayrıca II. Dünya savaşında da Türkçülüğün müteceviz bir siyaset olduğunu ileri sürenlerinde olduğunu ifade etmiştir. Böyle bir hadisenin ilk olarak Moskova radyolarından duyulduğunu öne sürmekle beraber şu ifadeyi kullanmıştır: "*Nitekim Türk devlet adamları bu hadiseyi*

¹³³ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız", 5.

¹³⁴ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 117.

¹³⁵ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 124.

¹³⁶ Fındıkoğlu, "Peşte Turan Cemiyeti (Aydın İzleri)", *Anadolu mecmuası*, Sene 1, Kasım 1924, Sayı 8, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay., Ankara 2011, (ss. 347-352), 347.

¹³⁷ Fındıkoğlu, "Peşte Turan Cemiyeti (Aydın İzleri)", 351.

¹³⁸ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 125.

ecnebi kanallardan öğrenmişlerdir. Türkçülük müteceviz bir siyaset değildir.” maalesef böyle bir açıklama yapmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Fındıkoğlu bunu da şaşkınlık içerisinde karşılamıştır.¹³⁹ *“Aslında böyle bir söylemde bulunmaları Ziya Gökalp’in, Türkçülük siyaseti ile alakadar olduğunu belirtmiştir. O’na göre bu durum Türkçülüğü, başka şekillerde anlayıp Ziya Gökalp’e hücum etmelerinden ileri gelmiştir. Özellikle Rusya’nın buna karşı tepki göstermesi, Rusya içindeki hegemonyanın varlığı ve Türklerin o ülkede yer almasından endişe etmelerinden kaynaklanmıştır. Bunlardan ötürü Türkçülük siyasetinin yayılmasını istememişlerdir.”*

Fındıkoğlu’ndaki Türkçülük anlayışı ise; *“Türkiye haricindeki Türkleri düşünmek, o Türkleri idaresinde bulunduran devlet ya da devletlere tecavüz değildir.”* Şu yargıyı ileri sürmektedir: *“Türkiye’de yaşayan Bulgarların onlara ait Bulgar okulları var ise bilhassa Rusya’da yaşayan Türklerin de muhtelif hukuki harsı hatta siyasi imtiyazlar gibi haklara da sahip olması gerekir.”* Burada Türkçülük yapmayı Türkiye için aynı zamanda milli ve insani ahlak vazifesi olarak görmektedir. Özellikle bu durum Rusya için Türkçülük aleyhtarlığı yapan kalem sahiplerine olan cevabıdır.¹⁴⁰

- **Fındıkoğlu’nda Anadoluçuluk Fikir Akımı:**

İmparatorluk sınırlarının daralarak Anadolu’ya çekilmesi, Misak-ı Milli’nin kabulü, başkent İstanbul’un işgali, yeni meclisin Ankara’da açılması ve Milli Mücadele’nin gittikçe hızlanan ivmesi vb. Anadolu coğrafyasının konumunu önemli bir şekilde belirlemiş ve ideolojik görüşlerde de değişim yaşanmasına neden olmuştur. Anadolu düşünüşü savunanlar batıcı, İslamcı, muhafazakârcı ve gelenekçi bir yaklaşım içinde farklı ideolojik görüşlerde yer almıştır.¹⁴¹

Anadoluçuluk fikir akımı; Türkçülük, batıcılık, İslamcılık, Osmanlıcılık vb. fikir akımları kadar hafızalarda yer etmemiştir; ancak bir düşünce ekolü olarak ortaya çıkan Anadoluçuluk, derin buhranların yaşandığı bir dönemde çözüm ve çıkış yolu göstermek amacıyla tasarlanmıştır. Anadoluçuluk ya da memleketçilik akımı sadece sosyolojik bir bakış tarzıyla değil, aynı zamanda tarihi bilgiler ışığında bir yöntem belirterek, ülkenin bulunduğu buhrandan kurtarılması amaçlanmıştır. Bu fikir akımı, Ziyaeddin

¹³⁹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 126.

¹⁴⁰ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 128.

¹⁴¹ Metin Çınar, *Anadoluçuluk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluçular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007,4.

Fahri Fındıkoğlu, Mükrimin Halil Yinanç, Mehmet Halid Bayrı, Anadolu Mecmuası'nın fikri yapısının oluşmasında emeği geçen isimler arasında yer almakla beraber Anadoluçuluk fikir akımının da ortaya çıkışında da rol oynamışlardır.¹⁴² Anadoluçuluk; Turancılık, İslamcılık ya da Osmanlılıktan farklı olarak milliyetçiliğe yeni bir ifade şekli getirmiştir. Anadoluçuluk hareketinin önemli yayın organı ise Anadolu Mecmuası'dır. Dergide Mükrimin Halil Yinanç'ın "Mili Tarihimizin İsmi" adlı yazısı ilk başta yer almıştır.¹⁴³

Anadolucuların temel amaçları memleket sorunsalının çözüme kavuşturulmasıdır. Memleket sorunsalında yer alan meseleler ise en başta lisan olmak üzere, kültür (hars), ekonomi, şehir ve köy yaşantısıdır. Fındıkoğlu bu meseleleri değerlendirirken özellikle dil konusunda gelenekçi bir tavır sergilemekle birlikte Fındıkoğlu'nun Anadoluçuluğu millet meselelerinin çözüme kavuşturulması için düşünce ve duygularda gösterilen birlik, milli birlik yolundan geçmekteydi. O'na göre "Milli birlik": "*Muayyen coğrafi hudûd dahilinde, muayyen tarihi şe'niyet içinde yaşayan bir milletin, meselelere âid düşünce ve duygularda gösterdiği birlik, bağlılıktır. Ortazaman'ın dini başka, dili başka, harsı başka câmi'alarından kurulmuş melez (imparatorluk) devletleri yerine, şimdiki zamanın, dili ve harsı bütün, milli devletlerini görüyoruz. Burada esas 'Milli Birlik'tir. Kavmi, ırkî temellerden vazgeçiniz, bu temellerin üzerine kurulan, sevdirci ve kaynaştırıcı kudreleriyle¹⁴⁴ ferdler arasındaki kavim, ırk, dil ayrılıklarını izâle eden milli hars, bu birliğin özüdür. Milliyet, bu öz ile yaşayacaktır.*"¹⁴⁵

Fındıkoğlu'nun Memleketi Tanımak-Tanıtmak, Anadolu Meseleleri gibi eserlerinde bu fikir akımının etkileri de bulunmaktadır. On iki ciltten oluşan Anadolu Mecmuası'nda İslam tarihi, Anadolu Selçuklu tarihi, Türk tarihi gibi konularda farklı yazarların yazıları yer almaktadır. Derginin yayın politikasında Türk Milliyetçiliği esas alınmıştır.

Fındıkoğlu bir zamanlar Anadolu mecmuasını çıkaran ekiple birlikte çalışmalarda bulunmuş olup, dar Anadoluçuluk zihniyeti ile hareket etmemiştir. Fındıkoğlu'nun Anadoluçuluğu ise bir nevi Anadolu Türk'lerine karşı yapılan ırkçılık siyasetine karşı

¹⁴² Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, XII.

¹⁴³ Mükrimin Halil Yinanç, "Mili Tarihimizin İsmi", Sene 1, 1 Nisan 1924, S.:1, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S.:4, Ankara 2011, (ss. 5-13), 5.

¹⁴⁴ Doğru yazılışı kudretiyle olmalı.

¹⁴⁵ Kırzioğlu, "Fındıkoğlu'nun Folklorcu Yetiştirme Yönü ve Folklorculara Yardımı (1902-1974)", 57.

olan savaşıdır.¹⁴⁶ Bu fikir akımı da, Anadolu'nun bütün meselelerine çözüm bulma arayışıdır. Burada Fındıkoğlu'nun sözlerine yer verelim: “*Son günlerde milliyet meselesine ait birçok sözler işittik ve işitiyoruz. Bir tarafta Ocakçılar kongrelerde hükümler verdiler, bir tarafta hükümet adamları istinat ettikleri fikrin ne olduğunu bilmeksizin keyfi ve cezri kararlara giriştiler. Bunların arasında darulfünûn müderrisi olan bir başmuharrir milliyet meselesinin yalnız kendisine malûm olduğu anlaşılana fena neticelerinden bahsederek memlekette milliyetçilik meşalesinin rehberlerini, Ziya Gökalp ve Hamdullah Suphi Beyleri vazifeye davet etti. Makale sahibine göre bu iki mütefekkir rehber, Türkiye’de milliyet umdesinin sahipleridir. Bu itibar ile o umdenin düşeceği dalâletlere ancak yine onlar mâni olacaklardır. Biz bu bütün dedikoduları bir tarafa bırakarak milliyet meselesini mümkün merteye bîtaraf ve ilmi bir nazarla düşünmek istiyoruz.*”¹⁴⁷

- **Fındıkoğlu’nda Batıcılık Fikir Akımı:**

Fındıkoğlu bilimsel sahada kendisini geliştirmek maksadıyla felsefe eğitimi için Fransa’ya gitti. Strasburg’ da bulunduğu tarihler aralığında O’na göre çağdaşlaşmanın yolu bilimsel gelişmelerden ve Avrupalılaşmaktan geçiyordu.¹⁴⁸ O; “*En iyisi ilim yapalım dedi, siyasi tehlike nasıl olsa âlimin hücresine girmez.*” diyerek bilimsel gelişmenin önemini vurgulamaktaydı.¹⁴⁹

Fındıkoğlu tam olarak garpçılığı savunmamakla birlikte, Garpçılığı sadece milli şuur doğrultusunda destekler.¹⁵⁰ Fındıkoğlu, kültür gibi önemli konuları şahsi kararlarla çözme taraftarı olmamıştır. Çağ artık değişmiş, değişmeye de devam edecektir. Bunun için objektif bakış açısı temel gaye olmalıdır.¹⁵¹ Fındıkoğlu Türk sosyoloji tarihinde “Millici” sıfatıyla da tanınmaktadır.¹⁵² O’nun için; “*Türk’üm diyen her fert, yalnız Türk değil aynı zamanda da milliyetperverdir.*” Sadece kendi kültürünü yansıtmak amacıyla çalışmalarda yer almamakla beraber aynı zamanda Şark’ta ve Garb

¹⁴⁶ Atsız, “Prof. Fındıkoğlu Ziyaeddin”, *Tarihi - Kültür ve Kahramanlar* (Makaleler-2), (3.Basım), Ötüken Yay, Kültür Serisi: 368, İstanbul Eylül 2013, 165.

¹⁴⁷ Fındıkoğlu, “Milliyet Meselesi”, *Sene 1, Ağustos 1924, S.: 5*, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S.:4, Ankara 2011, (ss.195-203), 195.

¹⁴⁸ Topçu, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, 158.

¹⁴⁹ Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, 118.

¹⁵⁰ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 22.

¹⁵¹ Fındıkoğlu, *Ahlak Tarihi- Sokrat*, 1. Kitap İÜ EF. Yay. No: 254, İstanbul 1945, I, 26.

¹⁵² Arslantürk, “Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü”, 92.

dünyasında yaşanan olaylara da kayıtsız kalmadığı görülmektedir.¹⁵³ Milli kültür genel bir bütündür. Devletin bekâsı için milletin bir bütün olması gerekir. Milleti oluşturan fertlerdir. Bu bütünün parçaları arasında fonksiyonel bir ilişkinin bulunması o bütünün yaşamasıdır. Aslında Fındıkoğlu'nun halkçılık, milliyetçilik görüşlerine bakılacak olursa bu düşüncelerinin bir nevi Ziya Gökalp'e dayandığı söylenebilir. Her ne kadar halkın ırki bir menşei olsa da ortak kültürün taşıyıcısı halk, milleti oluşturur.¹⁵⁴ Batıdan yenileşme hareketleri doğrultusunda ilmi ve fikri düşünce gelişimimizi sağlamak amacıyla yararlanmak mümkündür; ancak yanlış anlaşılmalara müsaade vermemek açısından batı her şeyi bilir veyahut bütün gelişme ve ilerlemeler batıdan gelmiştir ifadeleri anlaşılmalıdır. İlim adına yapılan gelişmeler tamamıyla batı kökenli değildir. Şarkın daha önceden bilimsel ilerlemeyi başlattığı birçok bilimsel faaliyet bulunmaktadır. Ayrıca bazı gelişmeleri de batı dünyası, şark dünyasından da almıştır. Karşılıklı etkilenmeler ve etkileşimler muhakkak olacaktır. Fındıkoğlu'na göre; *“Garbda bizim medreselerimizin benzeri olan teoloji seminerleri rönesanstan sonra görülmekle beraber müspet sosyal ilimlere kucak açmışlardır.”*¹⁵⁵ Yeni dünyanın telakkisi, yeni ilim zihniyeti, yeni usul ve kaideler, garbçuların dili, edebiyatı ve felsefesi Rönesans'ın eseridir. Şark toplumunda ise özellikle aynı garpçı zihniyete sahip olan mütefekkirlerde yer almaktadır. XIV. asırda Arap mütefekkirlerinden biri olan İbn Haldun da şark toplumunda müessir bir düşünür olup Şarklı Müslümanlar arasında da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Müslüman dünyası bir zamanlar fikirlerini çekinerek ifade etmeleri endişesini terk etmişler şarkında, garbin ilmine ve gelişimine garbten önce katkı sağladıklarının farkına varmışlardır. Bunun neticesi olarak şarklı Müslümanlar da kendilerini silkelemişlerdir.¹⁵⁶

Fındıkoğlu'na göre şark ve garp başkalığı zaman ve mekân içinde doğru olabilir ancak; bu kesilip atılmış bir hüküm olmamalıdır.¹⁵⁷ Batı ve doğu aynı coğrafyada birbirinden farklı iki medeniyettir; fakat tam olarak da birbirine zıt değildirler.

¹⁵³ Ahmet Halil, “Fikri Hareketler Ziya Gökalp”, Sene 1, Kasım 1924, S.: 8, *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S.:4, Ankara 2011, (ss. 336-338), 337.

¹⁵⁴ Arslantürk, “Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü”, 96.

¹⁵⁵ Fındıkoğlu, “Türkiye’de Maarifçiliğin Tarihçesi Hakkında – Maarif Davalarımız”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı, Ekim 1968, S.: 257, XXII, 4.

¹⁵⁶ Fındıkoğlu, *İbni Haldun’da Tarih Telakkisi ve Metot Nazariyesi*, Gençlik Kitap Evi Neşriyatı, İçtimai Eserler Serisi No: 9, İstanbul 1951, 74.

¹⁵⁷ Fındıkoğlu, *Ahlak Tarihi- Sokrat*, 1. Kitap İÜ EF. Yay. No: 254, İstanbul 1945, I, 26.

- **Fındıkoğlu'nda Osmanlılık Fikir Akımı**

Osmanlı imparatorluğu kendi bünyesinde birçok farklı milleti barındırmaktadır. Bunu yukarıdaki bölümlerimizde ifade etmiştik. 1909\1912 devresine gelindiğinde Osmanlılık, imparatorluğu teşkil eden muhtelif ulusların bir arada yaşaması olarak düşünülmüştür. Fındıkoğlu'na göre o dönemde parlamentoda yer alan mebuslar içerisinde kavuklu, fesli, kefiyeli başlar birbirine karışmıştır. Osmanlı imparatorluğu da İngiltere gibi yönetim konusunda bir çerçeve oluşturmaya çalışmıştır. Fındıkoğlu ise Osmanlı devletinde oluşan bu yönetim şeklini Osmanlılık siyaseti adı altında yürütülen bir politika olarak görmüştür.¹⁵⁸ O'na göre bizler nihayetinde Balkan Harbi ile gözümüzü açtığımızı ve Osmanlı imparatorluğunda kopmalar yaşandığını gördüğümüzü; ancak bizim hala uyanamadığımızı ifade etmiştir. Balkan savaşları neticesinde yaşanan ayrılıkların ve toprak kayıplarının meydana gelmiş olmasını ve bununla birlikte birliğin artık tehlike sinyalleri vermeye başlamış olmasını gerekçe olarak göstermiştir. Bu yüzden Türklüğün varlığını itiraf etmek, herkeste bir korku endişe yaratmıştır. Toplumların ya da uygarlıkların görüşünü aniden değiştirmek çoğu zaman kolay olmamıştır.¹⁵⁹ Fındıkoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanlık ya da İslamlılık, Osmanlılık gibi tecrübelerini geçirdikten sonra yeni bir duyuş, görüş istikameti aradığını ve bu yeni istikamet olarak imparatorluk içinde bütün gayri Türk zümrelerin bulunduğunu fark ettiklerini belirtmiştir.¹⁶⁰

O'na göre; artık Türk'ünde kendisini bulması gerektiği gün gibi açığa çıkmıştır. "Artık gün, Anadolu toprağından kopup gelen Türk'ün "Kaba Türk" olarak nitelendirilmemesi gerektiğidir. Devletin yegâne sadık unsurunun ise devletin asıl unsurunu oluşturan Türk'ün olduğunu ifade etmektedir." Ziya Gökalp, 1909 yılında İttihat ve Terakki Fırkasının Diyarbekir mümessili olarak katılmıştır. Ayrıca bu olayın fikriyatının temellerini atacak kişi olarak da gösterilmiştir. Fındıkoğlu, Türkçülüğün sadece Türkiye hudutlarında yer alan halkı değil aynı zamanda bu sınırların ötesinde yaşayan halkı da kapsayan bir görüş sunmuştur. Bu vasıfla Türkçülüğe siyasi bir anlam kazandırmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 116.

¹⁵⁹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 116.

¹⁶⁰ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 125.

¹⁶¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 124.

- **Fındıkoğlu'nda Devletçilik Fikri**

Fındıkoğlu, İkinci Meşrutiyet'e müteakip ve 1908'i takip eden dönemde devletin devletçilik yönünü değerlendirmiştir. Bu dönemde devletçilik eliyle imparatorluk madenlerinin işletilmesi kararı alınmıştır. Ancak Ermeni mebuslarının muhalif olması neticesinde bir sonuca varılamamıştır. O dönemde devletçilik ilkesi, Balkan ve Dünya savaşlarının çıkmış olması nedeniyle uygulanamamıştır; lakin daha sonraları yani 1932-1933 yıllarında iktisadi devletçilik ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde buna benzer bir örnek vermekte yarar vardır. Tanzimat döneminde de garptaki büyük sanayi hareketi müspet ilimlerden kuvvet alan geniş bir madencilik hevesi ortaya çıkmıştır. Devletin elinde yeterince imkân olmadığı için bu sanayi ve madencilik hareketi de bir anlık heves olmaktan öteye geçmemiştir; çünkü bu arzu, gerekli sermaye olmadığı için sadece küçük işletmeler şeklinde kendini göstermiştir.¹⁶² Osmanlı bir beylik olarak kurulmuş daha sonra gelişmeler, ilerlemeler yaşanmış, son olarak devlet dağılma ve gerileme dönemine girerek yıkılmıştır. Fındıkoğlu devletin ömrünü ferdin ömrüne benzetmiştir. *“Devlette insan gibi doğar, büyür, serpilir ve çökme devrelerini de yaşayarak ölür.”*¹⁶³ Osmanlı Devleti'nin ya da birçok devletin durumu aynı şekilde sonuçlanmıştır.

Fındıkoğlu'na göre bazı işletmeler devletleştirilebilir; fakat mutlak bir devletleştirme politikası olamaz. Fındıkoğlu der ki: *“Mücerret bir fikir namına her ne olursa olsun mutlak devletleştirme, şahsi teşebbüs hamlesini ve ferdi kıymet yaratma yolunu kati surette baltalamaktan, işçi sınıfının menfaatlerini çiğnemekten başka bir netice veremez.”*¹⁶⁴ Türkiye'nin karma ekonomi düzeni içinde kalkınacağına inanmıştır. O'na göre; *“Devletin yapabileceği işleri devlet, ferdin yapabileceği işleri ise hususi teşebbüs yapmalıydı.”*¹⁶⁵

Fındıkoğlu için; XIX. yy Tanzimat Dönemi bütün bir tarihi kapsamakla birlikte ilim ve tarih açısından da canlı bir fikir faaliyetinin planıdır. XIX. yy'ı araştırmak için kendi içimizden, muhitimizden ilim ve tarihçilerin çabasıyla yapılabileceğinin bilincinde olanların araştırmasını öngörmektedir. Bu sayede Türk âlemini,

¹⁶² Fındıkoğlu, “Maden Kredi Bankası Bugünkü Durumu ve Gelişme Şartları Hakkında Rapor”, 34.

¹⁶³ Fındıkoğlu, “Hukuk Tarihi -İbni Haldun'un Hukuki Fikirleri ve Tesiri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul 1939, V, 149.

¹⁶⁴ Fındıkoğlu, “Sosyalizm ve İçtimai Siyaset”, *İçtimai Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1948, 112.

¹⁶⁵ Eröz, “Prof. Fındık oğlunun Ardından”, 112.

Engelhard'dan nispi ölçüde kurtarmak gerektiğini ifade etmektedir. O'na göre: *“Tanzimat ilim ve tarih açısından çözülmemiş bir kördüğündür. Tarihin karanlık sayfalarını aydınlatmak da tarihçilerin önemli bir vazifesi olmalı.”* Batı kökenli kaynaklardan da yararlanılabilir; ancak her toplum kendi tarihini yaşar ve yazar. Bunun için bir tarihçi ya da ilim adamı olabildiğince objektif davranmalıdır.¹⁶⁶

Osmanlı devletinin parçalanmasını ve dağılmasını engellemek amacıyla çeşitli fikir akımları ortaya çıkmış; ancak hüsrarla sonuçlanmıştır. Fındıkoğlu Osmanlı devletinin parçalanıp Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra yazı hayatına başlamıştır. O'nda milli dil, milli düşünüş, milli birlik ve beraberlik fikirleri yer almıştır. Fındıkoğlu'nda Türk milletinin millet olarak güçlenip gelişmesi için siyasi ve askeri alanda kazanılan zaferlerin yanı sıra sosyo- kültürel alandaki başarı ve ilerlemelerle destekleneceği görüşü yer almıştır.¹⁶⁷ Bunun yanı sıra Fındıkoğlu Türkçülük akımı üzerinde durmuştur. Bu akımın geliştirilmesini, diğer ülkelerde yaşayan Türk'lere kendilerine ait siyasi-sosyal birtakım hakların verilmesini, Türkiye'de yabancılara nasıl haklar veriliyorsa aynı şekilde bu hakların Dış Türk'lere de tanınmasını istemiştir. Fındıkoğlu bu hususta bazı dönemlerde aksaklıkların ortaya çıktığını, bunların bir an önce giderilmesini temenni etmiştir. Fındıkoğlu, Ziya Gökalp'ın Turancılık fikrine de bağlı kalmıştır. Ayrıca O, masonluk yapmamış ve hiçbir zaman da aklından böyle bir şey geçirmemiştir. Solculuğun büyük bir sömürme getireceğini bildiği için solculuk da yapmamıştır. O, sosyal adaletçi olmuştur. İstismarın, sömürmenin her türlüşüne düşman olmuştur.¹⁶⁸ Kapitalist ve komünist sistemleri de benimsememiştir. Hem ferdi hem de toplumsal mülkiyete saygılı yeni ulusal bir ekonomiden yana olmuştur.¹⁶⁹ Halkıyla, milletiyle bütünleşebilen bir aydın tipini canlandırmıştır. Milli, dini, örf ve adetlerine bağlı milliyetçi bir ilim adamı sıfatında olmuştur.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 104.

¹⁶⁷ Nevin Güngör Ergan, “Gökalp- Fındıkoğlu Çizgisi Üzerine Notlar”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S.:31, 2005,2.

¹⁶⁸ Eröz, “Prof. Fındık oğlunun Ardından”, 114.

¹⁶⁹ Türkoğlan, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri”, 42.

¹⁷⁰ Erkal, “Büyük İnsan Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Ardından”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları Dergisi*, On Üçüncü Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 2102, İktisat Fakültesi Yayını No:360, İstanbul Ocak 1976, (ss 115-118), 117.

İKİNCİ BÖLÜM

FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN DİN-HUKUK-AHLAK GÖRÜŞÜ

2.1. TOPLUM-DİN İLİŞKİSİ

Toplum ve din arasındaki ilişkiyi anlamak için öncelikle bu muhteşem ikilinin tanımlarına yer vermekte yarar vardır. Toplum: Ortak bir coğrafi mekânda var olan, sosyal, siyasal, ekonomik ilişkileri paylaşan çok sayıda insanın oluşturduğu bir birlikteliktir. Birey toplumun zıddıdır. Bireyin davranış ve düşünceleri toplumdan bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. Toplumun içerisinde farklı bireyler yer aldığı için de toplum, kompleks bir yapıya sahiptir. Bu da bireyin davranışlarının tek başına incelenmesini zorlaştırmaktadır. Emile Durkheim'e göre *“Toplumunu sevmek bizim ötemizdeki ve bizim içimizdeki bir şeyi sevmektir.”* Emile Durkheim'in düşünce sisteminde insan, toplumun önemli bir vizyonudur. Toplum, her birimizden daha büyük olduğu için bizlerin düşünce ve eylemlerini yönlendirmede etkili bir güce sahiptir. Ayrıca Durkheim için; *“Kendi yaşamlarımızın ortak örüntülere uyduğunu gördüğümüzde veya sapma anında vicdanımızın sesini hissettiğimizde toplumun gücünü kavrarız.”* Bu sözden anlaşılacağı üzere nerede bir insan ya da insan topluluğu olursa olsun orada bir nevi iman, ibadet ve din duygusunun kendini gösterdiğini Durheim ifade etmektedir.¹⁷¹

Geçmişten günümüze baktığımızda dinin birçok tanımı yapılmış ve hala bu süreç devam etmektedir. Açıkça belirtmek gerekirse disiplinler ve teoriler zaman içerisinde değişir. Dolayısıyla zaman ve koşullar farklılaştıkça bu kavramın tanımında da belirgin farklılıklar oluşması muhtemeldir. Yapılan bu tanımlar arasında hususi olarak farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. Bu tanımlardan bir tanesi de sosyal bilimlerde yapılan din kavramının tanımıdır. Karmaşıklığı gidermek amacıyla klasik bölümlenmeler yapılmış ve dinin çeşitli yönlerini anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Din kavramı üç boyut şeklinde sıralanmaktadır. Bunlar:

- Birinci Boyut: Dini tanımlamanın ontolojik yönü
- İkinci Boyut: Dini tanımlamanın epistemolojik yönü

¹⁷¹ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 102.

- Üçüncü Boyut: Dini tanımlamanın metodolojik ve teknik bakımından takip edilen yönü¹⁷²

Sosyal bilimcilere göre yukarıda sözü edilen üç boyut birbirinden bağımsız bir şekilde düşünülemez. Onlar din kavramını varlık, bilgi ve metot bakımından değerlendirmişlerdir. Temel amaç ise onun tam olarak anlaşılmasını sağlamaktır. Bu kavramların detayına inmeyeceğiz. Dinin hangi tanımı yapılırsa yapılsın bu gruplandırmaların zıtlık ve karşıtlıklarla birlikte anlamlı hale gelebileceğini düşünmek gerekir. Bu konuda çeşitli tartışmaların yaşanması muhtemeldir.¹⁷³

Din terimi için fenomenolojik, psikolojik, sosyolojik gibi birbirinden farklı tanımlar da mevcuttur. Bu tanımlardan bir kısmı fenomenolojik nitelikli olup dinin, kabul edilen bütün formları için müşterek olanı ifade etmeyi hedefler. *“Din insanın, insan-üstü kontrol edici bir gücü, özellikle de itaat ve ibadete lâyık olan şahsî (personal) tanrı veya tanrıları kabul etmesidir.”* Psikolojik olarak tanımı: Din insanların kendi yalnızlıklarında kutsal olarak kabul ettikleri şeyle etkileşimde olduklarını düşünecek bir hissiyatla yaşadıkları duygu, davranış ve tecrübeleridir. Sosyolojik olarak tanımı: Din, insanların çeşitli toplumlarda geliştirdikleri bir inanç, uygulama ve kuramlar koleksiyonudur.¹⁷⁴ Tarihsel yorumu da yapılmaktadır. Dinin var oluşu insanlığın var oluşuyla birlikte ortaya çıkar. Din kelimesinin anlamının tespit edilmesi, aslında tarihsel bir mesele olup¹⁷⁵ ilk çıkış realitesinden yola çıkmak gerekir ve anlam karmaşıklığı bu şekilde çözülür.

Toplumdaki maddi dengeleri ilim, bilgi, teknoloji vb. durumlar karşılıken manevi dengelerin sağlanmasında ise din etkilidir; ancak din sadece maneviyatı etkilemez. Din terimini böyle dar kalıplara sığdırmak yanlış olacaktır. Aynı zamanda maddi hareket noktasına gelindiğinde ve başlangıcında, yaşamın her safhasında da din etkilidir. Din, insanlığın yaradılışından getirdiği fitri ve zaruri bir ihtiyaçtır. Din maneviyat olarak toplum yaşantısında önemli bir şekilde yerleştirilip, özümsetilerek

¹⁷²Andre Droogers, “Dinin Tanımlanması Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı”, çev. Ahmet Onay, Der. Peter B. Clarke, *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, (1.Baskı), İmge Kitapevi, Ankara Kasım 2012, 416.

¹⁷³Andre Droogers, “Dinin Tanımlanması Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı”, 417.

¹⁷⁴John Hick, “Din Felsefesi Nedir?”, çev. İsmail Çetin, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S: 4, Yıl 4, 1992,(ss. 339-342), 340.

¹⁷⁵Morton Smith, “Din İncelemesinde Tarihsel Yöntem”, çev. Ramazan Adıbelli, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.:22, 2007\1, (ss.349-357), 350.

uygulandığı zaman, toplum içerisinde dini değerler etkisini göstermeye başlar.¹⁷⁶ Din ve ondan doğan gruplar buldukları kültür çevresinden, cemiyetlerden bağımsız değildir. Cemiyetin umumi yapısı içinde yer alan zümreler, sosyal ve siyasi sınıflar birbirleri ile münasebet içerisinde. Bir yandan cemiyet nizamı ve kültür sahaları din üzerinde etkili olurken; diğer taraftan ise dinin cemiyet hayatı ve kültürün diğer sahaları üzerinde tesir etmesi aşikâr bir durumdur.¹⁷⁷ Bir milletin kültür halkı haline gelmesinde din önemli bir etken teşkil etmektedir. Dünya haritası üzerinde birçok farklı din bulunmaktadır. Bunlardan biri de birlik ve beraberlik dini olan İslamiyet'tir. Bu durumun belirtilmesinin sebebi ise İslamiyet'in toplumu birleştirici özelliğinin olmasıdır; lakin bazı durumlarda din ve mezhep ihtilafları da din üzerinde parçalayıcı olabilmektedir. Bunu sadece İslam dininde değil aynı zamanda bütün dünyada mevcut bulunan farklı dinler ve mezhep gruplarında da görmek mümkündür.

Kalabalık nüfuslu toplumlarda kısmi olarak ferdiyetçilik ruhu kendini göstermektedir. Nüfusun az olduğu toplumlarda ise farklılıklar görülebilir. Fındıkoğlu ise bu konuyu şöyle değerlendirmektedir: Fertçiliğin şehir hayatında çok baskın olduğunu, örf ve adetlerin zayıflamaya başladığını belirtmektedir. Köy halkında ise; aile fertleri dini, ahlaki, siyasi telakkiler olarak birbirine daha çok bağımlıyken şehir toplumunda bunun tam tersi bir durum yaşanması muhtemeldir.¹⁷⁸ Emile Durkheim'e göre *“Toplum yalnızca bizim dışımızda değildir. Aynı zamanda kişiliklerimizi ve davranışlarımızı şekillendirmemize yardımcı olacak biçimde içimizde vardır.”* Toplum, davranışlarımızı yönlendiren ve isteklerimizi kontrol eden ahlaki disiplini sağlayarak bizi başka bir biçimde şekillendirmektedir.¹⁷⁹ Muhakkak ki her bir din, farklı toplumlar içerisinde ortaya çıkarak gelişme gösterir. Bilinen bütün toplumlarda bir dine, dini inanışa rastlanıldığı gibi sosyal bir olgu olması sebebiyle sorunların, olayların ve çatışmaların olmadığı bir dinde mevcut değildir; çünkü *“Dinin objektifleşip sosyalleştirici araç olması, bir topluma mal olması, bir cemaati ortaya çıkarması, dini olayların belli ölçülerde ve karşılıklı olarak öteki sosyal kurumsal, kavramsal yapılara, coğrafi faktörlere ve çeşitli değişkenlere bağlı bulunduğunu göstermektedir.”* Bu da din

¹⁷⁶ Adil Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, Bilge Yay. :16, Sosyoloji Dizisi: 4, İstanbul 2001, 158.

¹⁷⁷ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, AÜİF. Yay. , Ank. Üni. Basımevi, Ank. 1964, 64.

¹⁷⁸ Fındıkoğlu, *1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 29.

¹⁷⁹ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 103.

ve toplum ilişkilerine götürmektedir.¹⁸⁰ Toplum- din ilişkisinin niteliğini belirttikten sonra, sosyolojik açıdan dine bakılmasının konuya daha çok derinlik kazandıracığı kanaatindeyiz.

2.2. SOSYOLOJİ-DİN İLİŞKİSİ

Sosyoloji genç bir ilim dalı olması itibariyle sosyolojinin doğumunun ilk emareleri XVIII. asrın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. Netice olarak kendini tam olarak göstermesi bakımından da XIX. asrın sonlarında ayrı bir ilim dalı olarak hüviyetini kazanmıştır.¹⁸¹ Bütün dinler her ne kadar insanların inanma ihtiyacını tatmin ediyorsa da ve bu tatminden dolayı benzerlikler olsa da birbirine benzemeyen, nevi şahsına münhasır hususiyetlerde yer almıştır. Dinlerin kendine has hususi konuları, inançları, değerleri olması sebebiyle ve sosyolojinin fertleri, toplumu tanıma aracı olması, toplum üzerindeki bu ayrımı ortaya çıkarmak da bir nevi sosyolojiye bağlı kılınmıştır. Fındıkoğlu'na göre; *‘‘Sosyoloji adeta bir nokta üzerinde dağılan suya benzeyen bir nevi kültürdür.’’*¹⁸² Sosyolojinin toplumsal davranışı yorumlayarak anlamlandırma çabası içerisinde olması ve bu yolla davranışların kendi akışı içerisinde doğurduğu tesirlerle beraber illiyetlerini ortaya koyarak açıklamaya çalışması, onun bir ilim dalı olmasını sağlamıştır. ¹⁸³ Fındıkoğlu'nun tanımına göre: *‘‘Sosyoloji tabii hadiselerin fevkalediklerini daha ziyade alışagelen tabii hadiselerin bir ânı sayan fizik gibi, büyük mütefekkeri devam eden ve muhtelif medeniyetlerdeki temsilcileri ile temsil olunan bir düşünce zincirinin halkası gibi düşünen ve halkaları birbirine bağlayan fikri münasebetleri gösteren bir ilim dalıdır.’’*¹⁸⁴

Tarihi süreç içerisinde sosyologlar, ortaya çıkmış olan yüzlerce farklı dini yapıyı incelemişlerdir. Bu sosyologlardan biri olan Karl Marx'a göre; *‘‘Kalpsiz dünyanın kalbi ve ruhsuz durumların ruhudur, halkın sakinleştiricisidir.’’*¹⁸⁵ O'nun çabası sınıflandırılmış bir toplumdan yeni ve adil bir sosyal düzenin yaratılmasına yardım

¹⁸⁰ Mustafa Keskin, ‘‘Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme’’, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S.: 2, 2004, IV, 10.

¹⁸¹Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, 1.

¹⁸² Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye’ de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 1.

¹⁸³ Max Weber, *Wirthscha Ftundgesellschaft -Sosyolojinin Temel kavramları*, 1922, çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yay. , Düşünce Dizisi: 3, İstanbul Ocak 2002, 11.

¹⁸⁴ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye’ de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 249.

¹⁸⁵ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 491.

etmektedir.¹⁸⁶ Fındıkoğlu'na göre sosyolojik usul iktisadi problemleri tetkik ederek yön vermeye çalışır.¹⁸⁷ Karl Marx'ın sosyolojisi, XIX. asrın Fransız sosyalizminin mahsulü olarak ortaya çıkar. XIX. asırda yaşanan hadiseler dini telakkilerin gevşediği, uhrevi ümitlerin azaldığı bir asırdır. Yaşama şartları, cemiyet hayatının müsavatsızlığı eşitsizlik kadar eskidir. Bu eşitsizliğin bazıları tarafından öteki dünyada telafi edileceği zihniyeti, dinlerde yer almaktaydı. XIX. asra gelindiğinde bu dünya, öteki dünya ya da ahiret fikirleri önceki asırlarda yaşandığı gibi kuvvetli bir şekilde kendini gösteremedi. Burada Fındıkoğlu Roma İmparatorluğu'nun son zamanları ile XIX. asırdaki durumları karşılaştırarak öne sürdüğü yargıyı destekleyici satırlara yer vermektedir. Birincisinde cemiyetin öteki dünyada daha mutlu olunacağı gibi vaatlerde (cennetten yer satın alma vb.) din istismarı yapılmaktaydı; ancak bu durum XIX. asır için o kadar kuvvetli görünmemektedir. O asırda, öteki dünya ümidi saçan bir din hiçbir zaman kuvvetli bir rol oynamadı. *“Vücuda gelen din, tabir caizse ancak bu dünyanın cennetini vaat eden dünyevi bir din olabilirdi, ya da Hristiyanlık gibi bir din de ortaya çıkmamıştır.”* Fındıkoğlu, işte bu nedenlerden dolayı sosyalizm cereyanının bu ihtiyaçlara cevap verebileceğini düşünmektedir.¹⁸⁸

Din ve toplum konusu bazı araştırmacılar tarafından en zor konular olarak değerlendirilmektedir. Din ve toplum konusu sosyolojinin esas alanı olarak gösterilmektedir. Toplumsal hayatın çeşitli alanlarında din faktörü diğer toplumsal şartlar üzerinde de etkili olmaktadır. Toplumsal bir olay olarak din, din sosyolojisi tarafından iki yönden incelenmiştir. Birinci yön olarak Emile Durkheim'in öncülüğündeki sosyolojinin bulgularına bağlı olarak fonksiyonalist olabileceği ile ilgilidir. Bu birinci yön Emile Durkheim'in bütünleşmeci toplum modelidir. İkinci yön ise sosyal fenomenin somut materyallerle ilişkilerini ve onlarla olan etkilerini almak zorunda olduğu görüşüdür. Sosyal tabakalaşmalar, ekonomik davranışlar, toplum üzerindeki kavramlar dinin sosyolojik olarak araştırılmasına ve incelenmesine tesir etmektedir.¹⁸⁹ Günter Kehrler'e göre; bir dinin birçok insan tarafından paylaşılması dine

¹⁸⁶ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 94.

¹⁸⁷ Fındıkoğlu, “Bir Hadise-i Mes'ûde ve Bir Nümune-i Cihalet”, 9.

¹⁸⁸ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye'de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 12-13.

¹⁸⁹ Günter Kehrler, *Din Sosyolojisi*, çev. M. Emin Köktaş, Der. Yasin Aktay- M. Emin Köktaş, Vadi Yay. , (2. Basım), Ankara 1998, 70.

dayalı sosyal bir davranışın var olması demek değildir. ‘*Din daha çok bir grup insanın karşılıklı ilişkilerininin temeli olmalıdır.*’¹⁹⁰

2.3. FINDIKOĞLU’ NUN DİNE BAKIŞ AÇISI

Din; hayatı çepeçevre kuşatan, belirli kural emir ve yasakları bulunan, bazen statik bazen dinamik hayat döngüsü sunan, değişik yaşam alanlarında davranış biçimleri öngören öğretiler bütünüdür.¹⁹¹Fındıkoğlu, gençlik yıllarındayken dini konular üzerinde yoğunlaşarak, ilk dini içerikli yazısını Gelenbevi Lisesi’nde yayınlanmasına müsaade edilmedi.¹⁹² Bu durum O’nun sonraki zamanlarında dinle alakalı yazılar yazmasına engel olmadı. O, başka bir çalışmada; din gibi manevi bir kuvvetin farkında olmadığımız zaman, insanlığın uyuşuk bir halde olacağından bahseder. ‘*Din terbiyesi ile insanlık bir defa çalışma âdetini kurmuştur. Ondan sonraki çalışmalarda ise iktisadi hayatta rol oynayacaktır.*’¹⁹³sözlerini dile getirmektedir. Din, insanlığın doğuşu ile var olmaya başlar, din terbiyesi ile de insanlığı derin bir uykudan uyanır.

Fındıkoğlu; din meselesinin her yönüne değinerek, birçok ilim dalıyla birlikte değerlendirmeye çalışarak, dini bilimsel düşünüşün temel taşı olarak görmektedir. XX.yy Türkiye’sini ‘‘dini terbiye ve öğretim buhranı’’ geçiren memleketimiz olarak tanımlaması O’nun çağdaş Türk toplumu hakkındaki yargısını göstermektedir. Din ile bilimi bütünlük içinde gören Fındıkoğlu, sosyal mesele olarak adlandırdığı her konuda ise dinin önemini vurgulamaktan geri kalmaz.¹⁹⁴ O’nun için, dini içtimaiyat aynı zamanda hukuki içtimaiyata da tesir etmeli ve bunlar arasında geçiş süreçleri de yer almalıdır. O, kadının ve erkeğin yaşam biçimlerine ilk başta müverrihlerin dini açıdan baktığını, daha sonra ise hukuki boyutunu inceleyip değerlendirdiklerini açıklamaktadır. O’na göre bu boyutu değerlendiren kişi ise Emile Durkheim’dir. Dini bakış açısında, erkek ve kadın arasındaki ‘‘yasak’’ ve ‘‘haram’’olan şeylere değinerek dini boyut altında değerlendirir. Hukikî boyutundaki geçiş ise bundan sonra başlatılır ve devam

¹⁹⁰Günter Kehrler, *Din Sosyolojisi*, 17.

¹⁹¹Abdulcelil Bilgin, ‘‘Din, Dindar, Dindarlık: Öz Eleştirel Bir Değerlendirme’’, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.:2,Aralık 2014,(ss.75-84), 86.

¹⁹² Kardeş, ‘‘Prof. Fındıkoğlu’nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım’’, 20.

¹⁹³ Fındıkoğlu, ‘‘Sınai Sosyoloji ve İnsanlar Arası Münasebetler Teorisi’’, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ekim 1959- Temmuz 1960, No1-4, 21, 174-175.

¹⁹⁴Kansu, ‘‘Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Sosyal Mesele ve İçtimai Siyaset’’, 121.

ettirilir. Hukukî boyutunda ise; akrabalar ve hısımlar arasında olan evlenme yasağı yer almaktadır. Bu durum dini boyuttan hukukî boyuta geçişi göstermektedir.¹⁹⁵ O “Anadolu kadınlığı” adlı yazısında Anadolu kadınlığının geçirdiği bir takım içtimai devrelerin bulunduğunu ifade etmektedir. ‘Mümeyyiz vasıfları ne kadar basit, iptidaî olursa olsun tarih ve ilim nazarında bunlar şüphesiz büyük bir ehemmiyeti hâizdir. İşte bu devrelere ait malûmat elde mevcut olmadıkça Anadolu kadınlığı mevzuuna girişmek abestir. Şu halde yürümek istediğimiz yolun ihzâr edilmediğini görerek yolumuzdan geri mi dönelim? Hayır! Tarihi malûmattan esaslı istidlâller yaparak ilmi bir bahis şeklinde kalem yürütmeyi şimdilik bir tarafa bırakarak sadece kadınlık hayatına ait umûmi ilim izahlarının göstereceği şu’leden istifade etmek istiyoruz. Bu istifadeyi, hâssaten hâl-i hayata ait bazı vâkıalarla karşılaştıracak olursak, tarihi müdevvenâttan mahrumiyet teessürünü kısmen telafi edecek faydalar elde etmekteyiz pek muhtemeldir. Bu sözlerimizle içtimaiyat denen ilmin, cemiyet tetkiklerinin mu’tâlarını kastediyoruz. Biz bu mu’tâları hâl-i hâdiseler ile Anadolu kadınlığının bugünkü maddî ve manevî vaziyetleriyle mukabele edeceğiz. Bu mukabeleden şüphesiz ilim nâmına, millî hayat nâmına feyizli bir netice hâsıl olacaktır. Demek ki, fikr-i beşer amelî olarak kadın ve kadınlık ile ilk defa dini şekilde alâkadar olmuş, sadece nasların tefsiri ve bunların bazen ifrat, bazen de tefrit şekillerinde içtimai hayata tatbiki ile iktifa edilmiştir.’¹⁹⁶

Yukarıda verilen örneğin temel nedeni şudur: İlk başta kadınlık meselesinin tarihsel geçmişine değinir; fakat yeterli verilere ulaşamaz bu konu hakkında kendisini daha detaylı araştırma yapmasına sevk edecek bir yöntem bulur. Tarihsel boyuttan dini, içtimai boyutunu değerlendirerek farklı bir boyut kazandırmaya çalışır.

Fındıkoğlu, Mevlana’yı aşk ibadetini ve musikiyi dini hayata sokması bakımından methetmektedir. Dinin öz cevherini işleyen tasavvuf felsefesini takdir etmektedir.¹⁹⁷ Yukarıda verdiğimiz örneklerden yararlanarak şu yargılarda bulunabiliriz. Bunlar:

- Dinin tarih içindeki rolü
- Dinin manevi içtimaiyattaki rolü
- Dinin iktisadi içtimaiyattaki rolü

¹⁹⁵ Fındıkoğlu, “Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1947, S.: 3, XIII, 1098.

¹⁹⁶ Fındıkoğlu, “Anadolu Kadınlığı”, *Anadolu Mecmuası*, Aralık-Şubat 1925, Sene 1, Sayı:9-10-11, (Haz.: Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer), *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay., Ankara 2011, (ss 414-419), 416-417.

¹⁹⁷ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 31.

- Dinin hukuki içtimaiyattaki rolü
- Dinin tasavvuf felsefesindeki rolü
- Dinin içtimaiyattaki rolü
- Dinin musiki cemiyetindeki rolü

Fındıkoğlu'nun düşünce sisteminde “din” kavramının birçok alana tesir ettiği görülmektedir.

Sosyal müesseseler; Bir yandan insanın kendi iradesi tarafından kurulan müesseselerde, diğer yandan da ilgili zümre kitleler tarafından kurulan müesseseler arasında daima diri, dinamik bir halde yaşantımızda yer almaktadır. O, sosyal müesseseler içerisinde birinci grupta “dini” ele almaktadır. *“Bir şahıs iptidai, orta ve akademik seviyede de olsa ilgili dini taşıyan kimse o din hakkında bir geçmiş veya yaşanan bir tarihi bilgiye sahip olmalı. Hele bu insan bir sosyal fonksiyon ifa ediyorsa bu hal daha zaruri olur. Mesela Günlük problemlerimiz, sokakta, gazetede, aile sofrasında, bahis konusu olan din terbiyesi ve bilhassa ‘Hilafet’ hakkında böyle şuur edinmeye çok muhtacız. Uluorta, yalan yanlış düşünüp konuşanlara karşı bir ‘Halkefkârı’¹⁹⁸ yaratmak gerek. Hilafetin tarihi, geçmişi ve bugünkü sosyal şartlar içindeki durumu hakkında din sosyolojisinin anlattıklarına sathi şekilde de olsa vakıf olmayanların, cami kürsüsünde gazete sütunlarında ileri geri konuşmasına 20. Asır Türkiye’inde rastlanmamalı.”¹⁹⁹ O, beşeri düşüncenin her sahasına ilmi davranışı yerleştirme gayesi içindedir. Felsefenin birçok noktada ve birçok konuda birbirlerinden ayrılmış insanlar arasında adeta tasavvufi denecek bir bağ yaratabileceğini inkâr etmediğini ifade etmektedir; lakin *“Din gibi felsefe de müminin bütün hakikati aramak için sığındığı bir minber olmaktan çıkmış, ancak bazı günlerin bazı saatinde günlük işlerini bitirdikten sonra uzlete girdiği bir mihrap halini almıştır.”²⁰⁰**

Fındıkoğlu *“Ziya Gökalp, ne derece Müslüman ve dindardı? Sarıklularla arasında ne gibi bir fark vardı?”* vb. sualler yöneltmektedir. *“Yağmur hadisesini inceleyen bir ilim adamının yağmurdan hoşlanması veya hoşlanmaması bahis mevzu olamaz.”* Ziya Gökalp’in hem içtimaiyatçı, hem de dini meselelerle meşgul olduğunu ifade etmektedir.

¹⁹⁸ Doğru yazılışı Halk efkârı olmalıdır.

¹⁹⁹ Fındıkoğlu, “Türkiye’de Köy Maarifçiliğinin Tarihçesi Hakkında”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı, Ekim 1968, S.: 257, XXII, 3.

²⁰⁰ F. Rauh, *Ahlak Tecrübesi*, 198-199.

Fındıkoğlu'na göre Türk'ün Müslümanlığını da münakaşalardan uzak tutmak gerekir. *“Ziya Gökalp, yalnız bir ümmete (yani milletler ve kavimler camiasına) mahsus olan dinlerin milli renkleri ve görünüşleri olduğuna kanidir. Bilhassa dini ibadette kullanılan lisan, ancak milli dil olabilir. Ezanın Türkçe olması meselesi de ilk defa Ziya Gökalp ile ortaya atılmıştır. O halde ezanın Türkçe oluşu, mütefekkirin ideallerinden birini gerçekleştirdi. Tekrar Arapçaya dönüş, mütefekkirin hilâfına mı oluyor?”* Böyle bir sorunun yerinde olduğunu ve Ziya Gökalp'in sahip olduğu derin tarihi bir kültürle Avrupa'da milli dillerin nasıl dinlere hâkim olduğunu bildiğini belirtmektedir. *“Eğer Ziya Gökalp, ezanın Türkçe olması hakkındaki fikrini bir kanun mevzuu yapmak, siyasi tesirlerle gerçekleştirmek istese idi, bunu bir anda yapabilirdi. Kaldı ki etrafında geniş bir Türkçüler kitlesi vardı. Fakat böyle bir hareket (içtimai vicdan) sosyolojisine dayanan bir doktrin mensubu için çok yanlış bir hareket olurdu. O yalnız, Türkiye'de dini müessesenin ve çeşitli dini meselelerin tekâmülünden bahsederken ibadet dilinin Türkçeleşmesini de bu kadro içinde düşünmüştür.”* Fındıkoğlu, Ziya Gökalp'in bu fikrini siyasileştirmek ya da kanunlaştırmak amacıyla olmadığını ve ezanın Türkçeliği işinin ancak aşağıdan yani halktan gelen bir hareket olduğu takdirde içtimai, milli bir kıymet taşıyacağı görüşünü savunmaktadır. Fındıkoğlu'nun değimiyle *“Eğer Türkçe, dini hayatta bir kıymet kazanacak ise kazanması gerekiyorsa bu dini müessesenin kendi iç tekâmülünün neticesi olabilir. Bu neticeyi bir an evvel görmek arzu edenler, dini müesseseyle kanunlarla istikamet vermeyi değil, dini müessesenin deruni serpilmesini temin edecek yolları hazırlamayı düşünmelidirler. Dini müessesesinin millileşmesi, asrileşmesi ve tekâmül etmesi, yani bereli, tesbihli, sarıklı istibdadından kurtularak yeni bir aşu ile gelişmesi ve medeniyet ile uzlaşması bir taraftan kendiliğinden devam eden içtimai hayatın oluşu ile diğer taraftan dini hayatın ilmini, felsefesini, sosyolojisini, estetiğini ilmi veya amelî gayeleri, tedris müesseselerinin gelişmesi ile mümkündür.”*²⁰¹

Fındıkoğlu'na göre Âdem-i Merkezî içinde geniş bir terbiye ile yetişen nesiller, kültür namına neleri varsa onlardan sonra gelen nesillere de aktarırlar. Kuşkusuz olarak bu aktarılan kültür ise “din” kavramıdır.²⁰² Kuşaktan kuşağa aktarılan kültürün şekillenmesinde, değişmesinde din ya da dini kavramlar etkisini gösterir. O'nun değimiyle; *“Dini ve nazari ahlakların yerine geçmek isteyen bazı muasır ahlak*

²⁰¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 144-145.

²⁰² Fındıkoğlu, *1965-1966 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 6. Kitap, 66.

telakkileri, ahlak kanununu şeniyetlerin tetkikinden çıkarmaya çalışanlarla savaşılmalıdır.” Buradaki temel amaç ise ilmi ahlak yapmaya çalışanları ortaya çıkarmak gerektiğidir. *“Ahlakın ilim derecesinde görülmesine ihtiyacı vardır.”*²⁰³

Fındıkoğlu, Auguste Comte'nin üç hal yasasından etkilenecek bunları beş devrede sıralamaktadır. Bu sıralamada yer alan teolojik devreyi ise şu şekilde yorumlamaktadır: Bu dönemdeki sosyal olayların ilahi kuvvetle açıklanmaya çalışıldığını ve bu aşamada ise çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa geçişi onaylamaktadır. İlahi kuvvet tabiat, toplum olaylarının da ana sebebi ve yol göstericisidir. O'na göre ortaçağda, Hıristiyan ve İslam devletleri bu devrin özelliklerini taşımaktadır.²⁰⁴ *“Büyük dinlerde dini bir müteallik, yücelik esası; Ampirist ahlak felsefelerinde ise realist bir mündemiçlik vardır. İyi hareketin ahlak idesine, tabiat kanununa, Tanrı emrine, yüksek bir fayda ile aklın gösterdiği istikamet doğrultusunda ilahi güce tabi olmakla beraber elde edilir.”*²⁰⁵

Fındıkoğlu, toplumsal sorun ve dini davranışı değerlendirirken içtimai mesele tarihçesinde, bu meseleye karşı alınan vaziyetlerin sadece bunlardan ibaret olmadığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra toplumsal sorunların doğuşu, etkileri, nerelerden etkilendiği vb. durumlar karşısında dinle alakalı olan detaylara da değinmektedir. Bazı devirlerde insanlığa hâkim olan bir kısım dini davranışlar, toplumsal sorunlara farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmaktadır. *“Budizm gibi Allah ve öteki dünya unsurlarından mahrum olduğu iddia edilen bazı dinlerden hariç, hemen hemen neredeyse diğer dinler için iki dünya telakkisi aşikârdır.”*²⁰⁶ Dini zihniyette olanların zenginlik, fakirlik gibi konularda asıl hayatın öteki dünya da yaşanacağını savunduklarından dolayı bu dünyada, hayatta görülen farklar manasızdır. Önemli olan öteki dünyadır. Fındıkoğlu bu gibi dini zihniyetle bakan kişilerin *“Fakirliğin her zaman bulunduğu ve bulunması gerektiği vecizelerin çokluğuna”* dikkatleri çekmektedir. Fakirliğin esasen dindar fakirler için bir talihsizlik veya adaletsizlik anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Dini zihniyette olanlar fani hayattan ziyade daha çok öteki hayatla alakadar oldukları için fakirlik, zenginlik, mal - mülk yani maddi hayat onlar için pek de önemsenecek bir konu değildir. *“Dini idealizm uhrevi hayata dairdir.”* XIX. asırda sosyalist fırkaların

²⁰³ Fındıkoğlu, “Tabiata Dayanan Ahlak Sistemleri 1”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, S.: 2, Yıl 1, 121.

²⁰⁴ Güngör, *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 16.

²⁰⁵ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 231-232.

²⁰⁶ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 25.

yanında yer alan Hıristiyan sosyalist cereyanlarında en sonunda bu uhrevi idealizmin gizli bulunduğunu ve inkâr edilemeyeceğini belirtmektedir. Sosyalist düşünceler olsun ya da başka düşünce fikirleri olsun mutlak suretle din kavramı kendisini göstermektedir. Bu durumların neticesinde uhrevi düşünceler gizli ya da apaçık bir şekilde ortaya çıkacaktır. ²⁰⁷ “*Sosyal meselelerin dini zihniyet ve kutsi kitapların üzerinde etkisini göstererek bugünkü ahlak kaidelerinin ilk köklü egzogami kaidesinde dini tasavvurları görmekte olduğumuzu*”²⁰⁸ ifade etmektedir. Ortaçağ Avrupa’sında, garpta, şarkta ya da tüm dünya toplumlarında din kavramının tesiri görülmektedir. Uhrevi yollarla da insanlık bazı durumlarda sömürülmeye çalışılmaktaydı. Fındıkoğlu bu durumu şöyle örneklendirmektedir: “*1917’deki Rus inkılabı*²⁰⁹, *Çarlığın Ortodoksluğunu tamamiyle tersine çevirdi. Komünizmin kendisini dini doktrin halinde neşretmek isteyen Rusya’nın, Hıristiyanlığa karşı menfi davranışı ‘Allahsızlık ve İsasızlık’ uğrunda mabetlerin, dini şeflerin başına gelenler malûmdur. Bugünkü Rusya’da 1917 Rusya’sının bu menfi davranışı zail olmuş ve dini müessese olduğu gibi kendi haline bırakılmıştır.*” Hatta bazı dönemlerde bile dini teşkilat reislerinin dahi kabine başına ya da devletin başına geçtiklerini belirtmektedir.²¹⁰

Fındıkoğlu, dinin belirli zaman dilimlerinde ülkeler üzerindeki tesirlerine de değinmektedir. 1918 yılındaki Alman hezimetini, 1917 yılındaki Rus inkılâbı, 1940 yılındaki Fransa hezimetini gibi yaşanan inkılâplar ve hezimetler neticesinde meydana gelen rejimlerin, dini siyasetlerinde dikkate şayan değişim ve başkalıkların rol oynadığını ifade etmektedir. ²¹¹ Fındıkoğlu 1918 yılında Alman hezimetinde, Alman sosyal-demokratlarının imkân dâhilinde din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaya çalıştıklarını; 1917 Rus inkılâbında komünizm, kendisini “dini doktrin” şeklinde neşretmek istediklerini; 1940 yılındaki Fransız hezimetinin ise 1789 Fransız ihtilalinden önceki din müessesine yeniden dönmeye çalıştıklarını belirtir. Ayrıca 1914-1918 tarihleri arasında Avusturya harbinde devlet, sosyal Katolikler tarafından idare

²⁰⁷ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 26.

²⁰⁸ Fındıkoğlu, “Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, 1083.

²⁰⁹ Doğrusu Rus Devrimi olmalıdır.

²¹⁰ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 93.

²¹¹ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 92.

edilmekteydi. Hatta Avusturya’da dini teşkilat reislerinin bir dönemde kabine başında görüldüğünü de ifade etmektedir.²¹²

Bir başka eserinde Fındıkoğlu, Fransa’da meydana gelen değişimleri şu şekilde açıklamıştır: *‘‘Fransada asrımızın başından bugüne kadar ortaya çıkan ahlak telakkileri, geçen asır sonlarındaki fikir buhranı ile yakından ilişkilidir. Dini ahlakın halk sınıflarına varıncaya kadar bütün içtimai sınıflar arasında maruz kaldığı sarsıntıya bağlı olan bu buhran, harpten önceki lâyük ahlak, ilme dayanan ahlak cereyanlarını uyandırmıştır. Bu bakımdan bugünkü Fransız ahlak felsefelerini, içtimai bir tecrübenin ifadeleri gibi karşılayabiliriz.’’*²¹³ Rejimlerde değişim yaşanırken cemiyetleri tesir altında bırakmak amacıyla dini siyasetler de değişim göstermiştir. Dini, siyasetle birlikte idare etme şekli, ülkeyi sadece din ile yönetmek, din ve devlet işlerini birbirinden ayırma gibi bir takım farklı yönetim şekilleri ortaya çıkmıştır. Fındıkoğlu’nun değimiyle; *‘‘1939’dan evvelki Fransa’da ‘sol’a yakın ‘merkez’ fırkası ve cereyan sayılan radikal-sosyalizm, bize de tesir etmiş olan ‘Laicisation- Laikleşme’ siyaseti taraftarıdır. 1905’te kabul edilen ve din, devlet işlerinin tefrikine dair olan kanun, bu fırkanın eseridir. Fransa’nın Vatikan’la resmi münasebette bulunmasını istemez; fakat fırka ne sosyalizm gibi ne de 1920’den sonra teessüs eden komünizm gibi din aleyhtarı değildir.’’*²¹⁴ *‘‘Dini ananenin çözüldüğü Fransa’da fertçiliğin baskın olduğu bir dönemde Durkheim, içtimai zümreyi bir manada kutsileştirmeyi, bu suretle dini tesanüt (dini dayanışma) yerine kendisine has bir manada uzvi tesanütü koymayı tasarlamıştır.’’* Emile Durkheim’in asıl gayesinin ise ahlaki-içtimai endişesi teşkil etmiştir. Bu hükmün Ziya Gökalp için daha doğru olduğunu belirtmiş;lakin *‘‘Gökalp içtimaiyatının asıl önemli yönü ise ‘yerli bir içtimaiyat mektebi’ haline dönüştürmüş olmasıdır.’’*²¹⁵ Amiran Kurtkan Bilgiseven, Fındıkoğlu’nun bu ekolün(Gökalp ekolü, Le Play ekolü, Emile Durkheim ekolü) neresinde olduğunu sorgularken, Ziya Gökalp’i etkileyen Fransız tesirinin Fındıkoğlu’nu da etkilediği görüşünü savunmuştur. Ziya Gökalp gibi Fındıkoğlu’da 1906 yılında olgunluk devresine erişen Durkheim okulunun Türkiye’ye yansıyan fikir ışınlarına maruz kalmıştır.²¹⁶ Ayrıca Durkheim dini geleneğin

²¹² Fındıkoğlu, ‘‘Fransız İhtilali ve Tanzimat’’, 93.

²¹³ F. Rauh, *Ahlak Tecrübesi*, 6.

²¹⁴ Fındıkoğlu, ‘‘Fransız İhtilali ve Tanzimat’’, 95.

²¹⁵ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim*, Türkiye Mualimler Birliği Neşriyatı, Sıralar Matbaası, İstanbul 1955, Giriş.

²¹⁶ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 22.

çözüldüğü Fransa’da yetişmiş bir sosyolog olmakla beraber bu gerçeği de unutmamak gerekir. Toplum içerisinde yaşanan olaylar insanların (Emile Durkheim ve Ziya Gökalp’te olduğu gibi) düşünce sistemlerinin şekillenmesinde rol oynar. Auguste Comte ve Emile Durkheim olmak üzere sosyolojinin doğuş döneminde birçok sosyolog, dine karşı pragmatist (faydacı) bir tutum benimsemişlerdir. Eğer din bir destek, bir güç, bir rahatlama, bir güven sağlıyorsa, diğer bir deyişle yaşam için yararlıysa din ve değeri gerçektir. Din bireylere sağladığı psikolojik desteğin yanı sıra, aynı zamanda toplum düzenine, birliğine, bütünlüğüne, sürekliliğine yardımcı olduğu için “değer” ifade etmektedir. Emile Durkheim’in din tanımı ise; “*Sosyal olgular ancak sosyal olgularla açıklanabilir.*” Metodolojik ilkesiyle uyumlu bir şekilde dini tamamen sosyal bir olgu olarak görmüş ve kendinden önceki teolojik, materyalistik rasyonel din açıklama tarzlarını benimsememiştir.²¹⁷

O “vicdan” meselesine de değinmiş ve bu kavramı şöyle açıklamaktadır: “*Vicdan kavramı sadece içtimai kaynaktan gelmez. Eğer bu kavramı bu şekilde değerlendirirsek konuyu basitleştirmiş oluruz. İlmi bir şekilde yorumlanması gerekir. Vicdan içtimai olduğu kadar ferdi bir hareket nazariyesidir.*”²¹⁸ Yani hem toplumsal olarak hem de insanın zihninin içerisinde yer almalıdır. O, Prens Sebahattin ve diğer Türk Le Playcilerin görüşlerinden bahsetmekte ve onların nazariye kaidelerini şöyle açıklamaktadır: Onlar için Türk cemiyeti cemaatçi bir tipe mensuptur. Gerek Prens Sebahattin’in gerekse talebelerinin bu noktada aksiyoncu vasıflarını feda etmediklerini belirtmektedir.²¹⁹ Fert topluma göre şekillenir; ancak iyi veya fena olan şeyler ahlaki ve dine göre şekillenir. “*İçtimai tasavvuf demek, cemiyette fena bulmak, (kendini cemiyette yok etmek) cemiyet için fedaî durumuna geçmek demektir. Yani Fındıkoğlu’na göre, Allah’ta fena bulma terbiyesini taşıyan dini tasavvuf akımı ile cemiyette fena bulmak demek olan içtimai tasavvufu, başka başka şeyler gibi gören Gökalp, bunlardan birincisini geçmiş asırların kalıplaşmış ruhu olarak yorumlamış ve ondan vazgeçerek içtimai tasavvufta karar kılmıştır.*”²²⁰

²¹⁷ Abdurrahman Kurt, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Uludağ 2008, S.: 2, (s.s. 73-93), 17, 78-79.

²¹⁸ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 241.

²¹⁹ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Yay. Fakülteler Matbaası, İstanbul 1961, II, 358.

²²⁰ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 30.

Fındıkoğlu, “nefs” konusuna da açıklık getirmiştir. “*Nefsi ancak hayr gayesiyle düşünmeli ve onun hakkında bir bilgi edinmek gerekir.*” Fazilet ve saadet, bilinen nefsin kendiliğinden vücuda getirilerek neticelendirilmesi babında ortaya çıkar.²²¹ “*Tabiatımıza ham duygularımıza içgüdülerimize nizam veren bir prensip yani etos prensibi olmaksızın ahlaklılığı tasavvur edemeyiz. Deruni hayatımıza, nefsimize, nefsi emareye hareket edeceği yolu işaret etmektedir.*”²²²

Fındıkoğlu cemiyetlerdeki “yasak” konusunu ise şu şekilde açıklamıştır: “*Bu zannedildiği gibi bir takım utilitarist görüşlerle ve beşeri iradelerle tesis edilmiş bir kaide halinde düşünülemez. Yasak, maddi olmaktan ziyade iptidaî cemiyetin dini telâkkilerine istinat eden bir “ haram- tabou” teşkil etmektedir. Riayet edilmediği takdirde pek ağır, korkunç cezaları istilzam eden bu yasağı izah etmek için, bugünkü hukukî mantığımızdan,²²³ psikolojik taraflarımızdan sıyrılmak ve iptidaî cemiyet realitesinin tâ kendisine bakmak lâzımdır.*”²²⁴ Yani bu kelimeyi hukuki anlamda fani hayatta fertlerin yapmaması gereken davranışlar olarak değil dini açıdan değerlendirmek istediğini belirtmiştir. Toplumlarda adet ve geleneklerin baskın olduğu dönemlerde mevcudiyetini korumuş, bazıları ise mevcudiyetini devam ettirerek başka gayelere de yönelmişlerdir. O, aile geleneklerinde bugün sofrada birisinin şerefine içmek gibi hiç dini gayesi olmayan bir inancın aslında dini ibadetler sırasında “*Allahlara hürmeten şarap dökme - Libatio*’den çıkmıştı. Bunun gibi yakın hısımlar arasındaki evlenme yasağı da bizim için artık dini, bâtil itikadımsı değil, ahlaki ve laik bir vazife haline gelmiştir. Fakat başlangıçta totemli klânın totemdaşlığına müstenit hısımlığa dayanır. Bu suretle Wundt ‘*gayelerin tecanüssüzlüğü, bir cinsten olmaması- Gesetzder Heterogonia der Zwecke, Heterogeneite des fins*’ adını verdiği prensibi ile eski ve yeni âdetleri, eski ve yeni eksogamiyi birbine bağlamaya çalışmaktadır.” ifade etmiştir.²²⁵ “*Aslında din; adalet, iyilik, fedakârlık, doğruluk fazilet vb. duyguların hayat menbaı,*²²⁶ *insan vicdanındaki inanma ihtiyacının tam karşılığı da olabilir.*” Toplumlarda farklı şekillerde dini inanışlar ortaya çıkmış ise de zaman içerisinde farklı

²²¹ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kiraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-I. Kitap Sokrat*, İÜEF. Yay. No: 254, Rıza Koşkun Matbaası, İst. 1946, I, 138.

²²² Fındıkoğlu, *Etos ve Kozmos*, Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği Yay., İstanbul 1937, 1-2.

²²³ Doğru yazılışı mantığımızdan olmalıdır.

²²⁴ Fındıkoğlu, “Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, 1094.

²²⁵ Fındıkoğlu, “Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, 1105.

²²⁶ Doğru yazılışı menbaı olmalıdır.

inanç şekillerine bürünmüştür. Bu gibi durumlar insanların gelenek göreneklerinde, yaşam tarzlarında etkili olmuştur. Fındıkoğlu'nun verdiği örneklerden yola çıkmakta yarar vardır. Erkekler ile kadınların aynı sofrada yer almamaları vb. durumlar dini olarak etkili olduğu toplumlarda din kalıbı altında bu şekilde anlaşılmıştır. Şimdi hemen bu suali sormak gerekir: Yukarıda verdiğimiz örneği din başlığı adı altında mı değerlendirelim yoksa fertlerin gelenek göreneklerine göre bir şekilde mi ifade edelim? Bu durum Fındıkoğlu'nun egzogami başlığı adı altında yeterince değerlendirmelere tabii tutulmuştur.²²⁷

Fındıkoğlu; *‘‘Bilgi ve hareket meselesine eğilerek bilerek kimsenin faziletsiz davranmayacağını ve bir insanın hem faziletsiz hem de bilgi sahibi olamayacağını’’* belirtmektedir.²²⁸ Bilgili insan fazilet sahibi olmakla beraber faziletli davranışın arkasında da bilginin varlığı yer almaktadır. İnsanoğlunun diğer varlıklardan ayrılan yegâne noktası, Allah tarafından bahşedilen aklıdır. Akli unsurların nasıl kullanılması gerektiği ise insanlığın hareket noktasında şekillenmektedir. İyi, faydalı, faziletli davranışlarda bulunmak, insanın kendi öz yetisine bağlıdır; lakin bazı davranış ya da tutumlar da kişiden kişiye değişmektedir. Ahlaki davranışlarda sadece ferdiyetçilikte bulunmak sübjektif alternatiflerin baskın olduğu durumlarda kendini gösterir. Bu davranışlar toplumcu bir kaide ile yani içtimaiyatı alakadar eden tesirlerdir. *‘‘Cemiyetteki nizamda ferdin ruhundaki nizamda aynıdır. Ferdin ruhundaki nizam nasıl ki fazileti vücuda getiriyorsa fertler arasındaki nizam da o şekilde adaleti getirecektir.’’*²²⁹ Cemiyeti oluşturan varlıklar fertlerdir. Fertlerde toplumun bütünleştirilmiş halidir. O'nun için bir milletin varlığını sürdürebilmesi, o milletin *‘‘dili ve dini’’* ile mümkün olabilir.²³⁰ Aynı dili konuşan toplumlar da milliyetçi sınıflandırılmasında yer almaktadır; lakin önemli olan bir husus var ki aynı dini inanişaya sahip olan toplumlarda da birlik ve beraberlik daha sıkı halkalarla birbirine bağlıdır. Ayrışma ve parçalanma sınırlı oranda kendisini gösterir. O'na göre, içtimai meselelerde ilk akla gelen vaziyet kayıtsızlıktır ve mevcut cemiyet ne ise odur. *‘‘Allah ve kader bunun böyle olmasını istediği için emrediyor.’’*²³¹ Allah ve kader inancı içtimai meselelerde ya da başka alanlarda, dini inanişalarda farklı şekillerde tezahür eder. Dil ve

²²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fındıkoğlu, *‘‘Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler’’*, 1090.

²²⁸ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 132.

²²⁹ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 139.

²³⁰ Arslantürk, *‘‘Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü’’*, 91.

²³¹ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 22.

din kavramları milletler açısından sürekliliğin sağlanmasından ötürü önem arz eder. Dili ve dini empoze edilen milletler kaybolmaya mahkûm edilen bir topluluk olarak ortaya çıkar. Genel olarak millet bilincinde olanlar din, dil, ırk bütünlüğü de göstermektedir.

Fındıkoğlu, İbni Haldun'da yer alan hâkimiyetin menşe-i konusuna değinmiştir. Bunun için ise asabiyet nazariyesinin kaynağına yönelerek konunun apaçık bir şekilde açıklanacağına vurgu yapmıştır. Bu durum tabiilik ya da hâkimiyet menşe-ileridir. *“Tabiilik sıfatından maksat ise eşyanın ya da hadisenin zaruriyetliğidir.”* Bundan dolayı O, insan cemiyetindeki hâkimiyet menşenin hayvanlarda görülmeyeceğini belirtmiştir; lakin hayvanlarda da böyle bir hâkimiyet vardır. Bu durumun başka şekillerde ortaya çıkmış olabileceğini de belirtmiştir. *“Hayvanlarda da böyle hadiseler vardır ancak bunlar fikri değil ilham eseridir. Lakin bunlar insan gibi akıl ve fikir sahibi olduklarından değil tanrının bunlara bu hususuyla ilham tariki ile vuku bulduğudur.”* Sonuç olarak hüküm müessesesi fikrin eseridir. Ayrıca bu neticelerin iki şekilde tezahür edilebileceğini vurgulamıştır. Bunlardan birincisinin insanlar ya nefesine hâkim olanı kendine baş yapmış ya da tabiatta bulunmayan intizamı tesis etmiştir. İkincisi ise asabiyeti ile kendisini kahredebilecek bir kuvvetin emirlerine boyun eğmiştir. Fındıkoğlu büyük İslam müverrihi olan İbn Haldun'un “asabiyet hâkimiyet menşesini” bu şekilde yorumladıktan sonra *“Her içtimai zümre bulunduğu ‘tabii ve harsı’ şerait içinde birtakım mücadele zaruriyetleri imkânları karşısındadır. Bu mücadeleden muzaffer çıkınca artık kendinde hukuk yaratma kudretini bulur. Bir nevi ‘kuvvet=hak’ telâkkisi karşısındayız. Eğer mutlaka bir hukuk kaynağı göstermek için İbn Haldun’u zorlayacak olursak bu, mücadele olabilir. Mücadele neticesinde ‘güç’ün²³² üstünlüğü aynı zamanda bir siyasi hak doğurur.”²³³* İslamiyet dönemindeki hilafet hukukunun mukavele kaynağının sadece Müslüman cemiyetlerinde görüldüğünü ifade etmekle beraber şu şekilde açıklamıştır: *“Müslüman cemiyetlerinde halife daima kuvvetli bir ‘mülk’ ü temsil etmektedir. Nitekim bu mülk içinde ise devamlı bir asabiyet mevcuttur.”* Ayrıca *“Halifenin halife olması hiçbir zaman dini mahiyetinden mütevellit olmadığını, eğer kuvvetli bir asabiyete dayanıyorsa o zaman etkili olabileceğidir.”²³⁴* İnsanlar toplum içerisinde bir takım haklara sahip olmuşlardır. Hakkın devleti değil,

²³² Doğru yazılışı gücün olmalıdır.

²³³ Fındıkoğlu, “Hukuk Tarihi -İbni Haldun’un Hukuki Fikirleri ve Tesiri”, 145-146.

²³⁴ Fındıkoğlu, “Hukuk Tarihi -İbni Haldun’un Hukuki Fikirleri ve Tesiri”, 148.

asabiyetin ilk ve doğrudan doğruya mahsulü olan devlet hakkı yaratmıştır.²³⁵ Fındıkoğlu için ‘‘*Ruh ve ahlakının felsefesi yapılmayan Anadoluculuğu benimsemek dar kapılardan bakmaktı. Genç ruh ne kadar cesur olursa olsun İslam’daki ruha uzanmadığı müddetçe böyle bir ülkede yürümek kabil değildir.*’’²³⁶

Fındıkoğlu özellikle sosyalistler serisinde feylesofların dini anlayışlarına, dinle ne kadar alakadar olduklarına da değinmektedir. Karl Marx’ın hayatını inceleyen Fındıkoğlu, Karl Marks’ın babası ve annesi arasında din konusunda ayrılıklar yaşandığını belirtmekte, Karl Marx’a verilecek din terbiyesinde ise annesinin ve babasının anlaşılmadıklarını ifade etmektedir. Babası oğluna taassuptan uzak, felsefi bir telakki aşılacak ister ve onu Hristiyan mabedine de götürmeyi ihmal etmemektedir. Karl Marx’ın babası dinlerin birliği hakkında bazen Voltaire gibi mücerret, felsefi düşüncelere sahip olan ve bu ihtiva ile de atalarının dinini yani Museviliği de terk etmemek suretiyle de bizzat bu dinler birliğini benimseyen hukukçu biridir.²³⁷ Ayrıca Karl Marx, ilahiyat profesörlerinden Brüno Bauer’in bir vaadi üzerine heveslenip daha sonra diplomasını alır. Bu vaat ise Boon Üniversitesinde hocalık yapma şartıdır; lakin bu durum daha sonra Karl Marx’ı başka alanlara sevk edecektir.²³⁸ Karl Marx hakkında diğer önemli bir hususta kanunlar konusundaki görüşlerinin sübjektif olmasıdır. ‘‘*İfade, fikir, realite arasındaki mesafe kalkmış mıdır?*’’ Fındıkoğlu’na göre Karl Marx’ın, bu suallerden birine müspet, diğerine menfi cevap vermesidir. ‘‘*İnsanlık tarihinin seyrini gösteren ve bugünkü iktisadi hayatın akıbetini tayin eden kanunlara realite, beklenen cevabı sık sık vaki olan peygamberliklere rağmen vermedi.*’’²³⁹ Fındıkoğlu suallere tam olarak yanıt alamadığını ifade eder.

Tüm sosyal kurumlar aslında, insan ihtiyaçlarını karşılamak sureti ile oluşturulmuş toplumsal alt sistemlerden oluşmuştur. Sosyal kurumlar ekonomi, aile, din, politik sistem, eğitim vb. şeyleri kapsamakla birlikte Karl Marx ise ekonomik sistemi, toplumun bir alt yapısını oluşturan sosyal kurumlar üzerine oturtmuştur.²⁴⁰ Oldukça geniş hukuk, ekonomi, din ve tarih bilgisine sahip olan (1864-1920) Max

²³⁵ Fındıkoğlu, ‘‘Hukuk Tarihi -İbni Haldun’ un Hukuki Fikirleri ve Tesiri’’,147.

²³⁶ Topçu, *Millet Mistikleri Ruh Cephesinden Simalar*, haz.Ezel Erverdi- İsmail Kara, Dergâh Yay., İstanbul 2009, 160.

²³⁷ Fındıkoğlu, *Sosyalistler X Karl Marx*, 6-7.

²³⁸ Fındıkoğlu, *Sosyalistler X Karl Marx*, 10.

²³⁹ Fındıkoğlu, *Sosyalistler X Karl Marx*, 33.

²⁴⁰ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 95.

Weber ise birçok uzmanın sosyolojiye sağlanan en büyük bireysel katkı olarak değerlendirdiği şeyleri üretmiştir. Max Weber'in felsefik yaklaşımı insanların düşüncelerinin bilhassa inanç ve değerlerin, toplumu nasıl şekillendirdiğini vurgulamıştır. Max Weber toplumları teknoloji ya da üretim sistemlerine göre sınıflandırmaktan ziyade, insanların dünyaları hakkında düşünme şekillerine odaklanmıştır.²⁴¹Max Weber dini davranışı sosyal davranış olarak belirlemiş; lakin bu dinlerin sadece sosyal yapıların yansıması olmamıştır. Aksine dinin yapısı aranan dini kutsal varlıkların seçimini kendisi belirlemiştir. Max Weber'e göre din ile toplum arasındaki tesir değil insan davranışının sübjektif anlamı için dinin sahip olduğu anlam önemli olmuştur.²⁴²

Erzurum'da vilayet, kazalar ve merkez kazalara bağlı olarak faaliyet gösteren dernekler mevcuttur. Bu derneklerin içerisinde ise şunlar yer almaktadır: “Dini dernekler”, maarif dernekleri, esnaf ve sanatkâr dernekleri vb. vardır. Fındıkoğlu bunların toplumun kalkınması için önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir. Her kuruluşun kendi ihtisas alanıyla uğraşarak işleri kolay bir biçimde yürütmelerini sağlamak amacıyla genel olarak bu şekilde adlandırılmışlardır.²⁴³ O, başka bir eserinde Mahir İz ve tasavvufu hakkında bilgi vermeye çalışmıştır. Konuyu şu şekilde açıklamıştır: “*Nitekim bu konu aslında benim ihtisas alanım dışındadır. İlk defa bu konuya vakıf oluyorum.*” sözleriyle kendisini ifade etmiştir. Ayrıca bu eserin temel maksadının ise orta ve yüksek dini eğitim için pedagojik vasıfta bir bilgi olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte tasavvufun mukayeseli olarak mistisizm ile diğer dinler arasında mukayese yapıldığını belirtmiştir.²⁴⁴ Fındıkoğlu tasavvuf hakkında çok fazla yetkinliğe sahip olmamıştır.

Fındıkoğlu Fransa, Rusya, Almanya, Yunan, Hint toplumlarında meydana gelen dini düşüncelere fazlasıyla yer vermiş ve bu dinleri sorgulamıştır. Bunun yanı sıra ülkemizdeki dini hareketlilik veya şahısların dindarlığı üzerinde sorgulama yapmamıştır.

²⁴¹ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 98.

²⁴² Günter Kehrler, *Din Sosyolojisi*, 38-39.

²⁴³ Fındıkoğlu, “Erzurum'da Mesleki ve Sosyal Teşekküller- Erzurum Kongresinin 50.Senesi Vesilesi ile Belde Sosyolojisi”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı, Eylül 1969, S.: 268, XXIII, 6.

²⁴⁴ Fındıkoğlu, “Mahir İz ve Tasavvufu Hakkında”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Kasım 1969, S.: 270, XXIII, 11.

2.4. FINDIKOĞLU'NUN İSLAM DİNİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

O'na göre ‘‘Fransız içtimaiyatını alet gibi kullanarak Türkiye’ de yeni bir çığır açan, hurafeye, dini esaslara, mücerrede sapmadan realiteye dayanan ilim aşkını memleketimize Ziya Gökalp getirdi.’’²⁴⁵Ziya Gökalp; ‘‘Hakikatte Farabi’lerden, Yusuf’lardan beri muhtelif renk ve çizgilerle bizde devam eden içtimai meseleleri düşünme etrafındaki ananelerin yirminci asırda bir başka medeniyetten esen rüzgârla beslenmiş timsalidir. Onda bir taraftan Şark-İslam kültür havayinesimisi dalgalanıyor. Öte taraftan bu havayinesimisinin fersiz düşen atomlarına biraz can ve neş’e verecek yeni kaynaklar bulma endişesi var. Ziya’nın hayatında Selanik’e gelinceye kadar olan safha onu dini ve tasavvuli²⁴⁶ bir fikir hayatı içinde yetiştirdi.’’ Bu sayede İslam medeniyetine önemli katkılarda bulunarak günümüze taşınmasında vesile olmuştur.²⁴⁷

Tarihi süreçte Türk sosyolojisi şu ana başlıklar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bunlar:

- 1- Sosyolojinin Türkiye’ye girdiği Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp dönemi
- 2- Zihniyet ve metodolojik yaklaşımların ayrıldığı dönem
  - a) Marksist ekol
  - b) Türk İslam sentezcileri
  - c) Batıcılar
  - d) İslamcılar

Fındıkoğlu’nun bu sınıflandırmadaki yeri ise Türk-İslam sentezcileri arasında gösterilmektedir.²⁴⁸

Genel olarak eserlerinin başlıkları adı altında İslam dininden, Kuran-ı Kerim’den yararlandığı da görülmektedir. O’na göre; ‘‘Tasavvufun getirdiği felsefe Kuran’a uygunluğu bakımından dini, fakat sosyal adalete ve içtimai ilimlere paralelliği bakımından ise laikdir.’’Fındıkoğlu, mistisizm ile tasavvufu karşılaştırarak bir sosyal miras olarak tasavvuf felsefesini işleyen ‘‘tasavvuf’’ isimli eserin yazarı Mahir İz’i, bir yazısında (Mahir İz ve Tasavvufu Hakkında isimli eserinde) takdir etmekte, bu tür eserlerin çoğalmasını temenni etmektedir.²⁴⁹

²⁴⁵ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 22.

²⁴⁶ Doğru yazılışı din ve tasavvuf olmalıdır.

²⁴⁷ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 16.

²⁴⁸ Arslantürk, ‘‘Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü’’, 89.

²⁴⁹ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 70.

Bu noktada İslam kelimesinin anlam ve mahiyetinin açıklanmasında yarar vardır. İslam, teslim ve teslimiyetten müminlerin “Allaha itaati” manasına gelmektedir. Tek tanrı ve insaniyetçi dinlerin en muhteşem örneğidir. İslam dini daha başlangıçta iman ile ameli birleştirmesi ve şariat halini alması ona tamamıyla siyasi bir mahiyet kazandırmaktadır. İslamlığın temelini “vahiy” teşkil etmektedir. Vahiy ise Peygamberlerle Tanrı arasındaki münasebettir.²⁵⁰ İslam; beşeri değerler bütünü ve 800-900 milyona varan halklar topluluğunu temsil etmektedir.²⁵¹ İslam kâinata tek bir gücün hâkim olduğunu, onun da Allah’ın gücü olduğunu gösterir.²⁵² Kur’an-ı Kerim’deki Âdem kıssasını, insanın sembolü olanını inceleyerek Allahın ve buna müteakip dinimizin, insanı nasıl tanımladığı anlaşılabilir.²⁵³

İslam tarihi, umumi tarihin bir bölümüdür. İslam tarihi Hz. Muhammed (SAS) ile başlayan ve İslamiyeti bir din olarak kabul eden milletlerin tamamını kapsamaktadır. Bu bağlamda, İslam tarihinin başlangıcı belli olmakla beraber bitiş tarihini söylemek mümkün olmamaktadır. Halkı Müslüman olan devletlerin tarihleri, İslam tarihinin konusu içerisinde değerlendirilmelidir.²⁵⁴ Bilindiği üzere İslam çevresindeki Türk hâkimiyeti XI. asırdan itibaren başlamaktadır. Bu süreç İslam ve Türk kültürlerinin kaynaştığı dönemdir. Bu devrede İslamiyet başlıca manevi dayanak haline gelmiş ve İslamiyeti yaymak için çeşitli mücadeleler gösterilmiştir. Bu duruma benzer bir şekilde, başka dinlere mensup olanlarda mücadelelerini sergilemişlerdir. Misal olarak; Hıristiyanlık davası ile savaşıyor haçlı ordularının İslam ülkelerini ağır tehditlere maruz bırakması neticesinde, Türkler de İslami inanç ve duyguyu ön planda tutarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir.²⁵⁵ Bir dinin çağrısına sadece bir kuşak muhatap olmamıştır. Tarih boyunca art arda gelen ve ondan sonra vuku bulmuş kuşaklarda da aynı çağrıya muhatap olmuşlardır.²⁵⁶

²⁵⁰ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, 17.

²⁵¹ M. Said Yazıcıoğlu, *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, (1. Baskı), Akçağ Yay. , Ankara 2001, 26.

²⁵² Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, çev. Kamil Can, Düşünce Yay. No: 21, 1. Basım, İstanbul Şubat 1980, 89.

²⁵³ Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, 82.

²⁵⁴ Ahmet Vehbi Ecer, *İslam Tarihi Dersleri (Dört Halife Dönemi)*, Erciyes Üniversitesi Ya. No:85, Kayseri 1995, 1.

²⁵⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Kültür Serisi: 128, Ötüken Neşriyatı, Yedi gün Mücellithanesi, İstanbul 1998, 365.

²⁵⁶ Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, 83.

Fındıkoğlu gelenek ve göreneklerine, Türk ve İslam ahlakına bağlı bir aile babasıdır.²⁵⁷ Osmanlı bilginlerinden Mansurizade Mustafa Paşa'nın torunudur. Gösterişten uzak bir şahsiyeti vardır. Olduğu gibi görünmeye çalışırdı.²⁵⁸ O'nun için "iman" konusu çok önemlidir. "Elverir ki iman edilsin mühim olan nokta: Çamaşır değiştirir gibi fikir ve iman değiştirmemek, et ve madde için vicdan satmamak, sistem ve iman uğrunda, icap ederse yumruk sıkan ve Ziya Gökalp gibi omuz tutup silken, 'düşünce' sine 'aksiyon' ve 'iş' sırrını katan bir adam olmak.'²⁵⁹

Fındıkoğlu toplumdaki gelenek ve göreneklere bazen dini açıdan bazen de iktisadi bakımından örnekler vermeye çalışmıştır. Misal olarak Cermenlerin lüzumsuz gördükleri çocukları terk etmeleri, Arapların ise kız çocuklarını diri diri gömmeleri vb.²⁶⁰ Yine aynı şekilde Fındıkoğlu "egzogami" konusuna değindiğinden bahsetmiştik. İslam'dan önceki Araplarda görülen kız öldürme hadisesinin önüne geçilmesi için ayetler indirildiğini belirterek bu durumun giderilmesi sağlanmıştır.²⁶¹ Kız çocuklarının öldürülmesi konusunda en önemli nedenlerden biride muhakkak geçim kaygısı olmuştur. Çölde kaynakların yok denecek kadar az olması, erkek çocuklarının ekonomik hayata ve kabileleri tarafından korunmasına katkıları kızlara nispetle fazla olması nedeniyle bu tür hadiseler yaşanmıştır. Kimi Arap'larda kızları yüzünden üstlerine leke gelmesinden çekindikleri için gömerek öldürmüşlerdir. Bunlarla alakadar ayet-i kerimelerde mevcuttur:

"Oysa onlardan birine kız çocuğu müjdesi verildiğinde, içi öfkeyle dolarak yüzü simsiyah oluyor."²⁶²

O, kendisine verilen müjdenin olumsuz etkisinden dolayı, halktan gizlenir. İçinde bulunduğu aşağılanma ve ezilmişlik duygusuna rağmen onu öldürmeyip hayatta mı bırakacak yoksa tutup onu toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!²⁶³

O'nun için; dini hisler, uzak Arap bölgelerine yayıldıkça etkisini göstermeye başlamıştır. Ardından muhalifler arasında itilaflar yoğunlaşmıştır. İhtilafların yoğunlaştığı durumlar neticesinde İslam tarihinde fikri hayat ve felsefi hareket

²⁵⁷ Erkal, "Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İle İlgili Bir Bibliyografik Çalışma", 60.

²⁵⁸ Eröz, "Prof. Fındık oğlunun Ardından", 113-114.

²⁵⁹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 29.

²⁶⁰ Fındıkoğlu, "Tabiata Dayanan Ahlak Sistemleri I", 123.

²⁶¹ Fındıkoğlu, "Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler", 1089.

²⁶² 16.Nahl: 58.

²⁶³ 16. Nahl: 59.

başlangıcı olarak görülmüştür. *‘‘Fikri istikrarı temin eden amilin fikri vahdet olmasına mukabil olarak felsefi cehdi doğuran amel de fikirlerdeki ihtilaflar neticesinde ortaya çıkmıştır. İslam’da da bu tesirin yansımaları görülecektir. İslam dini doğduğu ve intişar ettiği muhitin içtimai zümrelerine yeni prensipler getirmiştir. Netice olarak dini heyecan ve hissi kudreti ile uzvi bir vahdet ortaya çıkar.’’*²⁶⁴ O, gittikçe genişleyen İslam dininin vaziyeti ne oldu? Sualleri sorarak yanıtlar bulmaya çalışmış ve değerlendirmeler yapmıştır. *‘‘Hz Muhammed'in prensiplerini müdafaa edenler ve dinin naslarına tatminkâr akidelerine sarılanlar bu yeni zihni faaliyetler karşısında gittikçe zayıfladılar.’’* Şunu da belirtmekte yarar vardır. Fındıkoğlu Abbasi halifelerinin din ve felsefeye karşı aldıkları vaziyetlere de değinmiş ve özellikle El- Memun döneminde yapılan *‘‘Beytül-Hikme’’*yi misal olarak göstermiştir. Bilindiği üzere bu dönemlerde tercüme odaları kurulmuş bilimsel alanda gelişmeler meydana gelmiştir. Onların zamanı tercüme faaliyetlerinin yoğun olduğu bir dönem olmuştur. O’na göre *‘‘İslamiyet gerek fütuhat vasıtasıyla gerek hissi kıymet ve kudreti vasıtasıyla inkişaf ettikçe fikri hayatta beynelmilel bir şekil yer almıştır.’’* Bütün İslam felsefesi ilk dönemler hariç tutularak Arap felsefesi olmaktan ziyade ümmet felsefesi olarak görülmüştür. Farabi ve İbni Sina’yı örnek olarak göstermiştir.²⁶⁵ İslami inanç ve esasları Müslümanlar arasında yavaş yavaş yayılmaya başladığı andan itibaren dini açıdan görüş ve bakış açıları da yer almıştır. İslamiyet’in tabii bir hukuka dayalı olduğunu idrak eden Fındıkoğlu, Şeyh Bedrettin’in bir yandan bazen softalar tarafından haram sayılan bazı davranışları helal ve mubah olarak gördüğünü ve diğer taraftan ise Şeyh Bedrettin’in İslam hukukunu en iyi şekilde şerh eden bir kodifikatör olduğuna işaret etmiştir.²⁶⁶

O, her zaman İslam devletlerinin savunuculuğunu yapmıştır. Yabancıların bilhassa Fransa’nın Müslümanlar hakkında yazdığı defterlerin olduğunu ifade etmiştir. Fransa’daki editör kuruluşlarından birinde Cahiers Nord-Africains (Kuzey Afrika defterleri) ismini taşıyan defterlerde bilhassa Osmanlı imparatorluğunun çözülmeye başladığı dönemlerde, şimal Afrika’sına göz diken emperyalist Fransa’nın Müslüman Afrika’sı ile ilişkilerini sıklaştırdığı görülmüştür. Ayrıca o dönem I. Dünya harbi münasebeti ile Müslümanları kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır; lakin Fındıkoğlu,

²⁶⁴ Fındıkoğlu, ‘‘İbni Haldun’’, *Anadolu Mecmuası Külliyyatı* 1, Sene 1, Eylül 1924, S.: 6, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. , Ankara 2011, (ss 273-280), 274.

²⁶⁵ Fındıkoğlu, ‘‘İbni Haldun’’, 275.

²⁶⁶ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 31.

Robert Martra'nın kültürel ve dini ananelerimizi yok sayıp, Türklerin Hıristiyanlık ve garp düşmanı, harpçi, barbar Müslüman olarak tanıtılmasına karşı çıkmıştır. Fındıkoğlu bu durumu sahte, uydurulmuş bir literatür olarak görmüştür.²⁶⁷ Garp dünyasında, İslam hakkında başka düşüncelerde yer almıştır. Bunlardan birisi olan Max Weber, İslam'ın cihan ve cihat anlayışından dolayı savaşçı bir din olarak görmüştür. İslam'ın başarısının temel nedenini de toprağın askeri bakımından fethine dayandırmıştır. Bu konuda Max Weber'in eleştirisi yapılmıştır. Max Weber'in, Müslümanların ve Kur'an-ı Kerim'in İslam'ın ilk dönemlerdeki değerlendirmelerini ihmal etmiş olduğu görülmüştür.²⁶⁸

Fındıkoğlu'nun lisan meselesine ne kadar çok ehemmiyet verdiğiinden bahsetmiştik. Dil yanlışlarının temel sebebi olarak Türkçenin Latin harfleri ve fonetik imla ile yazılmış olmasını göstermiştir. Bundan ötürü mekteplerde de kıraat dersi okutulmamıştır. Bu gibi durumlar, çocuklarımızın dili yanlış öğrenmelerine sebebiyet vermiştir. Fındıkoğlu din eğitiminde gelenekçi bir tavır sergileyerek kıraat derslerinin okullarda okutulması gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁹

Fındıkoğlu Anadolu köylerini gezenlerin, medreselerle karşılaştığını ya da onların minyatürlerine rastladığını ifade etmiştir. Doğu vilayetinin maarif tarihine hayatını hasrettiği için Erzumiyatçı diye anılan Cemalettin Server Bey'den bahsetmiştir. Cemalettin Server Bey, ulema ve fukahanın köy medreselerindeki ya da Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki bilgileri toplayan bir mütefekkir rolünü üstlenmiştir. Fındıkoğlu Erzurumlu olupta başka memleketlerde yaşayanların da olduğunu belirtip, bunlardan birinin ise meşhur şeyhülislam ve müderris Musa Kâzım olduğunu ve Erzurum'un bir kazasının Vıhik köyünden geldiğini ifade etmiştir. Fındıkoğlu aynı şekilde Antalya Akseki köylerinin de İstanbul'a molla ihracı ile şöhret sahibi olduklarını da belirtmiştir.²⁷⁰ Ziya Gökalp'in İslam Mecmuası'nda neşrettiği makalesine değinirken "Fıkhın" iki ana menbaası olduğunu bunlardan birinin nakli şeriat, ikincisinin ise içtimai şeriat olduğunu ifade etmiştir. İslam ümmeti için içtimai şeriat, içtimai hayat gibi aynı şekilde devam etmekle birlikte bağlılığı ve mecburiyetliliği de olmuştur.

²⁶⁷ Fındıkoğlu, "Memleketi Tanımak ve Tanıtmak", *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Aralık 1969, S. :271, XXIII, 9.

²⁶⁸ Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, Vadi Yay. , (2. Baskı), Ankara Kasım 1997, 75.

²⁶⁹ Fındıkoğlu, "Sahipsiz Kalan Bir Kültür", 4.

²⁷⁰ Fındıkoğlu, "Türkiye' de Maarifçiliğin Tarihçesi Hakkında – Maarif Davalarımız", 3.

Ayrıca fikhın nassî bir usulünün olduğu gibi içtimai bir usulünün de olduğunu ifade etmiştir.²⁷¹

1913 yılında Adapazarı İslam Ticaret Bankası komandit şirketi kurulmuştur. Fındıkoğlu “İslam” kelimesinin kullanılma sebebini ise bankanın kurulduğu yerin etnik, dini durumuna bağlamıştır. Daha sonra 1930-1932 yıllarında laik idare zihniyetinin memleket ölçüsünde yerleşmeye başladığını izah etmiştir.²⁷² O, “*Teessüs eden her küçük devletin umumiyetle varlığını koruması için mutlak surette dini bir itikada borçludur.*”²⁷³ Fındıkoğlu tam 18 yıl sonra ortaya çıkan bir dil uyanışından bahsederken sözün kısası şu ki : “*Bir meslek teşekkülü, Tanrı mesleğinin mensuplarına ait bir BİRLİK 18 yılı dolduran susma ve kayıtsızlık suçunu ve günahını yıkamak isteyenlerden bahsediyor.*”²⁷⁴ Burada bu yargıyı vermemizin maksadı konumuz itibari ile Fındıkoğlu “Tanrı mesleği” derken neyi ifade etmek istemiştir?

Fındıkoğlu ahlak cereyanlarını değerlendirirken ilkçağ, ortaçağ ve yeniçağda ortaya çıkan din anlayışlarına sıralı bir şekilde yer vermiştir. İlkçağda Sokrat’ın nefis konusu, Eflatun’un hayr fikri, Aristo’nun hareket-aksiyon ahlakisinin rol oynadığını ifade etmiştik. O’na göre bu bakış açıları ortaçağ başlarken geri çekilme mecburiyetlerinde kalmışlardır. Bu bilgiyi vermemizin temel hikâyesi şu noktadır. “*Müslüman, ortaçağda dâhil olduğu halde Eflatun’daki Transcendance’ın dinileştiğini gösteren yeni ahlak telakkileri getirdi. Temayüllerimize düzen verecek prensipler, ancak Tanrı ‘Hikmet, Bilgelik-Sagesse’inden gelebilir. Hikmetin ve feylesofluğun başının Tanrı korkusu olduğunu söyleyen ve eski güzel yazı sanatının mevzularından olan meşhur söz, bütün Ortaçağ ahlak telakkisini hülâsa etmeye kâfidir: Re’su’l- Hikmeti Mehafet-üllah- Hikmetin başı Allah korkusudur.*”²⁷⁵ sözlerini dile getirmiştir. Fındıkoğlu’nun verdiği Hadis-i Şerif’e karşılık Kur’an-ı Kerim’den birkaç ayete yer vermek gerekirse:

²⁷¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 55.

²⁷² Fındıkoğlu, *1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 37.

²⁷³ Fındıkoğlu, *1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 143

²⁷⁴ Fındıkoğlu, “Tam 18 Yıl Sonra”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı, S.: 227, Nisan 1966, XIX, 2.

²⁷⁵ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 1, 233.

Allah şöyle buyurdu: “ İki ilah edinmeyin. O, ancak tek bir ilahtır. Yalnız benden korkun!”²⁷⁶

Size o haberi getiren ancak şeytandır, o (sadece) kendi dostlarını korkutabilir. Onlardan korkmayın, eğer mümin iseniz benden korkun.²⁷⁷

Ey iman edenler! Allaha korkun ve doğru olanlarla beraber olun.²⁷⁸

Kur'an-ı Kerim'de bir iktisat sistemi yoktur; ancak sosyal adalete yönelik bir ahlak vardır. Bu ahlak sosyologlar tarafından incelenebilir. Dinin değerleri tabiatüstü değerlerdir.²⁷⁹ Fındıkoğlu da bir sosyolog olarak bu yargıya kanıt oluşturabilecek şekilde ahlak konusunu ele almaktadır. Bu hususa hukuk ve ahlak görüşleri bölümünde detaylı bir şekilde yer vermeye çalıştık.

O'na göre İslam hayat-ı fikriyesinde beş nevi düşünüş yer almaktadır. Bu daha çok mütefekkirlerin İslam dininine karşı olan vaziyetleridir. Bunlar:

- Selefiye,
- Mütakellimin
- Felsefe
- Mutasavvıfa
- Bâtıniye

Selefiye: Temel gayeleri İslam dininin bütün akidelerini yaşatmaktır. “*Akli ve nakli münakaşâtı hep bu hedefe tevcih ediyordu. Mütakellimîn, daha çok akla ehemmiyet vererek felsefi sahada faaliyet gösteriyorlardı. Daha doğrusu Selefiye' nin istimal ettiği akıl ve istidlâle hususî ve Kur'anî dersek, Mütakellimlerin kullandığı nazarlara umûmi demeliyiz. Selefiye, fikirlerini evvelen nusûs ile istişhâd eder, bilâhare akli burhanları kullanır. Hâlbuki Mütakellime tamamen ber-akistir. Selefiye' ye göre felsefe olamaz, din vardır. Mütakellime felsefeyi dine yaklaştırmıştır, felsefe ise dini felsefeye takrîbecehd etmiştir.*”²⁸⁰ Genel olarak bu zümrenin benimsediği düşünce yolu

²⁷⁶ 16 Nahl: 51.

²⁷⁷ 3 Âl-i İmrân: 175.

²⁷⁸ 9 Tevbe: 119.

²⁷⁹ Cemil Meriç, “İslamiyet ve Sosyalizm”, haz. Ümit Meriç Yazan, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, (4. Baskı), İletişim Yay., İstanbul 1997, 165.

²⁸⁰ Fındıkoğlu, “İbni Haldun”, 276.

Kur' an ve Sünnet olarak ifade edilmektedir. Selefiye; Kur'an ve sünnette belirtilen esaslara, akla, re'ye, te'vile başvurmaksızın olduğu gibi inanmaktadır.²⁸¹

Mutasavvıfa: *‘Keşif tarikınasülûk edenlerdir. Keşif tarikında yürümek için evvelen iradenin fiil ve amellerimizde hâkim olduğunu kabul etmek şarttır. Beşeri ameller ya menfi veya müspettir: Hayır, şer gibi... Tasavvuf erbabına göre Hakk' ı bulmak için hayırkâr amelleri irade etmeliyiz...’*²⁸² Benimsedikleri yol ya da yönteme tarikat adı verilir. Tasavvuf inançlarını benimsemişlerdir. Tasavvuf, Allah'a sülûk edenlere özgü bir yolculuktur. Ancak bu yolculuk sonucunda manevi makamlara ulaşılabilir.²⁸³

Bâtıniye: Fındıkoğlu'na göre; *‘Bir bâtni ne mütekellim, ne filozof, ne de mutasavvıftır, hele selefi hiç değildir. Belki bu vasıfların hepsini birden câmidir. Filhakika onlarda müstakillen ne mütekelliminin şehâdeti, ne filozofların medarı, ne de Mutasavvıfa' nın keşifleri görülebilir. İslam felsefesinde bu fırkayı diğerlerinden ayıran ehemmiyetli bir fark vardır: Rûh-ı İslam ile alâkasızlık.. Filhakika bâtni fırkası; daima ifsat, te'vil, tahrif rolünü oynamıştır. Zaten bu cihet, kendisini tevlid eden bir âmildir.’*²⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'in asıl anlamının “bâtında” gizli olduğuna ileri sürmektedirler.²⁸⁵ Her şeyin bir zâhir ve bir de bâtni olduğuna inanırlar. Bu açıdan Kur' an ayetlerini ve hadislerini tevil ederler. Zâhirini doğru kabul etmeyip, bâtnini esas alırlar. Şöyle derler: *‘İşte bu manaların gizliliği nedeniyle her şahıs bâtnî işleri kavrayamaz.’*²⁸⁶

Fındıkoğlu, İslam hayat-ı fikriyesinde yer alan Selefiye, Mütekellimin, Felâsife, Mutasavvıfa ve Bâtıniye isimli bu beş düşünüşü saymasındaki temel gayesinin İbn Haldun'un bu tasnif içerisindeki yerini belirlemek olduğunu ifade etmektedir. *‘Hulâsa İbn Haldun selefidir, selefililiği akli olmaktan ziyade hissidir. Fakat denilecektir ki ilmin kendisine has şerâiti vardır. Bu şartlardan bilhassa birisi şu düsturla ifade edilebilir: her şeyi olduğu gibi görmek ... İmanî ve hissi rabitalar ise bu müşahedeyi tamamen temin edemez. Şu halde akideten selefi ve muvahhid olan İbn Haldunbu görüşe malik*

²⁸¹ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı yay. No:39, İzmir 2008, 131

²⁸² Fındıkoğlu, “İbni Haldun”,276-277.

²⁸³ Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez - Mehmet Ümit - Cemil Hakyemez, Ankara Okulu yay. , Ankara 2011, 454.

²⁸⁴ Fındıkoğlu, “İbni Haldun”, 277.

²⁸⁵ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 280.

²⁸⁶ Meşkûr, *Mezhepler tarihi Sözlüğü*, 74.

değildir. Hayır! O, bu telakkinin istisnası bulunabileceğine en parlak bir misal teşkil eder.” Ayrıca hiçbir İslam mütefekkirinin dini düşüncenin vücuda getirdiği fikir çemberinden kendisini kurtaramadığını ve dini neviden bir ideolojiyi bütün kuvveti ile yaşadıklarını da belirtmektedir.²⁸⁷

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İbn Haldun’un Mukaddime’sini de değerlendirmiş, bunların sınıflandırmasını şu şekilde yapmıştır:

- İslami olmayan kaynaklar
- İslami olan kaynaklar

olmak üzere ikiye ayırmıştır.

İslami Olmayan Kaynaklar: Bu kaynaklarda, İbn Haldun'un hem Mukaddime'sinde hem de dini inancı İslam olmayan halklardan biri olan Yunanlılardan bahsederken Arapça eserlere başvurduğunu ifade etmektedir.

İslami Olan Kaynaklar: Bu kaynakları ise; felsefi, siyasi, tarihi eserler teşkil etmektedir. Nitekim İbn Haldun'un bunlardan aldığı tesirin ise menfi olduğunu belirtmektedir.

Fındıkoğlu, İbn Haldun'a yer vermesini ise şu sözlerle açıklamaktadır. “*Temel gayem İbn Haldun' u tenkit etmek ve eserlerini incelemektir. Ayrıca İbn Haldun İslam müverrihleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.*” Fındıkoğlu İslami ortaçağda birer öğüt, nasihat şeklinde kitapların çıktığını ancak bu teliflerin ise felsefi ve ilim açısından değerlendirilebilecek bir yönünün olmadığını ifade etmektedir; lakin bu dönemde nasihat- öğüt verici eserler, dini- siyasi bir idealizm güden telifler mevcuttur. Bu telifler “dini” siyasi otoriteye telkin ederek, padişahlarda “Allah korkusunun” oluşmasına ve bu nedenlerden ötürü siyasetçilerin halka daha lütüfkâr davranmalarına da sebebiyet vermektedir. Fındıkoğlu, hemen hepsinin müşterek noktasının yukarıda anlatıldığı gibi olduğunu belirtmektedir.²⁸⁸

Bir milletin kültür halkı olmasında etkili olabilen din aynı zamanda da mezhep ihtilafları için içine girdiği takdirde parçalayıcı olmuştur. Fındıkoğlu birlik dini olan İslamiyet'in sonradan yozlaştırılmış haline değil, hiçbir parçalanma hareketine elverişli

²⁸⁷ Fındıkoğlu, “İbni Haldun”, 277.

²⁸⁸ Fındıkoğlu, “Hukuk Tarihi - İbni Haldun'un Hukuki Fikirleri ve Tesiri”, 140-142.

olmayan öz felsefesine rağbet etmiştir. Kur'an-ı Kerim de son zamanlarda diğer ilimler gibi sosyoloji ile intibak halinde olmuştur. Bu netice itibariyle de bazı ayetlerin asli hallerini ele alma cereyanı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu cereyanın başlamasından evvel Fındıkoğlu'nun eserlerinde “zoo-sosyolojiyi” tenkit eden satırlarına da rastlanılmıştır. Âmiran Kurtkan Bilgiseven, Fındıkoğlu'nun bu görüşünü şu şekilde açıklamıştır: “Âdem-Havva efsanesine uygun bir şekilde, tek bir çiftin çoğalmasıyla (cinsi faaliyetle) cemiyetin doğduğunu belirten teze zoo-sosyoloji adını vermiş ve reddetmiştir. Karl Marx'ın tek taraflı ve tek faktörlü ekonomik sosyoloji tezi ne kadar hatalı ise, Ziyaeddin Fahri'ye göre zoo- sosyoloji de aynı şekilde hatalı ve ifratlıdır.” Niçin reddettiği bilinmemekle beraber, “O'nun yaptığı bu tespitte işaret ederken, dine cephe aldığını ifade etmiş olmuyoruz.” İslamiyet'le ilgili ilmi tebliğler sunan Fındıkoğlu, İslamiyet'in çarpıtılmamış öz değerlerinin asli halleri ile nasıl büyük bir birleştirici sosyal kuvvet olduğunun farkında olan, dini konuları değerlendirirken insanlığın çıkışını, geçmişten günümüze kadar gelen dinlerin niçin, nasıl ortaya çıktıklarını araştıran ve sorgulayan bir müellif olarak tarih sahnelerinde yer almıştır. Özellikle İslam dininin birlik dini olduğunu eserlerinde belirtmiştir. Hatta O'na göre; “Kuran-ı Kerim bazı zamanlarda yanlış terciime edilerek asli halinden uzaklaştırılmıştır. Bu durumun giderilmesi için ilmi görüş çerçevesinden sistemleştirilerek asli haline dönüştürülebilir olduğunu savunmuştur.”²⁸⁹

Yukarıdaki yargıların kanıtlanabilirlik özelliği taşıması için şu örneklere yer vermekte fayda vardır: Yunan'da etostan başka bir de kozmos bilgisi elde etme çabaları vardır. Kozmos bilgisi etos içerisinde erimekte ve âlem kendi manevi yaşayışımızın uzamasından ibaret kalmaktadır. Hz. İsa'dan altı asır önce vücuda gelen Hint dini sistemlerinde de kozmos bilgisi manevi kemale erişme vasıtası olarak düşünülmüştür.²⁹⁰ Kozmos ve etos meseleleri hakkında Fındıkoğlu'nun başka satırlarına da rastlamaktayız: “Kâinat muamması karşısında kalan ilk insanlar bu muammadan biri kevnî yani var olmayla, kâinatla alakalıdır. Diğeri ise manevî, içtimai, ahlaki cephe karşısındaki soruşturmalardan din, ahlak ve hukuk meselelerinin doğmasıdır.” Kozmos meselesi, ahlaki ve içtimai hadiselerde verilen cevaplarda etos meselesinin temelini

²⁸⁹ Bilgiseven, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 182-183.

²⁹⁰ Fındıkoğlu, Etos ve Kozmos, 5-6.

teşkil edecektir.²⁹¹ Burada bu örneğin verilmesinin temel gayesi ise Fındıkoğlu'nun bizlere insanlığın var oluşuyla ilgili bilgiler sunmuş olduğunu göstermekti.

2.5. FINDIKOĞLU'NUN HUKUK VE AHLAK GÖRÜŞLERİ

Fındıkoğlu'na göre Türk sosyoloğunun fikri mahsulleri hukuk ile doğrudan doğruya birbiri ile bağlantılıdır.²⁹² İlk başta şunu söylemek gerekirse O'nun ahlaki ve hukuka bakış açısı sosyolojik kaideler çerçevesinde meydana gelmektedir. *‘‘Ahlaki hareket gibi kanun koyma sanatı hakikatte malzemesi içtimai realiteden gelen, mantığını ve yoğurucu kuvvetini ise akıldan alan bir hukuki tecrübe sanatı olarak görülmesi gerekir.’’*²⁹³ O'nun için hukuk her zaman kanunla aynı anlama gelmemekle birlikte kanunda müeyyideler mevcuttur.²⁹⁴ *‘‘Yüksek tahsil her şeyden evvel, hukuk tahsili kuvvetli bir lisan ve ıstılah gerektirir.’’*²⁹⁵

O, hukuk ile ahlak arasındaki ilişkiyi ele alırken ahlaki tabii bir hukuk olarak değerlendirmiştir. *‘‘Müesseselerimizden tabakalaşma durumuna kadar her sahadaki bozulmalarda kültürümüzün kendi temelinden kaydırılmış olması rol oynar.’’*²⁹⁶ Amiran Kurtkan'a göre Fındıkoğlu, hukuk sosyolojisi çerçevesi içinde hukukun ahlakla olan ilişkisine büyük bir önem vermiştir.²⁹⁷ *‘‘İktisat sosyolojisinin, hukuk sosyolojisinin; ‘iktisadi adam’, ‘hukuki adam’, hakkındaki bütün realist ve rölâтивist tenkitleri ‘ahlaki’, ‘ahlaklı adam’ içinde olduğu gibi aynı şekilde bahis konusu olacaktır.’’*²⁹⁸.

Hukukun değişik sosyal şartlar altında aynı meseleye farklı çözümler uygulayan hükümlerinin görünüşte farklı olmalarına rağmen özleri itibari ile aynı olabileceğini ifade etmektedir.²⁹⁹ Fındıkoğlu sınıflar arasındaki mücadeleye değinmektedir. Burada sınıflar arasındaki mücadelenin içtimaiyatta, tıpkı hayvan neveleri arasında veya bir nevinin fertleri arasında görülen insafsız mücadeleye benzediği iddiası, içtimai realiteye uygun olmadığını ifade ederek sınıfsal çatışmalara da karşıdır.³⁰⁰ İş ve işçi kanunları,

²⁹¹ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye’ de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 17.

²⁹² Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 54.

²⁹³ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 253.

²⁹⁴ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 146.

²⁹⁵ Fındıkoğlu, *Sosyalizm, Türkiye’ de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 4.

²⁹⁶ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 130-131.

²⁹⁷ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 132.

²⁹⁸ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri -Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 233.

²⁹⁹ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 135.

³⁰⁰ Fındıkoğlu, *Türkiye’ de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 4.

sosyalist devletin ortaya çıkışını beklememelidir. “*Müterakki vergi esası, mirasa devletin veraset vergisi ile iştirak, amme menfaati, bedava eğitim ve tahsil, iş kanunlarının tanzimi, düzeni vb. bu sayılanların hepsi demokrasinin eseridir.*”³⁰¹ Ayrıca XIX. asrın sosyalizmi, işçi sınıfının menfaatlerine uygun içtimai bir nizam endişesine de sahiptir.³⁰² Fındıkoğlu’nun tüm çabası Slav emperyalizmine dayanan ihtilalcı sosyalizm karşısında sosyal adaletçi, ferdi mülkiyet yanında sosyal mülkiyete yer veren ve emekle sermayeyi asilleştiren gerçek sosyalizmi Türk toplumuna ve Türk gençliğine vermektir.³⁰³

O’nun için; modern hukuk sosyolojisi sadece müspet ve mevzu bahis hukukun verdiklerini tanımak veya tanıtmak ile kalmaz. Kendisini müspet ilimlerin davranışının takipçisi olmak mecburiyetinde hissetmektedir.³⁰⁴ Ahlak ise insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleri ile ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır.³⁰⁵

Ziyaeddin Fahri, aile yapısına önem vermiş ve “Türk aile hukukunun” geçirdiği devreleri dörde ayırmıştır:

Birinci Devre: Kavmi adetler devresidir. Bu devre Türklerin aile hukukunun yazısız hukuk niteliği taşıyan örf ve adetlerdir. Örfi hukukta da kadının önemli bir yeri vardır.

İkinci Devre: İslam hukuku devresidir. Prensip olarak kadın da boşanma hakkına sahip olmakla beraber, fiili hayatta bu hak yalnız erkeğe aittir. XVI. asra kadar evlenme yalnız iki şahit önünde yapıldığı halde Türk hukukçusu Ebussuud, devlet müdahalesinin ve izin alma usulünün getirilmesini sağlamıştır.

Üçüncü Devre: 1917 ile başlayan devre olup, bu devre aile hukukunda bir düzenlemeyi içerir. Fındıkoğlu’na göre bu devre aile hukukunda bir düzenleme ihtiyacı sonunda başlamış, bu kanunla evlenme akitlerinin devletin düzenlemesi gerektiği esası getirilmiştir; fakat bir sene sonra yabancı devletlerin işe karışması ile kanunname yürürlükten kaldırılmıştır.

³⁰¹ Fındıkoğlu, *Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 5.

³⁰² Fındıkoğlu, *Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 8.

³⁰³ Arslantürk, “Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü”, 95.

³⁰⁴ Fındıkoğlu, “Ezogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, 1082.

³⁰⁵ Ülken, *Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 310, M. Sadık Kağıtçı Matbaası, İstanbul 1946, 9.

Dördüncü Devre: 1926 tarihli, Türk medeni kanununun başladığı devredir. Ayrıca İsviçre medeni kanununun, aynı şekilde kabul edildiği devre olarak da sınıflandırılmıştır.

Fındıkoğlu Carle C. Zimmerman'ın kullandığı bir terimi aynen benimseyerek çekirdek aileyi (karı, koca ve çocuklardan ibaret yuva ailesini) Yaratıcı Aile olarak isimlendirir. Yaratıcı aile tipinde eğitim başrolü oynar. Eğitim arttıkça ekonomik şartlarda iyileşme görülür. Çekirdek aile ferdiyet gücünün realize olması bakımından en müsait şartların mevcut olduğu bir devrin aile tipidir. Ailenin küçülmesi neticesinde bir taraftan insanların yaratıcılık kabiliyetlerinin işlenmesine müsait bir ferdiyeti geliştirici aile muhiti doğmakta; fakat diğer taraftan da küçülen ailede çocuk terbiyesi ve disiplini bozulmaktadır. Teknolojik rahatlıklar ve şehir hayatı yaygınlık kazandıkça aile küçülmekte, insanların çocuk yapma temayülü de azalmaktadır.³⁰⁶

Fındıkoğlu, aile yapısına ve ailenin nasıl oluşturulması gerektiğine dair egzogami meselelerinde değinmektedir. Kız kaçırma, kız kaldırma, silah zoruyla dayatmalardan sonra bu hal rıza şekline dönüşmüştür. *‘İptidai cemiyetlerde egzogami ileyari medeni cemiyetlerin evlenme adetleri, medeni cemiyetlerin aile hukuklarındaki evlenme memnuiyetlerin çevresi işte başlangıçta bu suretle kurulmuş maşeri bir itiyattır.’*³⁰⁷

Fındıkoğlu, Ziya Gökalp'in hukuk sosyolojisi konusundaki fikirlerini değerlendirmiştir. Ziya Gökalp'in, İslam Mecmuası'ndaki fıkıh ve içtimaiyat başlıklı makalesinden bahsetmiştir. Bu makalede Ziya Gökalp, *‘Fıkıhın yani şeriat bilgisinin iki kaynağı olduğunu ve bu kaynaklardan birinin nakli şeriat diğerinin ise içtimai şeriat olduğunu belirtmektedir. Nakli şeriatın lafz kalıbı olarak donmuş, tekâmüle müsait olamayan bir karakteri vardır. İçtimai şeriatta ise sosyal hayat gibi devamlı bir değişme gösterir. Fıkıhın nasslarla yani Kur'an-ı Kerim'deki açık hükümlerle ilgili esasları Gökalp'e göre kıyamete kadar sabit olup ve değiştirilmemesi gerekir. Lakin nassların örflle ilgili yani inançla alakalı olmayan sosyal hayatla alakalı olan hükümleri her asrın sosyal hayatına intibak sağlayacak yorumlarla ele alınması gerekir.’* Ayrıca Amiran Kurtkan'a göre Fındıkoğlu bu konuda XX. asırda gelişen sosyolojinin fıkıh ilmi ile gelişebileceğini ve fıkıh âlimleri ile sosyologların işbirliğine ihtiyaçları olduğunu ifade

³⁰⁶Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 155-157.

³⁰⁷Fındıkoğlu, “Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, 1086.

etmiştir.³⁰⁸ Fındıkoğlu hukukun ahlakla olan ilişkisinde kısmi olarak Ziya Gökalp'ten etkilenmiştir.³⁰⁹

Fındıkoğlu “ahlaka” nasıl bakmıştır? O ilahiyatçı gözünden ahlaka bakmanın gerekliliğini ve bu şekil itibari ile değerlendirmenin daha doğru olacağını belirtmektedir. “*Dindar adamın ahlak kanununa itaati, Tanrı'ya itaatle bir saydığını fakat ferdin Tanrı'ya boyun eğmesi Tanrı'nın her şeye kadir olması fikrinden ziyade Tanrı emrinin ahlak mefkûresi ile bir ve aynı oluşu telakkisinden ötürüdür.*” Fındıkoğlu, Fransız sosyologu olan Levy-Bruhl'ün ifade ettiği “*Vazife ferdin vicdanında mukaddes bir emirdir ve dini bir saygı seciyesi taşıdığı görüşünü de desteklemektedir.*” ve buna hiçbir itirazının bulunmadığını da ifade etmektedir.³¹⁰ O'na göre ahlak, Kant'ın felsefesinde olduğu gibi temayüllerden, arzulardan, hayati ve ruhi kısımlardan ayrı bir şeniyete intibaktan ibaret değildir. Fındıkoğlu “*Bilakis ahlak hayattan gidiyor ve ahlaki nazariye hatta hareketlerimizi hayata ve içtimai şeraite uyduruyor. Yaşanan ahlak var olan ahlak ancak budur.*” olarak belirtmektedir.³¹¹

Peki, ahlaklılık dediğimiz zaman ne anlıyoruz? O, ilk basta bu ifadenin ne manaya geldiğini açıklamaya çalışmaktadır. Bu kelimeyi hem sübjektif hem de objektif açıdan değerlendirmeyi makul görmektedir. İlk nefis, sübjektif ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. Bize emreden bir veya birkaç ifade kaidesinin bazılarını iyi bazılarını kötü vasıflarını takmak düşüncesinin bazı fiilleri işlerken, bu fiillerden ötürü oluşan mesuliyetin, nihayetinde oluşan vicdan azabı gibi ortaya çıkan “ahlaklılık” etrafında oluşan değer hükümleridir. İkinci olarak objektif unsurların şehir, köy halkı ya da toplumlar açısından mesuliyeti iffet, insan değeri, şeref, adalet, mesuliyet, bazı adetlerdir. Bunlara karşı saygı ve saygısızlık takdirinde meydana gelen iyi veya kötü tesirlerdir. Ahlak kelimesinin ortaya çıkış etmenleridir. Ahlak, realitenin bize vermiş olduğu sübjektif ve objektif unsurlar, aynı zamanda kendi içinde mevcuttur.³¹²

O'nun için ilim: “*İlmi faaliyet Ahlaki faaliyetinin ta kendisidir.*”³¹³ İlmi faaliyetler ile Ahlaki faaliyetlerin bir arada yürütülmesi gerektiğini, bu iki kavram

³⁰⁸Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 133.

³⁰⁹Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 132.

³¹⁰ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 234.

³¹¹ Fındıkoğlu, “John Dewey Felsefe ve Terbiyesi 2”, Sene 1, Ekim 1924, S. :7, *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin – Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. , Ankara 2011, (ss 286-290), 287.

³¹² Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 235.

³¹³ Fındıkoğlu, *Ahlak Tarihi- Sokrat*, 15.

arasında bütünlük olması bakımından da hemfikirdir. İlimin ahlaki boyutunu değerlendirmektedir.³¹⁴O'na göre; ilimler arasındaki ‘‘ahlak’’ konusuna başlıca üç ilim yardım eder. Bunlar:

- a) Biyoloji
- b) Psikoloji
- c) Sosyoloji

Fındıkoğlu yukarıda zikredilen bu ilim dalları perspektifinden, ahlakın hangi ilimler vasıtasıyla değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dikkat edilecek bir husus ise O'nun ilimler arasında gruplandırma yapmış olmasıdır. İlimler arasında bağlantı kurmakla beraber değerlendirmelerde de bulunmaktadır. Fındıkoğlu ilimler arasında ahlak konusunu benimseyecek başlıca biyoloji, psikoloji, sosyoloji olmak üzere üç temel bilimin ahlakın ilimleşmesi konusunda yardımcı olabileceğini düşünmektedir. Özellikle ahlak konusunun ilimleşmesinde hem ‘‘akıldan’’ hem de ‘‘tecrübelerden’’ yararlanmanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu ilimlerin neticesi olarak ahlak meselesini ne biyoloji ne psikoloji ne de içtimaiyat bakımından çözülemeyeceğine inanmaktadır. İlimin sınırlarını aşan bir ahlak felsefesinin gerekli olduğu inancındadır.³¹⁵ ‘‘Nasıl ki diğer ilimler tecrübeden ve hadiselerden yürüyorlarsa ahlak da aynı usul ve görüşle kendi hadiselerinin kanununu yine kendi şeniyetinde bulmaya çalışacaktır.’’³¹⁶ Nitekim her ilim ancak kendi öz konusuyla meşguliyet içerisinde. Her biri, olayları kendine has tertip ve sınıflama sınırı içerisinde müteala etmektedir.³¹⁷Fındıkoğlu'na göre ahlaki müesseselerin sosyal müesseseler arasındaki yeri, bizde İslamiyet'in kabul edildiği X. ve XI. asırlarda, Tanzimat ve Garp kültürüne dönüş dönemi olan İkinci Meşrutiyet ve sonrası dönemlerde, Cumhuriyet devrinde ahlaki yapının ehemmiyet kazandığı içtimai zamanlara denk gelmektedir.³¹⁸ Yeni bir ahlak meselesi ekonomik realitenin değişmesi neticesi olabileceği gibi bu istihaleye yani değişime uymak içinde ahlaka başvurmak lazımdır.³¹⁹ Ayrıca ahlak meselesinde evvelik sonralık ilişkisi önemlidir. Ahlaki cereyanlarda bütün içtimai müesseseler derli toplu bir görüşle izah edilmedikleri takdirde anlaşılacaklarını ifade etmektedir. Bu

³¹⁴ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 235.

³¹⁵ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 250.

³¹⁶ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 141.

³¹⁷ Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, 62.

³¹⁸ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 231.

³¹⁹ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 140-141.

izah içinde iktisadi ve hukuki amillerin büyük rolü olacağına hemfikirdir.³²⁰ Fındıkoğlu'nun ifadelerine göre, içtimaiyat-ahlak-hukuk üçlüsü kurulabilir. O, tümdengelim metodunu kullanarak özellikle ahlak meselesinde sosyo-kültürel yapının ıslahı bakımından taşıdığı önemi vurgululayarak ilim adamından memlekete faydalı olabilmesi için ilmi kudretin ahlaki sağlamlıkla bağdaştırılması gerekliliğini savunur.³²¹

Tabii kanun niteliğindeki ahlakın özü sabit olsa da uygulama alanında iyi kabul edilen ahlaki davranışlar devrin şartlarına göre değişir. O halde, aynı şekilde hukuki hayat da değişken olmalıdır. *‘‘Hukuki hayat, bir defa için olup bitmiş, kıvamını bulmuş bir hayat olmadığına göre, daimi bir istihale karşısındayız. Reel, bir düziye ideal ile çarpışıyor. Aslında tabii olanın tabiliğinin bazı cüz’i iradelerle idrak edilemeyişi onun ideal olarak anlaşılmasına yol açmaktadır. Bunun içindir ki, hukuk buhranlarının her tekerrür ettiği yerde bu mesele, yani hukuk ve ahlak münasebeti problemi tazelenir. Cemiyetlerin statik zamanlarından ziyade dinamik ve hareketli anlarında, fikir ve aksiyon mensupları sarsılan hukuki müessese veya müesseselerin yeni temellerini araştırırken ahlaki fikir ve itikatlara başvururlar.’’* Nitekim Fındıkoğlu'na göre bu gibi devirlerde cemiyetin hukuki vicdanı, ahlaki vicdanı ile karışmış olmasından ötürüdür. *‘‘Ahlaki vicdanınca hukukileşmesi istenen ahlak kaideleri ve örfler tabii hukuk olarak ileri sürülür. Yoksa esasında ham ve biyolojik manadaki tabiatta bir hukuk kaynağı kabul etmek, gerek hukuk sosyolojisi gerek ahlak sosyolojisi zaviyesinden kabul edilecek bir davranış olmadığı kanaatindedir. Fakat bu demek değildir ki insan fitratında ahlaki vicdan ham bir tabiat unsuru olarak dahi mevcut olmasın. Eğer insan nev’i bu fitrata (bu yaratılış özelliğine) sahip olmasaydı, sırf kanun koyma ile hukuki vicdanı yaratabilmekte mümkün olamazdı. Gerçi bu fitrat (bu insan nevine has özellik) insanda işlenmesi gereken bir ham tabiat (ham cevher) olarak mevcuttur.’’³²² *‘‘Vicdanların gittikçe kendilerine has bir değer almaları hadisesi ancak ferdi hareketlerin şey’i olarak görülebilecek şekilde vakıalara geçmesi anından itibaren içtimaiyatçıya aittir.’’* Asıl ahlakçının ise bilakis ahlaki hareketi vicdanları haricinde yoklar.³²³ Fındıkoğlu, F. Rauh'un nazari ahlaki hakkında şu bilgileri sunmaktadır. F. Rauh'a göre ahlaklı adam *‘‘iyi ve iyi iş’’* hakkındaki bir nazariyeyi, ona ait inanışı bulunduğu şeni şartların*

³²⁰ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Dersleri - Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, 232.

³²¹ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 3.

³²² Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 142.

³²³ F. Rauh, *Ahlak Tecrübesi*, 3-4.

icapları ile yoğuracak ve davranışını bu suretle idare edecektir. Yani ahlakta tecrübe yapmalıdır. Bu tecrübeyi ise unsurlarını, malzemesini, tabiattan ve ferdi şuurdan olduğu kadar içtimai hayatın lüzumlarından da alacaktır; lakin tam bir ahlaki davranış içinde kâfi değildir. “*Bu maddeye bir şekil lazımdır. İşte mülâhaza ve ahlaki tecrübe, elimizde bulunan maddeye bu şekli verecekler, ‘hayati, şuurî ve içtimai’ yi ‘akli’ ile birleştireceklerdir.*”³²⁴ Hakiki bir ahlaki inanma, şuurlu olarak iyi olan bir hayatın tecrübesine tahammül eden inanmadır.³²⁵

Fındıkoğlu, ahlak tarihi felsefesinde ya da ahlaki vakıalar tarihinde nefis konusuna değinmektedir. Bu izahını da Kur’an-ı Kerim’de bulunan ayetlerden misaller göstererek ifade etmektedir. İnsanlara hayır işlemeği emrediyorsunuz, hâlbuki nefislerinizi unutuyorsunuz.³²⁶ Bu ayetin muhtevasını teşkil eden meselenin ahlaki davranış psikolojisinin en can alıcı noktası olarak görmektedir. Bu konu üzerinde düşünmenin en sonunda bizi “nefs bilgisine” götüreceğine inanmaktadır.³²⁷ Onun çalışma ile alakalı temel ölküsü Kur’an’dır. Görülüyor ki Fındıkoğlu eserlerinde, muhteva da bulunduğu alanlarda ayetlerden de örnekler vermekten çekinmemiştir. Özellikle Sokrat’ın bu konu hakkında bulunduğu değerlendirmelerini de yeterli görmeyerek yukarıda izah edilen ayeti misal olarak göstermekte ve tam olarak anlaşılması için bu örneği belirtmektedir. Burada Sokrat ve Kant’ı karşılaştırmıştır. Sokrat, hayrın içini dolduran muhtevanın fayda ve haz olduğunu belirtmektedir. Kant’ın ise ahlaki davranışta hassasiyet ve hazzı gayri ahlaki saydığını, O’na göre hayr aklın ta kendisidir. Ana muhtevası akıl temelli ahlakın oluşturulmasıdır.³²⁸ O, akıl ve tecrübeyi iş birliği içerisinde görmektedir.

³²⁴ F. Rauh, *Ahlak Tecrübesi*, 16-17.

³²⁵ F. Rauh, *Ahlak Tecrübesi*, 30.

³²⁶ Bakara, 2/44.

³²⁷ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 122-123.

³²⁸ Arslantürk, “Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü”, 92.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN TARİH GÖRÜŞÜ

3.1. SOSYOLOJİ -TARİH İLİŞKİSİ

Sosyoloji bütün müspet ve menfi özelliklerine rağmen, toplumları anlamak, bir takım tasnifler yoluyla izah edebilmek amacıyla belli bir tecrübeye ve birikime sahiptir.³²⁹ Nihayetinde sosyoloji, bir toplumu tanıma aracıdır. Sosyolojinin ilgi alanını oluşturan konular ve sosyal olaylar, menşei itibariyle insanlığın yeryüzünde ilk ortaya çıkışına kadar sürüp devam etmektedir. Yalnız o dönemler itibari ile adına sosyoloji denmese bile sosyolojinin gördüğü işi tarihte gören çeşitli disiplinler, düşünce ekolleri ve filozoflar her zaman vardır.³³⁰ Yeni sosyoloji disiplininin değişimin açıkça olduğu, etkisini hissettirdiği yerler ise İngiltere, Fransa ve Almanya'dır. İnsanlar tarafından yapılan seçimler gibi büyük tarihsel olaylar da nadiren ortaya çıkar. Sosyolojinin gelişmesinde özellikle üç farklı değişim rol oynar. Bunlar: Fabrikaya dayalı endüstriyel ekonominin doğuşu, şehirlerin ani büyümesi, demokrasi ve siyasi haklar doğrultusundaki fikirlerdir. Bunların oluşum ortamları ise tarihsel dönemlerin mevcudiyetinde yer alır.³³¹ Tarih ise insanın var oluşunu tamamlayan, toplumun esaslı bir yanıdır. İnsan tarihsel doğası gereği geçmişi, geleceği bir tasarım şeklinde topluma sunmakla mükelleftir. Ayrıca tarih, zamanın çizdiği bir yol haritası üzerinde insan türünün gerçekleştirdiği hareketleridir.³³² Sosyoloji toplumdaki sosyal kanunları ortaya koyan, tarih ise geçmişteki olayları bu kanunları göz önünde bulundurarak inceleyen ilim dallarıdır. Tarih araştırmalarında doğru neticelere varılabilmesi için de sosyoloji kanunlarının bilinmesine ihtiyaç vardır.³³³

Fındıkoğlu'nun sosyoloji tanımına göre; *“Sosyoloji her nevi sosyal hareketi, umumi ve şahıslardan ayrı bir harekettir. Bunu bir hadise olarak görür ya da görmek ister.”*³³⁴ Tarih ve sosyoloji bilim dallarının nerede, ne zaman başladığı ya da birbiri ile

³²⁹ Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, 17.

³³⁰ Şahin, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, 23.

³³¹ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 11.

³³² Şeriati, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, 105.

³³³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 6. Baskı Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, 9-10.

³³⁴ Fındıkoğlu, *1965-1966 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları Altıncı Kitap*, 68.

ilişkilerinin nasıl olması gerektiği soruları geçmişten günümüze kadar çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Bazı düşünürlere göre aralarında hiçbir ilişki yoktur; lakin sosyoloji, tarihsel bakış açısından bağımsız bir şekilde de değerlendirilemez. Tarih ve sosyolojiyi toplumsal bilimler ya da insani bilimler temaları arasında göstermek pek de yanlış bir yargı olmayacaktır. Her iki bilim dalı da insanların durumları ile alakalıdır.

Yeni sosyoloji biliminin, topluma bakışının yeni bir yolunu tanımlamak için Fransız düşünür Auguste Comte (1798-1857) 1838’de bu kelimeyi ortaya çıkarmıştır. Sosyolojiyi; tarih, fizik ve iktisada göre en genç akademik disiplinlerden biri yapmıştır. Elbette Auguste Comte, toplumun doğası üzerine düşünen ilk insan olmamıştır. Antik uygarlığın feylesofları da toplumla ilgilenmişlerdir; ancak sosyoloji terimini kullanmamışlardır. Konfüçyüs, Platon, Aristo vb. birçok Antik uygarlığın düşünürleri de toplumun doğası üzerine ve toplumun gerçekte nasıl olması gerektiği konusunu çalışmaktan ziyade “ideal bir toplumun” nasıl olacağını düşünmekle ilgilenmişlerdir.³³⁵

Sosyoloji ve tarih arasındaki ilişki üzerine ilk yazarlardan biri olan Durkheim’e göre, tarih ile sosyoloji arasında kuvvetli bir bağ vardır. Sosyolog kendi çalışmasını yürütmek için tarihsel olayları tarihi bilmek zorundadır. Sosyolog; tarihin yabancı olduğu takdirde yüzeysel olmanın ötesine geçemeyecektir. Bu iki disiplin birlikte kombine edildiği takdirde ortak bir disiplin halini alır. Aynı şekilde tarihsel veriye sosyolog gibi bakan tarihçiler ile tarihçilerin teknik ve yöntemlerini bilen sosyologların yetiştirilmesidir.³³⁶ Aslında her iki disiplinin de beşeri bilimler ve sosyal bilimleri alakadar etmesi bakımından aralarında farklılıklarda mevcuttur. Tarihçiler, tarihsel dediklerini bugünün kavram ve dillerini kullanarak bugün var olduklarından dolayı açıklamaya çalışır. Sosyolog da bugünde olduğu için bugün var oldukça tıpkı tarihçi gibi sosyoloji yapmaya devam edecektir. Tarihçi geçmişte kalan malzemeyi bugünkü sözcük ve kavramlarla tarih yapmayı sürdürecektir. Her iki disiplinde görünüşte aynı şeyi yapıyor izlenimi olsa da aralarında hiçbir farkın olmadığı anlaşılmamalıdır. Tarihçi bugün, “bugündeki dünü” bugünkü kendi olarak zihninde inşa eder ve bu inşasını anlatır. Sosyolog ise bugün “dünde bugünü” bugünkü kendi olarak öteki öznelerle birlikte kendi zihninde inşa eder ve inşayı tek başına anlatır. Sosyolog kendi deneyimini

³³⁵ John J. Macionis, *Sociology (Sosyoloji)*, 12.

³³⁶ Nilgün Çelebi, “Milleniumun Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih Ne Nasıl?”, der. Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay. : 228, Toplum Dizisi:77, Ankara 2007, 96.

de yansıtır.³³⁷ Ayrıca Emile Durkheim'in Türkiye'deki temsilcisi ise Ziya Gökalp'tir.³³⁸ Ziya Gökalp de tarihsel verilerden yararlanarak toplumsal meseleleri çözmeye çalışan bir ilim adamıdır.

Tarihi yazan kişi tarihin kahramanı ya da kurtarıcısı değildir. Tarihinin hükümdarlığı, yaşanan olay ve olguları doğru bir şekilde ifade etmektir. Yapılan eylemlerin veya savaşın ismini değiştiremez onu farklı bir kimlikte sunamaz. Elde ettiği verileri malzemelerle tarihi belgelerle yorumlamaya çalışır. Sosyoloji toplumsal gerçekliği inceler ve sorgular, tarihçi ise tarihsel gerçekliği inceler. Ancak tarihsel gerçeklik toplumsal gerçekliğin dışında ondan yalıtık bir gerçek olarak değil, toplumla topyekûn bir biçimde genel gerçekliktir.³³⁹ Sosyolojinin tarihle çok yakın bir ilgisi bulunmaktadır. Muhakkak her sosyoloji sisteminin temelinde bir tarih anlayışı yatmaktadır. Sosyoloji bir bakıma tarihin genel yasaları ile günümüzü açıklamak çabasıdır başka bir şey değildir.³⁴⁰

Tarihi yazan tarihi yapana sadık olmalıdır. İşte bu durumda İbn Haldun, tarihçileri saptıran temel etkenleri sıralamaktadır. Bu etkenlerin başında ise "tarafgirlik" bulunmaktadır. Tarihçi kendi inanç ve düşüncelerini tarihi haberlere karıştırırsa netice olarak buna uygun düşünceleri kabul edecek, uymayanları ise reddedecektir. Tarihinin amacı gerçeği bulmak ve objektif bakış açısını yansıtacak ve yansıtmak zorundadır. Bir başka etken ise haber kaynaklarına güven duyması, onun eleştirel yaklaşımını engelleyecektir. Başka tarihçiyi yanıltan etkenler çeşitli şekillerde sıralanabilir.³⁴¹ İbn Haldun hem tarihçi hem de sosyoloji disiplinin kurulmasına da öncülük eden bir İslam mütefekkiridir.³⁴² İbn Haldun "umrân biliminin" inşacı ve umrân bilimi de tarih ile sosyolojiye yakındır. Ancak umrân bilimini, doğrudan sosyoloji ya da tarih bilimi olarak ele almak onlarla özdeşleştirmek doğru bir bakış açısı değildir. İbn Haldun'un kendi nev'i şahsına münhasırdır.³⁴³ Ayrıca bu bilim, tam anlamıyla ne tarih ne de

³³⁷ Nilgün Çelebi, "Milleniumun Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih Ne Nasıl ?", 101.

³³⁸ Fındıkoğlu, *Türkiye' de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, (1961) , 8.

³³⁹ Kadir Cangızbay, "Tekrarlanırlık Kırılması Olarak Tarihsel Gerçeklik", der. Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay. :228, Toplum Dizisi:77, Ankara 2007, 103.

³⁴⁰ Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri-1", ed. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, *Türk Sosyologları ve Eserleri Temel Tartışmalar*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2010, (ss. 217-297), 228.

³⁴¹ Kadir Canatan, "İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi", der. Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay. :228, Toplum Dizisi: 77, Ankara 2007, 112.

³⁴² Canatan, "İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi", 114.

³⁴³ Sezgin Kızılcılık, *Sosyoloji Tarihi 1, İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau' nun Sosyal Teorileri*, Anı yayıncılık, Ankara 2006, 18.

sosyolojidir. Bir bakıma iki bilim dalının kesişme noktası ve kavşağı olarak da değerlendirilebilir.³⁴⁴İbn Haldun, toplumsal gerçekliği inceleyen bu yeni ilme İlm-i Umrân demektedir. İlm-i Tabiat-ı Umran (sosyal düzen bilimi) bir tür toplum metafiziği gibi farklı isimler de kullanılmaktadır. Bazı toplumbilimcilere göre İbn Haldun, tarihi toplumsal varlık alanının inceleme konusu olarak görmektedir.³⁴⁵ Mukaddime'sinde işlediği konular ve başlıklar modern bir sosyoloji kitabının giriş bölümünü andırır. O'na göre farklı toplumsal yaşam biçimleri vardır. Bunlar: Toplumsal yaşam ve çeşitleri, bedevi toplumun yaşamı, devletlerin hükümdarlık dereceleri, şehir toplumunun yapısı, sanayi ve geçim kazanç yolları vb. başlıkları yer almaktadır.³⁴⁶ Bu başlıklarda; coğrafyacı, sosyolog, ekonomist kimliği olarak görüşlerini değerlendiren müelliflerdir. İbn Haldun Mukaddime'sinde tarihsel ve toplumsal olaylara yön veren esasları tespit etmeye, beşeri vakalar arasında ortak olan yasaları tayin etmeye, devlet ve uygarlıkların, kuruluş – gelişme – yükselme – gerileme –duraklama, son olarak da yıkılmasında rol oynayan nedenleri keşfetmeye çalışarak bilime katkı sağlayanlar arasında yer almaktadır. Ayrıca tarihsel ve toplumsal olguları, nazari ve mücerret planda ciddi şekilde eserlerine yansıtan bir müelliftir.³⁴⁷İbn Haldun hem tarihçi hem de sosyologdur. Ayrıca Kadir Canatan'ın belirttiğine göre, İbn Haldun'u tarih ve sosyoloji arasındaki buluşmayı sağlamak amacıyla kendine özgü bir tarih felsefesi geliştirmiş olmasıdır.³⁴⁸İbn Haldun, “*Tarih ile sosyolojiyi madalyonun iki yüzü olarak görmekte ve bunları birbiri ile entegre etmektedir. Madalyonun dış yüzü tarihçilerin alanı, iç yüzü ise sosyologların alanıdır.*” Tarihçi verilerini tarihin iç yüzüne doğru yönlendirdiği oranda sosyoloji alanına geçmekte, sosyolog ise kendi işini görebilmek için derin bir tarih bilgisine ve tarihçilere ihtiyacı vardır. Burada kastedilen şey tarih sosyolojisi olduğu hatırlatılmaktadır.³⁴⁹Yine başka bir ifadeyle tarihin aydınlatılmasında sağlam bir sosyoloji bilgisi kaçınılmazdır.³⁵⁰Türk sosyolojisi ile eski tarih geleneğimiz arasında bir bağlantı kurabilmek maksadı ile özellikle batı dünyasının İbn Haldun'a ilgi göstermesi

³⁴⁴ Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 1, İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*, 22.

³⁴⁵ Sefer Yavuz, “İlm-i Umran'ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.:40,Erzurum 2013,(ss 319-347), 324.

³⁴⁶ Canatan, “İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi”, 116.

³⁴⁷ Kızılçelik, *Sosyoloji Tarihi 1, İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau' nun Sosyal Teorileri*, 10-11.

³⁴⁸ Canatan, “İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi”, 120.

³⁴⁹ Canatan, “İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi”, 122.

³⁵⁰ Canatan, “İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi”, 124.

rol oynar. Ayrıca batı dünyası da bizlere İbn Haldun’u tarihin ilk sosyologlarından biri olarak tanıtmaktadır.³⁵¹ İbn Haldun, hem Türk sosyologları hem de Türk tarihçilerinin ortak noktasıdır.

Max Weber, tarihsel ideal tiplerle toplumsal ideal tipleri hem iç içe hem de birlikte kullanır. Bu aynı zamanda Max Weber de tarih bilimi ile sosyolojinin birbirinden kopmazlığını göstermektedir.³⁵² Metodolojik kavram tiplerinde, tarih ve sosyolojiyi bütün durumlarda anlamaktır. Max Weber yine “*Münferid bir hadisede davranışta kastedilen reel manayı veya başka bir ifade ile mana bütünlüğünü yorumlama yoluyla kavramaktır.*” Kitlelerin sosyolojik yaklaşım olarak ele alınması ise; kitlesel davranışlarda kastedilen ortalama ve yaklaşık manayı veya mana bütünlüğünü yorumlama yoluyla kavramak olarak açıklamaktadır.³⁵³ Nitekim sosyolojiyi tarihten ayıran noktalar da vardır: Sosyoloji tipleri kavramlaştırarak ve hadiselerin genel kurallarını ortaya çıkarmaya çalışır. Tarih ise sosyolojinin aksine genel ve evrensel olarak değil ferdi ve kültürel davranışların, kurumların, şahsiyetlerin tesirini tespit etmeye, bunların sebeplerini ortaya çıkarmaya çalışan tahliller yapmaktadır. Yalnız sosyoloji tarihsel olayları kavramlaştırıp kurallarını ortaya çıkarmaya çalışırken bu yolla aynı zamanda “tarih ilminin” kültür ağırlıklı olgularının etkisiyle tespitlerine ve nedensel açıklamalarında yardımcı olur.³⁵⁴

Pratik anlamda tarih, yazıyla başlar; ancak merak duygusunun da etkin olması gerekir. Geçmişin aynadaki yansıması olarak gördüğü ve kendi içerisinde bulunduğu anlama çabasıyla alakalıdır.³⁵⁵ Sözlü ya da yazılı ürünlerle tarihi vesikalarla olay veya olgular kanıtlanmaya çalışılır. Genel olarak tarih ve sosyoloji arasındaki farklılıkları vb. yönlerini açıklamaya çalıştık. Sosyoloji ile alakadar olanlar bir nebze de olsa tarih felsefesi yaparak konuya farklı bir boyut kazandırmaya çalışmışlardır.

³⁵¹ Baykan Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri-1”, 228.

³⁵² Doğan Özlem, “Tarih ve Sosyoloji, Tarih Sosyolojisi”, der. Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay.:228, Toplum Dizisi:77, Ankara 2007, 143.

³⁵³ Max Weber, *Wirthscha Ftundgesellschaft -Sosyolojinin Temel Kavramları*, 20.

³⁵⁴ Max Weber, *Wirthscha Ftundgesellschaft -Sosyolojinin Temel Kavramları*, 36.

³⁵⁵ Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay: 228, Toplum Dizisi: 77, Ankara 2007, 10.

3.2.FINDIKOĞLU’NUN TARİH GÖRÜŞÜ

Bütün ilim dallarının muhakkak birbirleriyle bağlantısı vardır. Tarihin sosyoloji, coğrafya, felsefe, din, ahlak, hukuk ile yani çoğu ilim dalıyla ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkileri yukarıdaki bölümlerimizde bir nebze de olsa açıklamaya çalıştık. Bunları birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirmek imkânsızdır. Parçalar bütünü oluşturur, nasıl ki pazılın bir parçası eksik olduğu takdirde önem ya da anlam ifade etmiyorsa ilim dalları arasındaki münasebet de o şekildedir.

Fındıkoğlu, Türk-İslam mütefekirleri arasında sosyoloji ve aynı zamanda felsefeci kimliği ile Türk toplumunda nevi şahsına özgü önemli bir yer edinmiştir. O, I. Dünya savaşının vuku bulduğu bir dönemde çocukluğunu ve gençliğini geçirmiştir. I. Dünya harbinde Erzurum’dan Bayburt’a kadar ilerleyen Rus ordularının Ermeni birlikleri ile iş birliği yaparak Türk köylerinde yaptıkları zulüm neticesinde, Fındıkoğlu’nun ailesinin de içinde yer aldığı halkın çoğunluğu göçe maruz kalmıştır.³⁵⁶ O böyle tarihi olayların yaşandığı bir dönemde tarihten uzak bir kimlikle yaşamamış ve bu tür hadiseler O’nun tarih görüşünün şekillenmesinde etkili olmuştur.

O’nun tarih görüşü neden- nasılcı, hayalperest, hikâye ve sadece rivayet edici değildir. Fındıkoğlu’nun tarih görüşünde en önemli etken tarihi gerçeklerdir. Fındıkoğlu’nun kendi sözleri ile ifade etmek gerekirse; *“Anadolu’nun şehamet ve hamaset yaratan ve ona nur veren ebedi güneşini göremeyecek kadar gözlerimiz ihtirasla bulunmamalıdır. Aksi takdirde ilme, tarihe ve Anadolu’ya karşı en büyük hıyaneti yapmış oluruz.”* Yegane gayenin ise kendi milletimizin tarihinin farkına varmak olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁷

O sosyologluğunu ve içtimaiyatçılığını kullanarak kültürel olayları tarihsel bir perspektif içinde değerlendirmiş,³⁵⁸ aynı zamanda içtimai mesele tarihçesi, terbiye meselelerinin tarihçelerini konu alarak zaman-mekân uyumunu kurmuştur.³⁵⁹ Tarih, Beşeriyetin tercüme-i hali ve insanların ilk zuhurundan itibaren nasıl yaşadıklarını, ne

³⁵⁶Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 5.

³⁵⁷ Fındıkoğlu, “Anadolu İnkılabı”, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, 1 Haziran 1924, Sayı 3, *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin –Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. , Ankara 2011, (ss.126-128), 127.

³⁵⁸Türkdoğan, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Sosyolojik Görüşleri”, 40.

³⁵⁹ Fındıkoğlu, *Sosyalistler IX Charle Fourier*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, Seri A, S.:67, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1964, 6-9.

yaptıklarını, ne düşündüklerini bildiren malûmat mecmuasına tarih adı verilmiştir. İlk zamanlarda tarih “hususî bir ilim” teşkil etmemiştir; ancak sonraları tarih felsefesi meydana gelmiş ahlâkî, siyasi ve içtimai ilimler ile tarihin mevzuları adeta birleşmiş olduğundan tarih, büyük bir ilmin mühim bir şubesi addedilmiştir.³⁶⁰ O, ahlak tarihinin felsefi tarihler içerisinde sıkıştırılmış olduğunu ifade etmekle birlikte, ahlak tarihinin mevzu bahis bağlantılarında felsefe tarihi, amme hukuk tarihleri, terbiye tarihleri, iktisadi doktrin tarihlerinin de yer aldıklarını belirtmiştir.³⁶¹ Temel sebebin ise ahlaki alanın, sınırlarının geniş olmasına bağlamıştır.³⁶² Ayrıca O, üniversitemizin felsefe tarihi içerisinde Ahmet Mithat Efendi’nin önemli bir yeri olduğunu da ifade etmiştir. Ahmet Mithat’a tarihi umumî derslerinin verildiğini, Tarihi Umumîsi’nin içinde tarihi felsefeye ve bu münasebetle ahlak tarihine hasreylediğini belirtmiştir.³⁶³ Fındıkoğlu Tanzimattan sonra kültür tarihimizde yazılan felsefe tarihleri ile karışık düşünülen ahlak tarihlerinin sırası ile zikredilmesi gereken ismin Baha Tevfik’in “Muhtasar Tarihi Felsefe”si olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁴ Milletlerin kendi kültürlerinin farkına varması tarihi şuurla gerçekleştirmiştir. O’na göre Tanzimatla birlikte tarih şuuru gelmiş ve şehirlerin, vilayetlerin tarihine bu dönemde ilgi duyulmuştur.³⁶⁵

Fındıkoğlu şehir tarihçiliğine önem vermiş, araştırmalarını yaparken tarihi malumatlar edindikten sonra iktisadi, sosyal, içtimai yönlerini ele almıştır. Önceki bölümlerde Fındıkoğlu’nun Adapazarı-Sakarya çalışmalarına yer vermiştik. O, bu çalışmalarını yaparken asistanı Mehmet Eröz’ün Londra’ya gitmiş olması münasebeti ile tarih açısından kendisine yardımcılık yapması için tarihçi Enver Konukçu ile çalışmalarını yürütmüştür.³⁶⁶ Toplum yapısının geçmişten günümüze kadar meydana gelen değişimlerini ithaf ederken tarihi malumatlardan da yararlanmayı ihmal etmemiştir. Eserlerinde herhangi bir konudan bahsederken temel olarak ilk çıkış noktalarından ve bulunduğu duruma kadar değerlendirmelerde bulunurken metodolojide yararlanmıştır.

³⁶⁰ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi 1*, çev. Ziya Nur Aksun, Ötüken yay. İstanbul 2006, 45.

³⁶¹ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 231.

³⁶² Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 274.

³⁶³ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 240.

³⁶⁴ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 244.

³⁶⁵ Fındıkoğlu, “Sakarya Bibloyagrafyası ve M. Zekai Konrpa”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Yetmiş Dokuzuncu Konferans, S:11, 1970, 322.

³⁶⁶ Enver Konukçu, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile İlgili Birkaç Hatıra”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, 53.

Cemiyetin içtimai ve kültürel mirasına sahip olanların azaldığı ve yerlerinin doldurulamadığı bir anda bu gereklilik bir kat daha da artmaktadır. Fındıkoğlu'nun değimiyle ‘‘Bütün mesele sosyal mirasa ehemmiyet vermeyen Piç Köksüz bir düşünce hayatının fecaatini idrakte toplanmaktadır. Bu idraksizlik devam ettiği sürece bihassa yanlış anlaşılan bir tarihçi materyalizm, gençliği avucu içine alıyor.’’³⁶⁷ Fındıkoğlu ‘‘İhtikâr’’ adlı eserinde; Türkiye’deki ihtikâr hadisesinin tarihi usul ve sosyolojik zihniyetle aydınlatmaya çalıştığını ifade ederek bir nebze olarak da aslında tarih ve sosyoloji bilim dallarının yakınlığını ve arasındaki ilişkiyi görmekle kendisini mükellef saymaktadır.³⁶⁸

Fındıkoğlu tarihi zihniyetle, milli tarih görüşünün desteklerine vakıf olmak gerektiğini ve bu yüzden de Türkçülüğü değerlendirirken hiçbir siyasi görüşe bağlı kalmaksızın tarih ve sosyoloji ile değerlendirme lüzumunu görmüştür.³⁶⁹

Fındıkoğlu’na göre şarkta tarihin önemli bir rolü bulunmaktadır. ‘‘Hâlbuki tarihe ona layık olduğu bir mevki verilmiş olsaydı bugün başka bir mevkide yer alacaktı.’’³⁷⁰ Fındıkoğlu, yine Anadolu kadınlığını değerlendirirken; milli tarihin milli içtimaiyatın çok fakir olduğu bir memlekette Anadolu kadınlık âleminde bahsetmenin doğru olmayacağını dile getirmektedir; lakin fikirlerin esasını teşkil edecek olanların ise tarihi malumatlar olduğunu vurgulamaktadır.³⁷¹ Fındıkoğlu Anadolu’nun tarih ve edebiyatının derin bir zulmet içinde yer aldığını ifade etmektedir. Ayrıca ‘‘Erzurum’’ isminin daha önceden ‘arz’ denilmekte olduğunu ve niçin ya da hangi tarihi ve hangi içtimai sebepler neticesinde Rum kelimesi nihayetinde getirilmiş olması vb. suallerle tenkit etmektedir.³⁷² Fındıkoğlu, olayları değerlendirirken dünü bugünü ve yarını arasında bağ kurmaya çalışarak tarihi bir perspektif açısından ele alarak olayların daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca bu bilgileri sunarken de kronolojik

³⁶⁷ Fındıkoğlu, ‘‘Mahir İz ve Tasavvufu Hakkında’’, 11. Ayrıca bkz. Kansu, ‘‘Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Sosyal Mesele ve İçtimai Siyaset’’, 122. Ayrıca bkz. Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 70.

³⁶⁸ Fındıkoğlu, *İhtikâr, İhtikârın Sebepleri ve Önlenmesi Hakkında Tarihi ve Sosyolojik Bir Deneme*, iş Türkiye Felsefi Harsi ve İçtimai Araştırmalar Merkezi Kitapları, Seri A, S.: 10, İstanbul 1942, Önsöz

³⁶⁹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 67.

³⁷⁰ Fındıkoğlu, ‘‘Tarihçe-i Erzurum Tahlil ve Tenkit, Müellifi Mehmet Nusret’’, *Anadolu Mecmuası*, Aralık-Şubat 1925, Birinci Sene, S. :9-10-11, İst 1922, haz. Arslan Tekin –Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. , Ankara 2011, (ss 385-388), 386.

³⁷¹ Fındıkoğlu, ‘‘Anadolu Kadınlığı’’, *Anadolu Mecmuası*, Aralık-Şubat 1925, Birinci Sene, S.: 9-10-11, haz. Arslan Tekin –Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. , Ankara 2011, (ss.415-419), 416.

³⁷² A.M, ‘‘Aydın İzleri - Kürdistan Yoktur’’, *Anadolu Mecmuası*, Aralık-Şubat 1925, Birinci Sene, Sayı: 9-10-11, haz. Arslan Tekin –Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. , Ankara 2011, (ss. 435-438), 436.

olarak düzenlenmesinde bol malzemeye de ihtiyaç duymanın yararlılığının önemli olduğu bilgisine de sahiptir.

Fındıkoğlu, belde sosyolojisini incelemek maksadı ile Erzurum'un mesleki ve sosyal teşekküllerine değinirken, Erzurum'un tarih aralığı içinde geçirmiş olduğu devrelere yer vermiştir. İmparatorluğun başka köşelerinde olduğu gibi Erzurum'unda 1908 yılında hür ve iradi teşekküllerin bulunduğudır. 1914 yılında birinci dünya savaşı ile kısmen, 1916 yılında Moskof işgali ile tamamen duraklamış olduğu ve nihayetinde 1918 yılındaki Moskoflar Erzurum'dan çekilirken doğunun kalesini Ermenilere bıraktıklarını, daha sonra 12 Mart 1918 tarihinde Erzurum'un Türklerin eline geçmesi ve kurtuluşa erdiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu gelişmeler sonrasında Erzurum'a bazı şahıslar dönmüştür. Süleyman Necati, Hüseyin Avni, Cevat Dursunoğlu vb. İstanbul'da Vilayeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetini kuran Diyarbakirli Süleyman Nazif'in kurduğu cemiyet temsilcisi olarak Erzurum'a gelen Cevat Dursunoğlu, bu cemiyetin Erzurum şubasını hazırlayan kişiler olmuştur.³⁷³ Fındıkoğlu, Erzurum mebusu Nusret Efendi tarafından yazılan "Tarihçe-i Erzurum" adlı eseri değerlendirmeye almakla birlikte özellikle tarihi konusunda müellifi eleştirilere tabi tutmuştur. Müellifin 130 sayfalık eserinin çok az bir bölümünü tarihe ayırdığını ifade etmiştir. Ayrıca bir Erzurumlu sıfatını tarihin mana ve mahiyetini bilen bir âlim olan Nusret Efendi'nin bizi bu durumda hayal kırıklığına uğratmaması gerektiğini ifadeleri ile tenkit etmiştir.³⁷⁴

Fındıkoğlu her milletin tarihinde milli bayramların olduğunu ve bütün bir milletin ruhuyla varlığı ile bu büyük günleri tespit etmek vazifesini tarihin üstlendiğini ve tarihi şu sözlerle ifade etmiştir. "*Tarih bu asil ihtiyar, bu asır-dîde hâkim, milletlerin kalbini kaplayıp ümidini takviye ve azmini teşci eden büyük günleri, inhırafsız bir isabet, hakiki bir sıhhatle tayinde o kadar üstaddır ki, yüzlerce seneden beri bir defa bile yanıldığı ne görülmüş ne de işitilmiştir.*" Her millet tarihin bu şaşmaz intihâbıyla büyük gününü bulmuş, tanımış, benimsemiş, tes'id ve takdis etmiştir. Ayrıca Fındıkoğlu'na göre; Eski Türk tarihinde de hangi günlerin milli bayram ilan ettiklerini bilmediğimizi, tarihin bunları kaydetmiş ve zapt etmiş olsa bile bizim içimizdekini ateşleyecek kıvılcımı

³⁷³ Fındıkoğlu, "Erzurum'da Mesleki ve Sosyal Teşekküller, -Erzurum Kongresinin 50.Senesi Vesilesiyle- Belde Sosyolojisi", *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi,-Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı*, S. : 268, İstanbul Eylül 1969, XXIII, 6.

³⁷⁴Fındıkoğlu, "Tarihçe-i Erzurum Tahlil ve Tenkit, Müellifi Mehmet Nusret",387.

bulamayacaktık sözlerini dile getirmiştir.³⁷⁵ Fındıkoğlu için, yeni Türk tarihinde milli bayram olarak addedilmesi gereken iki bayram vardır. Bunlar: ‘‘26 Ağustos günü Malazgirt’te Selçuklu ordusu başta padişahı olmak üzere bir zafer kazandı ve bize bir vatan temin etti. 31 Ağustosta da Türk ordusu Dumlupınar’da bu vatani ikinci defa kurtararak milletimizi hürriyetine tekrar kavuşturdu. Yeni Türk tarihinde milli bayram adinde lâyük olan yalnız bu iki gündür. Bunlar yekdiğerini itmâm ve ikmal eden mukaddes günlerdir.’’³⁷⁶

Fındıkoğlu ÷lkemize ait çalışmaların sadece İstanbul çevresinde gerekleştiiğini ve bu durumdan dolayı da üzüntüsünü belirtmiş, bu hususta egoist bir şehircilik ve merkezîyetçilik güdüldüğünden bahsetmiştir. Taşra gazeteciliğimizin tarihçesinde ilk defa doğu vilayetlerimizden biri olan Erzurum’un bir talepte bulunduğunu ifade etmekle beraber Atatürk Üniversitesi’ni misal olarak göstermiştir. Atatürk Üniversitesi bu dileğin temsilcisi olmaya çalışmış ve hatta İstanbul, Ankara, birkaç özel yüksek gazetecilik okulunu da toplantıya çağırılmışlardır; ancak Fındıkoğlu bu konu hakkında toplantıya katılıp katılmamaları hususunda şüphesi olduğunu belirtmiştir. ‘‘Acaba cevap evirirler³⁷⁷ mi?’’ sorulini yöneltmiştir. Daha sonra O, imparatorluğumuzun XIX. asır ortası ve kültürel yenileşme ve garplılaşıma yönlerinden çok dinamik göründüğünü ayrıca 1860ve 1968 yıllarında meydana gelen gelişmelere de değinmiştir.³⁷⁸ Genel olarak herhangi bir teşekkülün ele alınışı bakımından sınırlama yapmamış ve tarihi çerçeveden değerlendirmeye çalışmıştır.

Fındıkoğlu’nun tarih görüşü izahi tarihçiliktir. Fındıkoğlu’nun ‘‘Anadolu Mecmuası’nda’’ yayınladığı Anadolu İnkılabı adlı yazısına göz atmakta yarar vardır.O, tarihimizde Anadolu İnkılabını ilk tetkik eden müverrihi Eskişehir mebusu Mehmet Arif’in eserini görmektedir. Anadolu inklabının iki kısımdan müteşekkil olduğunu söylemekle beraber muharririn üç safhaya ayırdığını ifade etmektedir. Nitekim Fındıkoğlu, muharririn belirttiği ölçüde bu tasnife uymadığını belirtmektedir. Fındıkoğlu yaptığı inceleme sonrasında şu yargıya varmaktadır:‘‘Inklabin her safhasından bahsetmiş lakin itiraf edelim ki böyle şümüllü olduğu nispette müphem ve

³⁷⁵ A.M. , ‘‘Büyük Gün’’, *Anadolu Mecmuası*, Birinci Sene, S.: 12, İstanbul 1925, haz. Arslan Tekin – Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. , Ankara 2011, (ss 464-465), 464.

³⁷⁶ A.M. , ‘‘Büyük Gün’’, 465.

³⁷⁷Doğru yazılışı verirler mi olmalıdır.

³⁷⁸ Fındıkoğlu, ‘‘Erzurum Gazeteciliğinin 100. Yılı’’, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliğı Neşir Organı, İstanbul Ağustos 1968, S.: 255, XXII, 5.

muzlim bir inkılâp tarihi yazacaklarına inklabın yalnız bir safhası üzerinde çalışsalar da daha iyi ve müsmir olacaktır.’; lakin Fındıkoğlu şunu da belirtmektedir. Müellifin bunun farkında olduğunu ve müellifin arkadaşlarını uyardığını da ifade etmektedir.³⁷⁹ Fındıkoğlu’nun tarihi konularda tasnifçiliğe ehemmiyet verdiği ortadadır. Fındıkoğlu’na göre Lâ- yuad ve Lâ- yuhsâ felsefe eserlerinin yanında milli tarihimizden bahseden birkaç sayfa dahi esere ya da kaynağa rastlamadığımızı ifade etmektedir. Fındıkoğlu Anadolu tarihinin, bugün hepimizi alakadar eden bir mevzu olduğunu, ayrıca Anadolu’nun ne mazisini ne de halini tetkik eden teliflere tesadüf edememekten yakınmaktadır.

Fındıkoğlu’nun tarih görüşü milli tarihtir. Başından en ufak bir macera geçen millet ne destanlar, ne tarihler, ne sanat eserleri vücuda getiriyor. Hâlbuki o bizim tarihin nadir kaydettiği pür- zafer bir sergüzeşte karşı tamamen lakayt ve ilgisiz kaldığımızdan bahseder. *“Türklerin özellikle kazandığı ebedi gaza destanını bir Fransız’ın ağzından duymanın bedbahtlığı ne kadar elim ya Rabbi!”* diye sözlerini tamamlar. Fındıkoğlu I. İnönü, II. İnönü, Sakarya zaferleri, Mudanya mütarekesi vb. olaylarda başarı kazanılmış zaferlerin yabancılar tarafından dile getirilmesinden rahatsızlık duymakla beraber milli zaferlerimizin milli tarihçilerimiz tarafından yazılması taraftarıdır.³⁸⁰

Fındıkoğlu’nun tarih görüşü objektifliktir. Fındıkoğlu’na göre bir müesseseyi iyice anlamak için ahlaki, hukuki, dini kaideleri tam olarak kavramak, mümkün olduğunca kaynaklarına gitmek, bugünün fert ve cemiyet realitesinden uzaklaşıp onun esaslarını hazırlayan, ilk ortaya çıkış realiteleri ve geçmiş realiteleri ile objektif bir usulle görmek gerektiğini vurgulamaktadır.³⁸¹ Geçmişte yaşanmış vuku bulmuş olaylar her toplum için önem arz etmektedir ve bunu da apaçık bir şekilde değerlendirebilmek için ise olabildiğince sübjektif bakış açısından uzaklaşmak ve objektif bakış açısıyla aynı zamanda tarihi usul ve kaidelerle ifade etmek gerekmektedir. Türkiye’yi ve Türk’ü önce Türkiye’de sonrada yabancıya tanıtmak işte bu yüzden Türk münevverine düşen görevin, özellikle yabancı bir dile vakıf olan aydınlara çeşitli görevler yüklemektedir. Fındıkoğlu burada Türkiye’yi tanımanın kolay olduğu gibi bu tanıma işinin sanılanın

³⁷⁹Fındıkoğlu, “Anadolu İnkılabı”, Sene 1, 1 Haziran 1924, Sayı: 3, *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin –Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay., Ankara 2011, (ss 125-128), 125-126.

³⁸⁰ Fındıkoğlu, “Anadolu İnkılabı”, 127.

³⁸¹ Fındıkoğlu, “Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, 1093.

aksine basit bir gazetecilik dışında kolay bir iş olmadığı kanısındadır. Tanıma yolu, sadece müşahededen ibaret olamaz. Ayrıca sosyal varlıklar ihtisaslar dışında temelli idraklere de muhtaçtır. Bu söylenen düşüncelerin dışında objektif bir kaide taşımış olmalarıdır.³⁸² O'nun temel gayesi memleketin en iyi şekilde tanıtılmasıdır. Garp medeniyetinden başka medeniyetlerde vardır. *“Son zamanlarda Ermeni ve Rumlara karşı gösterilen şiddet hareketlerine de dayanmak suretiyle, aldı, yürüdü. Buna karşı Loti ve Farrere’ler, karşı çıktılar ve Osmanlı- Türk dünyasını görüldüğünden fazla romantik tarafları ile tanıttılar. Türk, fena tanınmadan çok, hiç tanınmadı denebilir... Türk’ün ve Türkiye’nin portesini çizmesini iyi bilen E. Esenkova’nın eserinde onun hakiki manzarasını da göstermektedir. Okuyucular, Türkiye hakkında taşıdıkları ve realiteye uymayan hükümlerini düzelterekler, Garp medeniyetinden başka medeniyetlerinde bulunduğunu düşünecekler, Türk’ün yalnız Fatih bir millet olmadığını, uzun zamanlar Avrupa’ya korkutmadığını, bilhassa Mustafa Kemal’in idaresi altında kendi ananelerini feda etmeksizin modern Devlet olmağa yöneldiğini görecektir.”* (Ayrıca burada Anadoluçuluk düşüncesini de görmekteyiz.) Türkiye’nin bazı yabancılar tarafından yanlış tanıtıldığını belirtmektedir. O, Türkiye’yi en iyi şekilde tanıtan isimler arasında Enver Esenkova’yı görmektedir. Fındıkoğlu, Enver Esenkova’nın çalışmasının bölümlerini sunmaktadır. Bu bölümler Türkiye’nin coğrafyası ve tarihçesi, dünkü bugünkü Türkiye, diller, Türklerde din, mutfak, ölüm cenaze adetleri, sünnet merasimi, Türk maarifinde dini öğretim vb. olarak sıralanmaktadır. Türklerin bu eserle birlikte daha detaylı bir şekilde tanıtılmış olacağı kanaatindedir.

“Bu eser yabancılar için onların anlayacağı dil ile yazılmış. Bununla beraber Türk okuyucuları bilhassa yaşlı nesillerin yanlış terbiye siyasetleri, yahut siyasetsizlikleri tesiri ile sahipsiz yetişmiş yeni nesillerini de Garp dili ile aydınlatıyor. Bu arada liselerimizin, Muallim mekteplerinin, hatta yüksek öğretimde bir kültür komedisi biçimini almış olan ‘Yabancı dil’ elinde perişan olan talebe kitlelerinin Fransızca ile alakalı olanları için pek faydalı bir metin vazifesi görebilir. Bu takdirde bir taşla iki kuş!’ vurulur.” Fındıkoğlu için; yüksek öğretimi bitirenlerin ve hatta ‘tarih’ bölümlerini ikmal edenlerin sahip olmadıkları veyahut ergin nesillerin sahip

³⁸² Fındıkoğlu, “Memleketi Tanımak ve Tanıtmak”, 9.

kılmadıkları umumi Türk tarihi şuuru, Türklük dünyası ve meseleleri etrafında bir ressam fırçası mahareti ile verilen kısa bilgileri edinmelidir.³⁸³

“*Türkçenin teşekkül tarihini bilmeyenlerin, bir devlet adamının ‘Vakıf’ı üzerinde çöreklenmeleri, bunun karşısında sadece bazı zevatın Muharrem merasiminde ah-ü vah edenler gibi şikâyetleri de aynı. Günümüzün cemiyetinde din ve dil müessesese olma yolunda harf ve telaffuzlarındaki benzerlik kadar birbirine benziyor. Her ikisi de gerçek münevverini beklemektedir.*” Bu yargıyı vermemizin temel gayesinin mütalaasını yapmak gerekirse, Fındıkoğlu burada dil ve din müesseselerinin gerçek hakiki münevverlerini aradıklarını ve bu tip insanları ise ancak ve ancak “tarih metodunun tatbikatı” sayesinde görebileceğimizi, nihai neticeye varabileceğimizi belirtmektedir.³⁸⁴ Tarih her ilim alanı için kaçınılmaz ve birçok ilim alanının başvurduğu bir alandır.

Sosyolojinin memleketimize ilk geliş yılları olarak batılılaşma çabalarının ülkemizde en yoğun olan döneme rastlamaktadır.³⁸⁵ Bu zaman diliminde Fransız İhtilali ve Osmanlı devletinin son çöküş dönemi yer almaktadır. Fındıkoğlu’nun çoğunlukla batı, Fransız İhtilali, Osmanlı’nın durumlarına da yer verdiği değinmiştik. Ayrıca bu sıraladığımız dönemlerden sonraki meydana gelen olaylara da bilhassa yer vermektedir. Fındıkoğlu’na göre; “*Fransız İhtilali gibi mühim ve cihanşümül tarihi bir hadiseye bağlı olan bir içtimai hadiseyi izah ederken takip edilecek ‘illiyet’ düşüncesi gerçekten muayyen tarih ve sosyoloji görüşünün kabulünün icap gerektirdiğini*” vurgulamaktadır. Bu durumun aynı zamanda tarih görüşlerine tatbikat imkânını da hazırlayacağını ifade etmektedir.³⁸⁶

Fındıkoğlu’na göre İkinci Dünya Harbi sonrasında ortaya çıkan ideolojilerin Türkiye’de tesir ettiğini ve bu karmaşıklığın giderilmesi için üniversite gençlerine büyük bir iş düştüğünü, bunu da ilmi olarak değerlendirerek aydınlatıcı bir tarih ile dağınık bilgileri toplayarak, tarihi usule tatbik etmelerini istemiştir. Ayrıca zaman-mekân farkları içinde yerli yerine yerleştirerek sosyoloji öğretimi ile mükellef olanların en temel vazifelerinden biri olduğunu belirtmiştir.³⁸⁷ O, üniversite gençliğinden, tarihçilerden, okuyuculardan kısaca halkın her kesiminden ülkede meydana gelen

³⁸³ Fındıkoğlu, “Memleketi Tanımak ve Tanıtmak”, 10.

³⁸⁴ Fındıkoğlu, “Türkiye’de Köy Maarifçiliğinin Tarihçesi Hakkında”, 3.

³⁸⁵ Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri-1”, 231.

³⁸⁶ Fındıkoğlu, “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, 6-8.

³⁸⁷ Fındıkoğlu, *Sosyalizm- Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 6.

olayların yansıtılmasını istemiştir. “Yine Öteberi” başlıklı yazısıyla bu tür konulara yer vereceğinden bahsetmiş ve “*Meğerse bu işde büyük isabet varmış. Birçok mektup aldık. Bunlarda okuyucular bu dağınık çeşitli haberlerden çok memnun olduklarını, hatta işlerine yaradığını anlatıyorlar.*” Ardından okuyucusu Hasan Tamer’in mektubuna yer vermiştir. Hasan Tamer diyor ki:

- “*Ben Iraklıyım. Kerkük Türklerinin Türkiye ile alakasına ait hâvadis ailemiz içinde memnuniyet uyandırdı. Neticede sizinle beraber (Zavallı sahipsiz Türklük) dedik.*”

Bir başka okuyucusunun Amerikanizm hayranlığına ait haberler hakkında bir etüd hazırladığını ve Fındıkoğlu’nun naklettiği malzemeleri kaynak olarak belirteceğini, O’nu haberdar ettiğini görmekteyiz. Yine bir okuyucusunun yazısı; “*Okuyucumuz Atilla Conker bizi teşvik ediyor ve Adapazarı’ndaki dernek çokluğu hakkında şikâyetle bulunuyor. O halde kendisinden bir rica; Adapazarı’ndaki dernek hayatı hakkında bize bir yazı yazsın!*” Çevresinden aldığı cesaretle memleket realitesini iyi aksettirmek için Anadolu’nun dört bir köşesinde çıkan gazete ve mecmualardan, okuyucularından onları haberdar etmelerini ve Frenkçe küpür denen gazete kesintilerini ulaştırmalarını istemektedir. Ayrıca her yıl bir iki sayısını (öteberi başlıklı yazısı) bu neviden fikir çerezlerine hasretmeyi düşündüğünü ifade eder.³⁸⁸

Fındıkoğlu’nun milli duyguları ağır basan bir yöntem içerisinde yer aldığı aşikârdır. Şöyle ki; Ziya Gökalp Aile Adlarımız isimli eserinde 1934 soyadı kanunda yer alan soyadlarının tarihi bir geçmişinin olduğunu ve milli bir şekilde kullanılması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Özellikle 1934 soyadı kanununun yeni bir şekil itibarıyla milli bir şekilde düzenlenmesi ve bu yönde mücadele verilmesi gerektiğini öngörmektedir. Bunu da çeşitli maddeler adı altında sıralamıştır:

- Soyadı tabii ve tarihi olanların oğlu kelimesini kullanarak Türkçeye uygun olarak öz isimlerden önce kullanılması gerektiği
- Kendi tarihi geçmişlerine bakarak yapma ve uydurma soyadlarını bırakmalıdırlar

³⁸⁸ Fındıkoğlu, “Yine Öteberi”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S. :206, İstanbul Ekim 1958, XXIV, 1.

- Tabii ve tarihi soyadlarını bilmeyenler soyadı kanununa uygun olarak ve öz Türkçe ise birer “oğlu” kelimesi ilave etmelerinin gerektiği
- Soyadı kanununun Avrupa karşısında taklitçiliği göstermemek amacıyla resmi yada gayri resmi işlerde milli isimlerin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.³⁸⁹

Yukarıda sayılan dört mücadele esasında milli karakterlerin ve arı bir Türkçe kullanılması gerektiğini ayrıca Avrupa taklitçiliğinden uzak bir şekilde yürütülmesi çabası içindedir. Buradan şu yargıya varmamız mümkündür. Fındıkoğlu'nun taklitçi bir anlayışı benimsemediği, her ülkenin kendine ait öz değerlerinin olması ve salt tarafsız bir anlayışı göze çarpar. *“Tarihi verileri yeni bir görüş ve değerlendiriş uslubu ile tefsir edebilme kabiliyetine sahip fikir adamlarının ifa ettikleri rolün ne kadar önemli olduğu meydandadır. Fındıkoğlu, hiçbir taklit ve tekrarlama kolaylığına sapsadan çeşitli nazariyeleri kendi fikir potasında kendi zekası ile kaynaştırmak suretiyle kendisinden beklenen bu vazifeyi fazlası ile yapabilmiştir.”*³⁹⁰

Fındıkoğlu aynı şekilde soyadına muhtelif cephelerden bakılması gerektiğini ve bunun hem tarihi bakımdan hem de ameli bakımdan değerlendirmelere tabii tutmaktadır. Bu bakımdan geçmişe ait ilmi ve objektif araştırmaya gerek duyarak, ki eğer ameli bakımdan araştırma yapılacaksa da bugüne ve yarına ait ameli ve siyasi bir maksatla tetkik edilmesi gerekir. Ayrıca soyadı meselesi için öne sürülen her iki maksatla da değerlendirmenin gerektiği icap etmektedir.³⁹¹

Fındıkoğlu soyadı konusunda bıkip usanmayacağı bir çığır açmıştır. “Oğlu” ile biten eski soyadlarını tescil ettirmiştir. Fındıkoğlu'nun bu tutumunu desteklemeyen görüşlerde ortaya çıkmıştır. O dönemde milli eğitim bakanı olan Hasan Ali, Fındıkoğlu'na ihtarname göndermiş ve bu tutumundan vazgeçmesini istemiştir. Tek parti çağının zihniyetine göre Fındıkoğlu'nun büyük bir suç işlemiş olmasıydı ve yazılarına ara vermek zorunda kalmıştır; lakin bir kere çığır açılmış, durmak imkânsız hale gelmiştir.³⁹²

³⁸⁹ Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız”, 10-11.

³⁹⁰ Bilgiseven, “Hocamızın Ardından”, 1975 yılı Sosyoloji Konferansları, On üçüncü Kitap, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 2102, İktisat Fakültesi Yay. No: 360, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yay. No: 72, İstanbul Ocak 1976, 29.

³⁹¹ Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız”, 3.

³⁹² Atsız, “Prof. Fındıkoğlu Ziyaeddin”, 164-165.

Bir konunun incelenmesi ya da tam olarak netlik kazanması için tarihin verilerinden yararlanmak gerekir. O'nun tarih görüşünde tarihi devamlılık- süreklilik yer almaktadır. Fındıkoğlu'na göre "tarihi devamlılık- süreklilik" esasen ilk insan zümreleri ile bugünkülerini muhtelif zaman ve mekânlarda birbirine bağlı görmemizi icap etmektedir.³⁹³ Fındıkoğlu'nu bu yönde destekleyecek ve akşam sohbetlerini bir arada geçiren Mükrimin Halil Yinanç'a değinmek gerekir. Mükrimin Halil Yinanç da tarihimizi muhtelif isimler olan Selçuklu tarihi, Osmanlı tarihi, Karamani Türkler olarak çeşitli safhalara ayırmanın manasız olduğunu ve tarihi bir bütün olarak değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Türk cemaat ve cemiyetlerini hanedan isimleri ile ifade etmenin gayri- ilmi olduğu düşüncesindedir.³⁹⁴ Tarih toplum içindeki realitenin ya da en geçmiş zamana uzanan ilk insanın yaratılmasından şu anki topluma kadar hitap etmektedir. Tarih geniş bir zaman aralığını kapsarken bunları sorgular ve değerlendirme süzgecinden geçirmektedir.

Sosyal olguları belirleyen ana ilkelere birisi zamandır. Zaman kavramı ise tarihte cereyan eden olay ve olgulardır. Fındıkoğlu'na göre Türk sosyoloji tarihi de Türk tarihinden oluşturulmalıdır; ancak bu sayede netlik kazanabilir.³⁹⁵ O başka bir çalışmada ise şunu ifade etmektedir: "*Tabii tarihe denk olarak düşünülen medeni tarih hakikatte günümüzün en geniş manada anlaşılan sosyolojisinden başka bir şey değildir.*"³⁹⁶ Türkiye ve dünya ölçeğinde öne çıkan sosyoloji çalışmalarında tarihsel bakış açısı ve bunun yanında tarihsel sorunsalının okunmasında öne çıkan sosyolojik bakış açısı dikkatli bir şekilde izlenmekte ve uygulama alanlarında yer almaktadır. Köksal Alver, tarih ve sosyolojinin yakınlaşmasının verimli bir şekilde değerlendirilebileceği kanısındadır.³⁹⁷ Dikkat edilecek olursa Türkiye'deki sosyologlar da tarihin verilerinden yararlanarak sosyolojik değerlendirmeler de bulunmuşlardır. Özellikle Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Şerif Mardin, Baykan Sezer, İbn Haldun vb. sosyolojik çalışmalarında tarihi verilerden yararlanmışlardır. Hilmi Ziya Ülkende sosyologdur ve O'nun da çok yönlü çalışmaları mevcuttur. Ülken sosyolog,

³⁹³ Fındıkoğlu, *Sosyalizm- Türkiye'de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 17.

³⁹⁴ Mükrimin Halil Yinanç, "Milli Tarihimizin İsmi", *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, 1 Nisan 1924, S.:1, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S. :4, Ankara 2011, (ss5-13.), 7.

³⁹⁵ Arslantürk, "Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü", 92.

³⁹⁶ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 918, İktisat Fakültesi Yayını No: 123, İstanbul 1961, 2, 169.

³⁹⁷ Köksal Alver, "Türk Sosyolojisinin Tarih ile Diyaloğu Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme", der. Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay. :228, Toplum Dizisi: 77, Ankara 2007, 40.

felsefeci, kültür tarihçisi, aynı zamanda sanat tarihçisidir.³⁹⁸ Çoğu feylesof sadece kendi ilim alanlarıyla sınırlı kalmayarak çok yönlü bakış açısına ve yetkinliğe ulaşmıştır. Aynı şekilde Ziya Gökalp de başta sosyoloji olmak üzere felsefe, hukuk, edebiyat, din ve tarih alanlarında çalışmaları mevcut olmakla beraber tarihçiliği de araştırmıştır.³⁹⁹Türkiye’de etkisini gösteren Şerif Mardin sosyolojik eserler üzerindeki incelemelerini tamamlarken neredeyse birçok çalışmasını tarihi bir zemin üzerinde yerleştirmiştir.⁴⁰⁰

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk’lerde içtimaiyat tarihçesini araştırırken bu tarihçenin gösterdiği ahlaki adalet, izahı tarihçilik, içtimai siyaset ve ıslahatçı içtimaiyat vb. istikamette yol almanın öneminin büyüklüğü ile ışıklanacağını ifade etmiştir.⁴⁰¹

Fındıkoğlu, bilimleri iki başlık altında değerlendirir. Bunlardan birincisi tarihten ayrılmış bilimler, ikincisi ise tarihten ayrılmamış ya da ayrılamamış bilimlerdir. Muhtelif ilimlerden bazıları kendilerini vücuda getiren tarihi devreden kurtulup istiklallerini kazanmışlardır. Öteki kısım ilimlerin takibinde ise o ilimlere ait tarihin ehemmiyetinin büyüklüğü görülmektedir⁴⁰²

Sosyoloji ve tarih arasındaki ilişki klasik sosyoloji döneminden itibaren çeşitli tartışma konuları arasında yer almaktadır. İlk dönem sosyologları için tarih vazgeçilmezliğini korumuştur. Emile Durkheim, sosyoloji ve tarihin yakınlaşması gerektiğini açıkça vurgulamıştır. Gerek “*Tarihçilerin ve gerekse sosyologların hedefi, tarihsel veriye sosyolog gibi bakmayı bilen tarihçiler ile tarihçilerin tekniklerini bilen sosyologların yetiştirilmesi gerektiği inancının olması gerektiği anlayışı yer almalıdır.*”⁴⁰³ Sosyoloji tarihin verilerinden yararlanarak toplum düzenini araştırır ve sorgular. Genel olarak her iki bilim dalı da birbirinden kopmuş bir bağ değil de birbirine bağlanmış ve kenetlenmiş iki bağdan oluşmaktadır. Emile Durkheim, Karl Marx, Max Weber gibi klasik dönem sosyologların çalışmalarında “tarih” öne çıkmıştır.

³⁹⁸ Tütengil, “Hilmi Ziya Ülken’in Ölümü”,1974 *Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, On ikinci Kitap, (Ekler), İstanbul Üni. Yay. No:1969, İkt. Fak.Neş. No:340, İkt. ve İçtimaiyat Ens. Neş. No: 62,Fakülteler Matbaası, İstanbul 1974, 155.

³⁹⁹ İbrahim Kafesoğlu, “Ziya Gökalp’de Tarihçilik”, *Belleten*, S. :189-190 (Ocak-Nisan1984) Ayrı Basım, TTK Basımevi, Ankara 1985, XLVIII, 241.

⁴⁰⁰ Alver, “Türk Sosyolojisinin Tarih ile Diyaloğu Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme”, 35.

⁴⁰¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 17.

⁴⁰²Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, 120.

⁴⁰³ Alver, “Türk Sosyolojisinin Tarih ile Diyaloğu Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme”, 28-29.

Fındıkoğlu için içtimai meselenin ortaya çıkış tarihini belirlemek amacıyla ilk önce Türk tarihinin bilinen tarihi anlardan itibaren araştırılması gerekir. İçtimai meselenin müelliflerini de iki ayrı coğrafi sahada yer alan Orta ve Küçük Asya’da aramanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Özellikle XI. asırdan itibaren Anadolu’da müesseseseleşen Türk harsı ve içtimaiyat meseleleri gerek tarihçiler gerekse ilahiyatçılar tarafından ele alınmıştır. Fındıkoğlu XI. asırdan garbilenişen döneme kadar işlenmemiş, dokunulmamış, araştırmacıları bekleyen büyük bir malzemenin varlığından bahsetmektedir. Vakanüvislerimizi incelemek, en azından toplumla alakadar meselelerde küçük bir kırıntı türünden dahi bilgilere ulaşabilmemizi kolaylaştıracağını belirtmektedir. Koçi Bey gibi sadece içtimai mesele ile alakalı olanları toplayıcılık yaparak fayda sağlayabileceğimizi öngörmektedir.⁴⁰⁴ Tarihi bilgileri kolaylıkla ulaşabileceğimiz veri kaynakları arasında vakanüvisler mühim bir rol oynamaktadır.

Sosyolojinin tarih önünde tutumu, açıklayıcı modeller ile genel eğilim ve yasalarla beraber hakiki açıklamalarla birlikte olması gerekir. Bu düşünce ürünlerinin tarihten ve tarihi vakalardan kaynaklanması zorunludur. Bu açıklamaların beraberinde bizde Türk sosyologların vakanüvis tarihçiliği ile tarihin kendisi küçümsenmiş, görüşleri vardır. Sosyologların tarihe önem vermedikleri ifade edilmektedir.⁴⁰⁵ Fakat bu öne sürdükleri tezi çürütecek olan Fahri Fındıkoğlu’dur. Yukarıda Fındıkoğlu’nun vakanüvisçülüğe önem verdiğini ve bu kaynaklardan yararlanmamız gerektiğini ifade etmiştik. Zannımca Fındıkoğlu’nu gözden kaçırmış olabilirler. Ayrıca bazı mütefekkirler tarafından vakanüvis tarihçiliği tenkit edilmektedir. Tenkit edilme nedenleri ise sadece olayların kaydedilmesi ve olayların toplumsal ve iktisadi nedenlerinin kaydedilmemiş olmasıdır.⁴⁰⁶ Fındıkoğlu XVI. asırdaki sosyal meselelerin mülahazasının iki istikamette toplar. Bunlardan birincisi siyasetnamecilik ikincisi ise tarihçilik ve vakanüvisçülüktür. Bunlara yer verdikten sonra bir sual yöneltmiştir. *“Sosyolojik tefekkür bakımından kıymetleri nedir?”* Bunların tahlil edilmediği takdirde bir hükme varamayacağımızı belirtir. Şunu da eklemektedir: *“İşte bu noktada bir istitrat, bir çıkıntı yapmak icap ediyor. Zira XVI. asırdan sonraki bir kısım tarihçilerimiz bugünkü garp dünyasında sosyolojinin Auguste Comte’dan, Vico’dan*

⁴⁰⁴ Fındıkoğlu, *Sosyalizm- Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 254.

⁴⁰⁵ Baykan Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri-1”, ed. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, *Türk Sosyologları ve Eserleri Temel Tartışmalar*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2010, (s. s. 217-297), 222

⁴⁰⁶ Sezer, “Türk Sosyologları ve Eserleri-1”, 229

evvel ilk kurucusu olarak kabul edilen İbn Haldun'a bağlıdır. Binaenaleyh bu kategoriye dâhil tarihçilerimizi anlamak için İbn Haldun'u incelemek gerekir."⁴⁰⁷

Eski Türk düşüncesi ve sosyoloji ile arasındaki hususa bağlı olarak bazı müellifler Fındıkoğlu'nun yeterince bu konuya değinmediği görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Bu izahlarda Fındıkoğlu'nun bugünkü garp dünyasında batı temsilcisi olarak gösterdiği İbn Haldun ve Aristo'dan atfettiği görüşler ile özellikle Farabi'nin Medinetü'l-Fazıla'sını misal olarak göstermesi v.b durumlardan dolayı Fındıkoğlu eleştirilmiştir. Tenkit edilmesinin nedeni ise; Fındıkoğlu'nun Türk düşünce sistemine ve sosyal meselelere yüzeysel bir şekilde bakmış olduğunu öne sürmüşlerdir.⁴⁰⁸ Fındıkoğlu bilhassa kendi eserlerinde vurgulamıştır. "*Tarihin kaydetmediği büyük dünya boğuşması karşısında Türk süngüleri, mukaddes sınırlarımızı beklemekte olduğunu, kalem sahiplerinin ise bu sınırlar içerisinde halkın içtimai meseleleri ile meşgul olmakta olduğunu ifade eder.*"⁴⁰⁹ Bu düşüncelerini de fırsat buldukça ifade edeceğini izah etmiştir. Fındıkoğlu tarihin kaydetmediği vuku bulmuş olaylara dahi değinilmesi gerektiğini öne süren bir düşünce anlayışı içerisinde yer almıştır. Fındıkoğlu asıl meselenin alınan tesirlerin yerli ihtiyaçlara göre yontulması ve onları şahsi bir şekil içerisinde ifade edilmesi görüşünü savunmuştur;⁴¹⁰ lakin burada dikkat edilmesi gereken başka bir nokta daha vardır. Fındıkoğlu, bir yerde milli kültürün dünden kalma bir ambar olduğunu ve bu ambarı boşaltmanın anlamsız olacağını vurgulamış, felsefi hayat ananesini daha gerilere götürmek gerektiğini; ancak tutunacak bir dal yoksa eğer Ziya Gökalp ile başlayan bir ananenin bize kâfi olacağını belirtmiştir. Ziya Gökalp'i bir dönüm noktası olarak görmekle beraber geçmiş değerleri inkâr etmeyip ve ahlaksızlığını irtikâp etmeyerek, daha gerileri giderek başlamanın gerektiğini savunmuştur.⁴¹¹ Fındıkoğlu'nun, Ziya Gökalp'i bir dönüm noktası olarak görmesi tenkit edilmesine sebebiyet vermiştir.

XX. asrın ilk yılları Anadolu topraklarında oluşan vatan davasının kurtuluşunda yer alan ve heyecan yaratan şahıslardan bir tanesi de Tortumlu Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. Anadolu'nun ruhunda yabancı tesirler yer almaya başladığı dönemlerde

⁴⁰⁷Fındıkoğlu, "Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., (13-14 , 1958-1959), İstanbul 1959, 138.

⁴⁰⁸ Fındıkoğlu Yusuf Has Hacıp tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilik de sosyal meselelere yer vererek konuyu aydınlatmaya çalışmıştır. Ayrıca bkz. Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri -1", 230-231. Ayrıca bkz. Arslantürk, "Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü", 93.

⁴⁰⁹ Fındıkoğlu, *İhtikâr, İhtikârın Sebepleri ve Önlenmesi Hakkında Tarihi ve Sosyolojik Bir Deneme*, V.

⁴¹⁰ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 15.

⁴¹¹ Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, 25.

Fındıkoğlu, Türk ocağına bağlanmıştır. Daha sonra ocağın ateşsiz olduğunu anlamıştır;⁴¹² lakin Fındıkoğlu Türk ocaklarında görev almamakla beraber konferanslar vermiş ve Peyami Sefa'nın teşvikiyle Cumhuriyet gazetesinde birçok yazı yazmıştır.⁴¹³ O, köy enstitüleri meselesini aydınlatmaya çalışırken tarihi ve sosyolojik bir kadro içerisinde konuyu aydınlatmayı ve değerlendirmeyi daha çok makul görmüştür.⁴¹⁴ Geçmiş zaman evvelinde toplumun geçirmiş olduğu evreleri aydınlatmak için tarih metodolojisini iyi bir şekilde değerlendirmiştir. Köy enstitülerinin ortaya çıkışını anlayacak ve anlatacak sosyolojik illiyet denemesi için kullanılacak, derinleştirilebilecek tarihi materyaller ve sosyolojik nedenler göstererek açıklamaya çalışmıştır.⁴¹⁵ Daha önce dil ve dinin müesseseseleşmesi konusunda Fındıkoğlu'nun bu mevzuları birinci grup müesseseye ayırdığını ifade etmiştik. O'nun için ikinci müessesede ise köy maarifi ve mektepleri yer almıştır. O burada da Selçuklu ve Osmanlılar dönemine bakmıştır. Durumu yoklamaya çalışarak köyün cehalet içinde mi yaşadığı sorulmuş ve bu durumu onaylamamıştır. O; Mektupçu Osman Nuri, Nafi Atuf ve Abdüllatif Nevzat saydığımız üç fikir adamının bu problem üzerinde durduklarını belirtmiş; ancak yeni terbiye ve tedrisatçıların olmadığını da ifade etmiştir. O, yine burada da tarihi bir yoklama yaparak XVIII. ve XIX. asırlarda buhrana maruz kalan maarifimizin tarihinde, köye uzanan ilköğretim ve öğretici kaygısının ancak Cumhuriyet döneminde huzura kavuştuğunu ifade etmiştir. Ayrıca 1071 yılından, XVI. yy'daki tarihi yoklamalara kadar da değinmiştir.⁴¹⁶

Tarihi materyaller sadece sosyoloji ilim alanı için değil aynı zamanda bütün ilim alanları için önem teşkil etmiştir. Fındıkoğlu'nun tarihi bakış açısına göre Osmanlı imparatorluğu döneminde olsun Tanzimat ya da Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemleri olsun terbiye ve kültürü köye aksettirmenin resmi olarak bir mesele teşkil etmediğini ifade etmiştir.⁴¹⁷

Fındıkoğlu köy eğitiminin tarihsel olarak gerekliliğini köy hocası marşında şu satırlarla dile getirmektedir:

⁴¹² Topçu, "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu", 155.

⁴¹³ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 13.

⁴¹⁴ Fındıkoğlu, *1965-1966 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 6. Kitap, 65.

⁴¹⁵ Fındıkoğlu, *1965-1966 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 6. Kitap, 71.

⁴¹⁶ Fındıkoğlu, "Türkiye' de Maarifçiliğin Tarihçesi Hakkında – Maarif Davalarımız", 4.

⁴¹⁷ Fındıkoğlu, *1965-1966 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 6. Kitap, 66.

Tarihlere hükmeden inkrabın sesini
 Anlatırız sevinçle köylerde çocuklara
 Gönlümüzde yaşayan zaferlerin aksini
 Altundan kalemlerle çizeriz ufuklara
 Köy hocası ileri! Durma, yürü, ileri!
 Bizden ışık bekliyor Anadolu köyleri.
 Mefkûremiz yolunda her mâni’i aşarız;
 Kalbimizde yanıyor azm ve iman çerağı;
 Biz cehlin düşmanınız, nura, ilme koşarız;
 Yaparız köyümüzü medeniyet ocağı.
 Köy hocası ileri! Durma, yürü ileri!
 Bizden ışık bekliyor Anadolu köyleri ⁴¹⁸

Fındıkoğlu, eğitim konusuna değinirken ‘‘*Tarihin acı tecelliyatı karşısında ezilen Anadolu*’’ olarak giriş yapmaktadır. Tanzimattan ve Meşrutiyetten sonra Anadolu’nun feci bir ihmâl içinde kaldığını açılan idadilerin, sultanilerin sadece adlarının olduğu görüşündeydi; fakat yine Fındıkoğlu ifade etmektedir ki ‘‘*Maziden bahsediyoruz ve bugün nasıl maalesef bu günde aynı vaziyette olduğumuzdur.*’’ Temel gaye Anadolu ile maarif vasıtaları arasında yekvücut haline gelebilmektir.⁴¹⁹ Fındıkoğlu memleketimizin iki büyük harbin yorucu ezici yıllarından sonra mesut bir devreye girdiğini ve nihayetinde tarihimizde yeni bir dönemin açıldığını memnuniyet duymaktadır. ‘‘*Anadolunun ebedi kudreti ile açılan bu faslın yine o kudretin güneşi ile ilelebet feyizdar olması için bütün memleketin irfan nuruna karşı ateşin bir ihtiyaç içinde koşuyor*’’. İlerleme ve gelişmeler maarif siyasetimizdeki gelişmeler neticesinde kabul görür. O, Maarif vekâletinin ülkemize getirdiği meşhur terbiyecisinin John Dewey olarak görmektedir.⁴²⁰ O, ayrıca mualimler birliğine uzun yıllar emek vermiştir. Türkiye Harsî ve İçtimâî Araştırmalar derneğinin de yürütücülüğünü üstlenmiş birçok yazısı da burada yayınlanmıştır.⁴²¹

⁴¹⁸Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 9.

⁴¹⁹Fındıkoğlu, ‘‘Bir Mektubun Düşündürdüğü’’, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, S.: 2, 1 Mayıs 1924, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S. :4, Ankara 2011, (ss. 83-84), 84.

⁴²⁰ Fındıkoğlu, ‘‘John Dewey Felsefe ve Terbiyesi’’, *Anadolu Mecmuası*, Sene1, Eylül 1924, S.: 6, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S. :4, Ankara 2011, (ss.253-259), 253.

⁴²¹Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 13.

İbn Haldun' un 'umran bilimine' tekrardan değinmek gerekir ise; sosyoloji ve tarih bilimine yakın olan umran bilimini icat etmesi, konu sınır ve çerçevesini netleştirmesinden kaynaklanmıştır. İbn Haldun aynı zamanda toplumun nasıl inceleneceği sorunsalına ilişkin önemli açılımlar yaparak çok geniş bir pencereden bakmıştır. İbn Haldun, toplum olaylarını tek bir faktöre bağlı olarak ele almamış onları tahlil ederken tarihsel, toplumsal, ekonomik, coğrafik, kültürel ve siyasal boyutlarını da incelemiştir.⁴²² Ayrıca İbn Haldun sosyoloji tarihinin büyük ustası olmakla beraber sosyoloji ve diğer bazı bilimler için maruf bir isim olmuştur.⁴²³ Fındıkoğlu da bu yöntem anlayışını benimsemiştir. Ayrıca İbn Haldun tarih tanımında yüzeysel aktarmacı hikâyeci anlayıştan arındırarak tutarlı ve derinlemesine kavrayış zenginliği içerisinde ele almış, tarihin sosyolojik ve felsefik yorumunu yapmıştır. Tarih felsefesinin ve tarih sosyolojisinin öncülerinden olmuştur.⁴²⁴ Fındıkoğlu der ki; “*Hadiseleri ilmin soğukkanlılığı ile yoklamak lazımdır. Tarih de sosyolojinin malzemelerini temin eder.*” Bazı konularda ise illiyetçi, izahçı, tasvirici bir yöntem içerisinde olduğunu belirtmiş, hikâyeci ve nakilcilik taraftarı olmadığını ifade etmiştir.⁴²⁵

Fındıkoğlu, İbni Haldun'un hikâyeci ve nakilciliğe cephe alarak izah edici ya da tanımlayıcı anlayışı müdafaa ettiğini belirtmiştir. Bu manada da tarihi metodun tümevarım metodu olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁶ Fındıkoğlu, İbn Haldun'u kaleme alırken temel gayenin ilk olarak müellifin mensup olduğu kavmin medeniyetini “*fikri ve harsı tarihini*” incelemek gerektiğini öne sürmüştür. İbn Haldun'un felsefesinin ve tarihinin nevi şahsına özgü olduğunu belirtmiştir. Fındıkoğlu der ki belki de birebir tenkit ile kalacağım durumlar mevcut olacaktır.⁴²⁷

Fındıkoğlu birçok eserinde tarihi noktalara değinerek tarihin ehemmiyetinden bahseder. Tarihi kim yapar, kim yaşar suallerini kendimize soralım. Tarihi vakaları inşa eden toplumdur. Toplumun ürettiği meyveleri tarih toplar, bütünleştirir, ayıklar,

⁴²² Kızılcılık, *Sosyoloji Tarihi 1, İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*, 24.

⁴²³ Kızılcılık, *Sosyoloji Tarihi 1, İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*, 2.

⁴²⁴ Kızılcılık, *Sosyoloji Tarihi 1, İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau'nun Sosyal Teorileri*, 30

⁴²⁵Fındıkoğlu, “Türkiye'den Rusya ve Amerika'ya Göç Eden Slav Muhacirleri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Dördüncü Kitap, S:4, İstanbul 1964, 56-57.

⁴²⁶Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 75.

⁴²⁷ Fındıkoğlu, “İbni Haldun” , Sene 1,Eylül 1924,Sayı: 6, *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S. :4, Ankara 2011, (ss. 273-280), 274.

sıralamaya koyar, tetkiklerde bulunur ve nihayetinde tarih ortaya çıkar. Tarihi, toplumdan ayrı bir şekilde düşünmek nasıl imkânsız ise, Fındıkoğlu da toplumbilimci sosyolog olduğuna göre, O'nda tarih kaçınılmaz bir hal alır.

Cemaat hayatının ilk devirlerinden, toplum içindeki düzensizlikleri ahenksizliği belirtici halk hikâyelerinden, destanlarından, atasözlerinden, yazılı veya yazısız mitolojik vesikalardan derlenecek olan kaynaklardan sosyalizm tarihçileri faydalanabilir. Fındıkoğlu'na göre bu husustan mülhem olarak sosyoloji; tarihten, edebiyat tarihinden, etnografyadan, sosyal antropolojiden vb. eski ya da yeni disiplinler ile iş birliği içerisinde yararlanmalıdır.⁴²⁸Fındıkoğlu'nun ilim anlayışı işbirlikçiliktir. Görüldüğü üzere Fındıkoğlu özellikle tarihe yardımcı kaynaklar olan tarih bilimini kapsayan dalların sosyolojiye yardımcı kaynaklar mütealâsında bulunmaktadır. İçtimai meselelerde rol oynayan ana etkenlerin tam olarak anlaşılması için tarih ve tarihin, ana ya da yardımcı bilim dallarının etkisi göz ardı edilemez. Zamanın, iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi için bu kaynakların belirli bir metot şeklinde muhteva edilmesi gereklidir. Toplumunu ilgilendiren konular sosyoloji alanı dâhilinde ihtiva edilmektedir.

Fındıkoğlu'nun ilgilendiği esas konulardan biri olan soyadı kanununun nasıl şekillenmesi konusunda Ziya Gökalp'ten ayrıldığı konularda yer almaktadır. Fındıkoğlu, Ziya Gökalp' in bu konuda tarihi ve sosyolojik usulü tam olarak tatbik edemediğini ya da tatbik edecek zamanının ve imkânın olmadığını da belirtmektedir.⁴²⁹Görülüyor ki tatbik, tetkik edeceği konular dâhilinde Fındıkoğlu için sosyolojik usul ne kadar önemli ise de tarihi usulde o derece önem arz eder; lakin burada şunu belirtmek de yarar vardır. İbrahim Kafesoğlu'na göre Ziya Gökalp de sosyolojinin olduğu kadar ilmi tarihçiliğin usullerini çok iyi bilmektedir.⁴³⁰ Fındıkoğlu'nun kızı Pınar Utku Fındıkoğlu ile yaptığım görüşmede özellikle babasının birebir Ziya Gökalp'in etkisinde kalmadığını ifade etmişti. Yukarıda ki verdiğimiz örnekte görüldüğü üzere; Fındıkoğlu dar bir kalıpta kalmamış, tenkitlerini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir.

O'nun tarih görüşü bütüncüdür. Bütüncü görüşü temellendirmeye çalışmıştır. Bütüncü yaklaşıma kendi tabiriyle Gestalt demiştir. Bütüncü görüş ile karmaşık bir

⁴²⁸ Fındıkoğlu, *Sosyalizm- Türkiye'de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 254.

⁴²⁹ Fındıkoğlu, "Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız", 9.

⁴³⁰ Kafesoğlu, "Ziya Gökalp'de Tarihçilik", 243.

yapıya sahip olan sosyal realiteye bir bütün olarak bakmıştır. Toplumsal olayları toplumun bütünü içinde birbirleriyle olan ilişkilerini bir bütün olarak ele almıştır. Tek taraflı ve tek sebepli mutlak açıklamalardan kaçınmıştır. Bilimsel araştırmada akıl ve tecrübenin tümevarım ve tümden gelim metotlarının birlikte kullanmıştır. Mutlak determinist açıklamalardan uzak durmuş ve sosyal bilimlerde de tabii bilimlerde de böyle bir görüşün taraftarı olmamıştır.⁴³¹

Fındıkoğlu'nun tarih görüşünde zaman ve mekân kavramları ehemmiyetini her zaman korumuştur. Fındıkoğlu herhangi bir konunun araştırılması sureti ile tarihi vesikalardan olabildiğince yararlanmış, tarihi metodik usulle oluşturmuş ve bunu eserlerine yansıtmıştır. O, sosyalizm konusuna değinirken bu konunun Türkiye'de ne zaman alevlenmeye başladığını ise tarihi veriler kullanarak açıklamaya çalışmıştır. O, sosyalizmin II.Meşrutiyeti takip eden yıllardan itibaren gazete, mecmua, dergi, cemiyet, dernek vb. çeşitli şekillerde gizli ya da açık bir biçimde kendini gösterdiğini belirtmiştir. Burada belirli bir tarih sıralaması yapmıştır. Bu tarihi aralıklar;

1-1908-1914 devresi

2-1918-1924 devresi

3-1932-1938 devresi

4-1946-1950 devresi

5-1958-1960 devresi

Bu devreleri Meşrutiyet ve Cumhuriyet değişikliklerini kapsayan bir tablo ve illiyetlerin sonuçları olarak belirtmenin güç olmadığını ifade etmiştir.⁴³² Yukarıda görüldüğü gibi 1908-1960 tarih aralığında meydana gelen gelişmeleri vermiştir. Buna uygun bir misal vermek gerekirse; sosyalizm cereyanı adı altında kurulan parti ve fırkaları belirli bir tarih sıralaması yaparak örneklerle sunmuştur. 1910 Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1918 Sosyal Demokrat Partisi ve en son olarak da 1950 Demokrat İşçi Partisi'ni bu şekilde sıralamıştır.⁴³³

Fındıkoğlu Bilgi Dergisi'nde önemli bir tarihçi olan Emin Ali Çavlı'nın biyografyasını neşretmiştir. Fındıkoğlu'na göre "Aç bir insanın lokmadaki açlığı

⁴³¹ Nevin Güngör Ergan, "Türk Sosyolojik Düşünce Geleneğinde Mustafa E. Erkal", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S:43, (ss.53-70),2011,60.

⁴³² Fındıkoğlu, *Sosyalizm- Türkiye' de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 255.

⁴³³ Fındıkoğlu, *Sosyalizm- Türkiye' de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, 256.

nasılsa Çavlı için de bu açlık dimağ, düşünce ve tarih açlığıdır.''O,İlk başta Emin Ali'nin yazıları ile tanıştığını ve daha sonra tarih ve sosyoloji disiplinlerini birbirine yakınlaştıran edebiyatçı, kooperatifçi, başmuharrir ve mebus olan Muhiddin Bey ile tanışma faslının başladığını ifade etmiştir. 1925 yılında sosyoloji mensuplarını bir araya toplayan 'Meslek' adlı haftalık gazetesi çıkarılanlar arasına fakülteyi yeni bitirmiş biri olarak katılmıştır. Ayrıca Fındıkoğlu, Emin Ali Çavlı'nın "Meslek gazetesinde " Ziya Gökalp ile ilgili yazısını neşrettiğinden bahsetmiştir. Fındıkoğlu, Emin Ali Çavlı ile arkadaşlığının yaklaşık olarak kırk yıl sürdüğünü ve bu dostluğun meslek dostluğu olduğunu ifade etmiştir. Fındıkoğlu için Emin Ali Çavlı'nın tarihçiliğinin başka bir tarihçilik olduğunu ve onun sosyolojik tarih telakkisine sahip olduğunu ifade ederken kendisini ise "tarih usulüne" ehemmiyet veren bir sosyoloji mensubu olarak nitelendirmiştir. Ankara'da üç yıl boyunca kalmış ve bu süre zarfında kendisini en çok etkileyen tarih hocasının ise Emin Ali Çavlı olduğunu ifade etmiştir. *"Memleketlerimizin her üç derecedeki tarih öğretim tarzı onu memleket hesabına son derece üzüyordu. Lise mezunlarının Voltaire'le Lüter'i birbirine karıştırmaları, Aristo'yu Fransa'ya maletmesi...gibi hataları kendisine göre körpe dimağlara az, öz ve düzenli bir tarih bilgisi veya kültürü vermenin neticesi idi. Hülasa vak'a-nüviscilik devam ediyor demektir. Bununla mücadele hususunda beni kendisine en yakın fikirdaş sayıyordu."* Fındıkoğlu kendi yazısında neşrettiği gibi, ilk olarak yararlandığı, tanıştığı tarihçi kimliği ile tarih ve sosyolojiyi birbirine yaklaştıran isimlerin, kendi yazı hayatında önemli etkileri olduğunu belirtmiştir. Fındıkoğlu için; Emin Ali, *"sosyoloji olarak tarihin tipik bir temsilcisidir."*⁴³⁴O, Emin Ali Çavlı'nın tarihçiliğine hayran kalmıştır. 1925 yılında Çavlı ile tanışmasının ardından 1930 yılında Fransa'ya gitmiş ve doktorasını da Ziya Gökalp üzerine yazdığından bahsetmiştik. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Çavlı da Ziya Gökalp üzerine yazılar neşretmiştir. Bu konuda akıllar da hemen bir soru belirmektedir. Acaba doktora tez konusunun belirlenmesinde Emin Ali Çavlı'nın tesiri ne ölçüdedir?

Bir başka tarihçi dostlarından birisi ise İstanbul Edebiyat Fakültesi tarih bölümü öğretim üyelerinden Prof. Zeki Velidi Togan, Fındıkoğlu'nun en yakın arkadaşlarından ve Fındıkoğlu'nun metod anlayışının şekillenmesinde tesiri olan tarihçiler arasında

⁴³⁴ Fındıkoğlu, "Emin Ali Çavlı", 7-8.

gösterilebilir. Bazı eserlerde de birlikte çalışmaları mevcuttur.⁴³⁵ Zeki Velidi Togan tarihi konuları geniş bir perspektiften değerlendiren, eserlerini objektif bakış açısı ile oluşturan, kullanılan kaynakların hangi esaslara dayanması gerektiğini bilen ve tarih metodunu çok iyi kullanan bir tarihçidir.⁴³⁶ Karabük'ün şehirleşmesi, Adapazarı'ndaki gelişmeler ve şehirleşme hareketleri üzerinde yaptığı araştırmalar da Le Playcilerin, Prens Sabahattin'in monografi usulünü kullanarak tarihi metodla bu araştırmasını zenginleştirmiştir.⁴³⁷

Sosyolojik usulün olması için tarihi usulün vesikalarından yararlanmaktayız. Elbette birbirinden ayrılacakları noktalar ve kesiştikleri noktalarda mümkündür. Fındıkoğlu, eserlerinin bazılarında tümevarım yöntemini kullanarak ilmin vazgeçemeyeceği bir metodik usul olarak takdim etmiştir. Bazı çalışmalarında ise özellikle sosyal ilimlerde, tümdengelim yöntemiyle yaklaşarak katkı sağlayacağını düşünmüştür.⁴³⁸

Fındıkoğlu'na göre sosyologların laboratuvarı tarihtir. Bu suretle tarih metodundan bir sosyolog mutlaka yararlanmalıdır; çünkü tarihçinin de sosyologunda uygulama alanı toplumun kendisidir. Tarihi metodunu ihmal eden bir kimse günümüzdeki değerlendirmeleri de yapamaz.⁴³⁹

3.3. FINDIKOĞLU'NDA TARİHİ MADDECİLİK

Fındıkoğlu tarihi nakledici veya rivayet edici olarak görmemektedir. O'na göre tarih, izah edici olmalı ve gerekirse diğer ilimlerden de faydalanmalıdır.⁴⁴⁰ Fındıkoğlu, Karl Marx'ın nedensellik kuramını metafizik bularak kendi görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “*Mesele iktisadi amili mutlaka inkâr etmeyip, icabına göre iktisadinin diğer içtimai hadiseler üzerinde tesirini vakıalar üzerinde tatbik etmek, aynı zamanda meselâ dinî'in de iktisadi üzerindeki tesirini aramaktadır.*” Bu noktada ise Alman içtimaiyatçılarından Max Weber'in tatbik ettiği metodoloji, Karl Marx'a nispetle çok

⁴³⁵ Konukçu, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile İlgili Birkaç Hatıra”, 52-55.

⁴³⁶ Süha Durak, *Zeki Velidi Togan'ın İlmî Hayatı, Din ve Tarih Görüşü*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016, 71.

⁴³⁷ Eröz, “Prof. Fındık oğlunun Ardından”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları Dergisi*, On Üçüncü Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 2102, İktisat Fakültesi Yayını No:360, İstanbul Ocak 1976, 111.

⁴³⁸ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 3.

⁴³⁹ Erkal, “Ölümünün 30. Yılında Hocamız Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (ss.301-310), S.: 31, 2005, 307.

⁴⁴⁰ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 130.

daha ilmi sayılabilir.’⁴⁴¹ O, Karl Marx’ın iktisadisinin ise iktisadi- teknik manasında anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁴² Fındıkoğlu’na göre: Tarihi maddecilik akımı sebep ve neticeyi birbirine karıştırmamaktadır; ancak ekonomik olayları, tek faktör olarak kabul ettikleri için sebep- netice münasebetini tek taraflı bir ilişki olarak göstermektedirler. Tarih ve vakıaların izahında ekonomik ve diğer tarihi hadiseler karşılıklı olarak birbirlerine tesirde bulunmalıdırlar.⁴⁴³

Fındıkoğlu’na göre tarih, sonraki insanların heveslerine göre cereyan etmez ve şu şekilde sözlerini devam ettirmektedir: *“Bilhassa yanlış anlaşılan bir tarihçi Materyalizm gençliği avucu içine alıyor! Hele akademik çevreler, cehlin belirtisi olarak bu nevi maddeciliği adeta alkışlamakta, meclisleri ve kurulları bile işgal etmektedir.”*⁴⁴⁴ Fındıkoğlu’nun bu sözleri üzerine tarih ve maddecilik, materyalizm konusunu biraz açmakta yarar vardır. Karl Marx, tarihsel materyalizmin kurucusu olarak bilinmektedir. Maddeci tarih biliminin oluşmasında en önemli temel kavram ekonomidir. Karl Marx’a göre ekonomi toplumların şekillenmesinde rol oynar. Fındıkoğlu ise Marx’ın bu teorisini şu şekilde izah etmektedir: *“Elemanlarını, şuradan buradan ele geçirdikleri insanlık tarihinin sosyalist görüşle anlaşılması ve anlatılması, sosyal hadiselerin iktisadi ve teknik sahadaki olup bitenlerle izahı, bir kelime ile tarihi maddecilik usulünün cemiyet hâdiselerine tatbiki, yeni iktisadî nizamın etkisinin, yani o gün için mevcut olanın gerginliği neticesinde kendiliğinden, tabii, uzvi olarak, yani sosyolojik bir determinizm ile patlama şeklinde belireceği fikri en çok İngiltere’de, yani ‘istihsal kuvvetlerinin baş döndürücü gelişmesinin görüldüğü diyar’ da daha kuvvetli ve yaygın olmalı idi.”*⁴⁴⁵ Fındıkoğlu, J.Jaures’in doktrininin bir kelimeyle ifade ederek tarihi maddecilik olduğunu ve J.Jaures’in bu görüşünün ise Karl Marx’a izafe edildiğini belirtmektedir. Öte taraftan Fahri Fındıkoğlu, J.Jaures’in tarihi maddecilik fikrinin Marx’a atfedilmesinden razı olmadığını da ifade etmektedir. Fındıkoğlu’na göre, *“Tarihi maddeciliğe nazaran tarihi idare eden kuvvet, iktisadi teknik ve istihsal vasıtalarıdır.”* Aynı şekilde O, tarihin sadece teknik değişmeler ile ifade edilemeyeceğini ve bu teknik değişmelerin yanında aynı zamanda fikri, felsefi, ahlaki hareketlerinde yer aldığı görüşündedir. Her medeniyet devresi, her çağ kendisinden

⁴⁴¹ Kongar, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, 130.

⁴⁴² Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 133.

⁴⁴³ Bilgiseven, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, 87.

⁴⁴⁴ Fındıkoğlu, “Mahir İz ve Tasavvufu Hakkında”, 12.

⁴⁴⁵ Fındıkoğlu, *Sosyalistler X Karl Marx*, 18.

evvelki medeniyet ve çağdan ihtiva ettiği adalet daha fazla hak ile ayrılır. Fındıkoğlu, ilmi manada tarihi hadiselerin izahını elde etmek için hakiki bir illiyet prensibi gütmek gerektiğini vurgulamaktadır. O'na göre; ‘*Ferdi her şey addeden bir telakki göttüğümüz takdirde yapılan tarih, tarihinin kendisi ile birlikte mezara gömülebilir. Mezara gömülmeyen bir tarih eseri yaratmak isteyen müverrih, tarihin şartlarını kabul etmek mecburiyetindedir.*’⁴⁴⁶ Fındıkoğlu'nun görüşlerinden yararlanarak bir nevi tarihi maddeciliğe karşıdır ve sadece tarihi de, iktisadi temele oturtmak istemediği anlaşılmaktadır. Her daim geçerli olan bir tarihin varlığına ve ebediyete kadar sürecek bir tarih fikrine inanmaktadır. O'na göre ilmi görüşler imkânsız değildir. Tarihte hakikatler ve objektif bilgiler yer alır.⁴⁴⁷ Fındıkoğlu eski çağlarda olduğu gibi şu anda da tarihin muhtelif nevelerinin bulunduğunu ve vakayinameler, felsefi tarih, hususi tarih, tez şeklinde kalem tecrübeleri vb. şekillerde yer aldığını da ifade etmektedir.⁴⁴⁸ O, tarihi realitenin ilmi ve felsefi incelenmesinde temel faktör olarak, dış âlemin bize verdiği şekil ile maddenin değil; lakin aktif ve çok taraflı birliği içinde insan ruhunu göz önüne alarak, bu suretle de tarihi psikolojizm adlandırabileceğimiz doktrini, tarihi maddeciliğe karşı çıkarmanın gerekliliğini öne sürmektedir.⁴⁴⁹

Fındıkoğlu, bütün tabiat kanunlarını katiyetle bilemeyeceğimizi belirtmektedir. Tarihin maddeci telakkisindeki illiyetin makroskobik görüşün içtimai hadiselerle tatbikinden ileri geldiğini, bugünün iktisadi vaziyetinin yarını husule getirebileceğini, yarının keşfetme telakkisi karşısında fiziğin mikroskobisine benzer bir telakki ortaya çıkaracağını ifade etmektedir. ‘*Frank, nasıl atomların hareketlerinin kat'i surette bilinemediğini, bu yüzden sadece muhakkak değil ihtimali neticelerin zuhur ettiğini söylüyorsa aynı şekilde insana ait hadiselerde de fertlerin sinir sistemlerini katiyetle bilemeyeceğimizi işaret ediyor.*’ Fındıkoğlu bunların ise içtimaiyatın mikroskobik hadiseleri olduğunu işaret etmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁶ Fındıkoğlu, ‘‘Fransız İhtilali ve Tanzimat’’, 9-10.

⁴⁴⁷ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 284.

⁴⁴⁸ Fındıkoğlu, *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, 314.

⁴⁴⁹ Kongar, ‘‘Türk Toplum Bilimcileri 2’’, 131.

⁴⁵⁰ Fındıkoğlu, ‘‘Neo- Pozitivizme Göre Sosyolojik İlliyet’’, *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 180, Edebiyat Fakültesi Felsefe Zümresi Neşriyatı, Sayı 1, İstanbul 1942, 148.

3.4. FİNDİKOĞLU'NDA USUL VE METOT

Tarihte usul,⁴⁵¹ tarih mevzuunun nasıl tetkik edilerek işlenmesi gerektiğini gösteren bir ilim dalıdır.⁴⁵² Fındıkoğlu'na göre; bir hadise tetkik edilirken basit unsurlara ayrılıyor ise bütün ilimleri ihtiva eden ilim de parçalanır ve basit ilimden mutlak ilme doğru gelinir.⁴⁵³

Fındıkoğlu öncelikle metot, usul⁴⁵⁴ kelimelerinin anlam mahiyetine değinmiştir. Fındıkoğlu'nun değimiyle; Methode, usul, Metod kelimeleri aslında Yunanca bir kelime olup lugat bakımından takip etme, peşinden gitme, istilah bakımından bir gayeyi elde etme gayreti manalarındadır. Eflatun'da (Platon) doktrin manasında kullanılmış olan kelime Aristo'da araştırma manasını da ifade eylemek suretiyle "araştırma usulü" anlamındadır. Fındıkoğlu'na göre bu kelime modern metodolojinin ulaşmak istediği müşahadeci ve tahlilci bir zihniyetle kullanılmalıdır.⁴⁵⁵ "*Bir kelime ile metodoloji ilim adamında gayri meş'ur olarak cereyan eden zihni ameliyeleri meş'ur olarak kabul ediyor demektir.*"⁴⁵⁶

Fındıkoğlu metodoloji tarihi ile alakalı ilmi davranışın vasıflarını beş noktada sıralamıştır:

- 1- Sağlam bir yakın elde etme iradesi(İlmin kısa yoldan yürüyerek mutlak yakınlık değil, ilmin yakını nisbi ve hususi olmalıdır.)
- 2- Düşüncenin ancak tecrübe tarafından tasdik edilmesi neticesinde muteber bir kıymet olacağı(Tecrübeler ancak kendi aklının kabul ettiği imkânlar dahilinde vuku bulacak tecrübelerdir.)
- 3- Bilinebilecek hususunun bilinemeyecek bütüne tercihi ve bu suretle bilinen hususilerin gittikçe artacağı kanaati (Hususi ve bütün münasebeti, modern ilim için hususi lehine halledilmiş olmalı ve bütün bilgisi de peşinden koşulacak bir

⁴⁵¹Tarih usulü hakkında ayrıca bkz. Durak, *Zeki Velidi Togan'ın İlmi Hayatı, Din ve Tarih Görüşü*, 67.

⁴⁵²Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitapevi, 4. Baskı, İstanbul 1985, 2.

⁴⁵³Fındıkoğlu, *Metodoloji- Başlangıçtan Yirminci Asra Kadar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:271, İktisat Fakültesi No: 31, Kenan Matbaası, İstanbul 1945,1, 229.

⁴⁵⁴Metot sözcüğünün Osmanlı Türkçesindeki karşılığı usul, metodoloji teriminin karşılığı ise usuliyâtır. Osmanlı Türkçesinde asıllar, esaslar, kökler, temeller; bir bilimin veya tekniğin asıl konusundan önce öğrenilmesi gereken temel bilgi; başlangıç, yol, yöntem, metot, düzen, kural manalarında kullanılmıştır. Metot ve metodoloji sözcükleri batı dillerinden Türkçeye geçmiştir. Ayrıca bkz. Yavuz Ercan, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2010,1.

⁴⁵⁵Fındıkoğlu, *Metodoloji- Başlangıçtan Yirminci Asra Kadar*, 9.

⁴⁵⁶Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*,3.Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:467, Hukuk Fakültesi No:101, İstanbul, 1950, 6.

gölge olabilir. Ayrıca azar azar bilinen şey, bu bütünden ta'lil ile yapılan çıkarmalar hususi sahalara da yayılmalıdır.)

4- Teknik bir faaliyeti geliştirme arzusu

5- Yenilik aşkı (Her keşif bir keşfe bağlı ve onun ismine sahiptir.)⁴⁵⁷

Bu bakımdan tarihi eserler yazılış tarzlarına nazaran birkaç grupta incelenir: Rivayetçi (Hikâyeci ya da Nakli) tarih, öğretici (maslahatçı ya da şe'ni) tarih, neden nasılcı (tekevvüni) tarih ve son olarak içtimai tarih usulüdür.

Fındıkoğlu'nun kullandığı yöntemler içerisinde içtimai usul yer almaktadır. İçtimai usul ise tarihi hadiselerin arkasında gizlenmiş tarihi kanunları tebarüz ettirmek cihetine önem verenlerdir.⁴⁵⁸ Metodolojiye ait eserlerde ilim ile usulün karşılıklı alakası, birtakım tartışmalar yaşanmasına neden olmaktadır. Fındıkoğlu burada bir takım sualler yöneltmektedir: Bir ilmin mevcudiyeti, usulünün mevcudiyetine mi bağlıdır? Usul, ilmin zaten kendisi değil midir? İlim, hakikatte usulsüz olarak vücuda gelmez mi? Bu noktada iskolastik bir mesele ile karşılaşacağımızı ifade etmekle birlikte; ilim mi usulü, usul mü ilmi vücuda getiriyor? Sorusuyla bitirmektedir. *“Ashını ararsanız bunların ne biri ne de diğeri doğru.”* Bu meseleyi, tarihi yapan büyük adamların gördüğü işlere benzetmektedir: *“Büyük adam tarihi (yani alim ilmi) yapar, tarihçi de onun hareketini tasvir (yani metodoloji nazariyecisi alimin tecrübi davranışından mülhem olan metot nazariyesini icad) eder. Büyük ilim adamları birçok savaşlar ve bocalamalar neticesinde kanunlar buldular. Metodoloji alimi sonradan bu kanunların nasıl bulunduğunu, zihnin nasıl hareket ettiğini, alimin hangi yollardan yürüdüğünü gösterecektir.”*⁴⁵⁹ Fındıkoğlu; metodoloji mensuplarının metodoloji muhaliflerinin karşısında doktrin ve sistemlere kapılmadan, sarsılmadan tesirlerine maruz kalmadan kendi yollarında yürümeleri gerektiğini belirtmektedir. O'na göre *“İçtimai ilimlerin metodolojisi, umumiyetle metodolojiden başka bir şey değildir. Hiç bir metodoloji alimi, sadece ve yalnızca tabiat hadiselerine tatbik edilecek metot kaideleriyle meşgul olmaz.”*⁴⁶⁰ Fındıkoğlu, Aristo'nun kullandığı metodun içtimai realitesini ve bu metodun tahlil, tecrübe, mukayese cihazlarını müşahade esnasında kullanmak suretiyle kendi meselelerimizin monografik ve sosyografik tablolarını iş (action) düşüncesiyle

⁴⁵⁷ Fındıkoğlu, *Metodoloji- Başlangıçtan Yirminci Asra Kadar*, 226-227.

⁴⁵⁸ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, 3-4.

⁴⁵⁹ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 6.

⁴⁶⁰ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 9.

hazırlamak gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁶¹ Fındıkoğlu'na göre içtimai ilimler metodolojisi içinde beliren bir iç tekâmül zincirinin ilk halkası herhangi bir tarihi hadisenin yine kendisi ile izahı ise, bugünkü son halkası o tarihi hadiseyi çevreleyen diğer tarihi hadiselerin hesaba katılması diye ifade edilebilir.⁴⁶²

Usuliyata ait teorilerin çıkması için bu usullerin ruhunu kendi şuuraltında sezen ve ilmi çalışmalarında tatbik eden büyük ilim adamlarının çıkması lazımdır. Fındıkoğlu bu açıklamayı yaptıktan sonra metodoloji alimini, olup bitenler alemindeki usul kaidelerini toplayıp nazariye, sistem, doktrin haline sokan bir nevi tarihçi olarak görmektedir. Ardından bu açıklamayı yapmaktadır: *“1650 (Descartes’in ölümü) 1798 (Auguste Comte’nin doğuşu) arası büyük çapta ilim hareketleriyle, bilhassa cemiyet hadiselerini alakalandıracak kıvılcaklarla doludur. XIX. asırda sosyal ilimler metodolojisini yazacak Comte’un zuhuru tasarlanamaz. Francis Bacon, kendinden iki asır evvelki hareketlerde nazariyesi yapılmamış metotların ilmini yaptı.”* Fındıkoğlu'na göre Auguste Comte, sosyoloji tarihinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte sosyoloji metodolojisini de çok iyi işleyen feylesoflardan biridir. Fındıkoğlu; Auguste Comte ruhi, içtimai hadiseleri ilmi izah kadrosunun ve ilmi metodoloji çevresinin mümessili,⁴⁶³ XIX. asrın muhtelif içtimai ilimlerin de başlı başına bir çığır açan, tarihi usulün esaslarını, metodolojik görüşlerin rehberliğini yapan ya da tarih felsefecilerinin fikirlerini derli toplu bir şekilde belirten biri olarak görmektedir.⁴⁶⁴

Fındıkoğlu içtimai ilimler metodolojisi üzerinde Descartes’in muayyen bir fikrinin olmadığını; ancak kendinden sonraki metodolojistlere zemin hazırladığını ifade etmektedir. Descartes’in ilimlerden bahsederken ileri sürdüğü düşüncelerin içtimai ilimlere de tatbik edilebileceğini belirtmektedir. Bu durumu bir örnekle açıklamaktadır. *“Mesela ilmin mevzuu olan realite parçalanıyor, basit olanlardan muğlak reel sahalarına doğru yürünüyor. Bu sırayı asla kaybetmemeliyiz.”*⁴⁶⁵

⁴⁶¹Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 65.

⁴⁶²Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 132.

⁴⁶³Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 253-254.

⁴⁶⁴Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 270-271.

⁴⁶⁵Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 235.

“İçtimaiyatçı olmak içtimai ilimlerden biriyle meşgul olmak sosyal şeniyetin kadrosuna giren nesnelere kavramak için diğer ilimlerin şeniyetleri hakkında bir vukuf peyda etmek, onların metotlarından işe yarar faydalar çıkarmak zaruridir.”⁴⁶⁶

Fındıkoğlu'na göre içtimai inkişafın ilk basamağı, insanın teşekkülü ile ortaya çıkmaktadır. Diğer basamaklar bu ilk basamağın birer neticesi gibi kendilerini göstermek mecburiyetindedirler. İçtimai dinamiğin vazifesi, hareket halinde olan içtimai hayatı tetkik etmekten ibaret ise de bu hayatın belirteceği hadiseler, tohum halinde insanın teşekkülünde mevcut bulunmaktadır. İçtimai serpilış ve ilerleyiş insanın tabiatında önceden belli, muayyendir. İçtimaiyat gerek statik bakımdan, gerek dinamik bakımdan araştırmalar yaparken, daima bu önceden belli olan tabiatı, yani tabiatı beşeriyeyi göz önünde tutacaktır. O'na göre bütün usuller ve içtimaiyattan önce kurulmuş olan bütün ilimlerin usülleri, hatta içtimaiyata has olan tarihi usul hep bu gaye için kullanılmalıdır.⁴⁶⁷ O, içtimaiyatı bu şekilde tanımlamaktadır: *“içtimaiyat insan cemiyetlerinin hayatına hükmeden, zuhurlarını, serpilış ve çöküşlerini idare eyleyen kanunlar ilmidir.”⁴⁶⁸*

Fındıkoğlu İlmin, tecrübenin, tahlilin, tetkikin nasıl olması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

İlim kelimesi esaslı bir şekilde kullanılmalı rastgele bir bilgiyi fende, zanaatte kullanmamalı ve esaslı bir tenkit yapılmalıdır.

Modern metodolojide gelişmiş güzel bir pragmatizm olmamalıdır. Araştırmacı hangi devri araştırıyorsa o devrin mantığı içinde görüp anlamaya çalışmalıdır.⁴⁶⁹

Tecrübe usulü gösterilirken aklın prensiplerine de yer verilmelidir.⁴⁷⁰ Tecrübe hakikatte aklın rehberlik edeceği bir tecrübedir. Ham, kaba bir tecrübe ilimde rol oynamaz.⁴⁷¹

⁴⁶⁶Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 266.

⁴⁶⁷Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 272.

⁴⁶⁸Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 298.

⁴⁶⁹Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 164-165.

⁴⁷⁰Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 189.

⁴⁷¹Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 222.

İlmin bütün işi, tabiatı tefsir etmekten ve bütün gayesi ise insana tabiat üzerinde hâkimiyet temin etmekten ibarettir. O'na göre tabiat tetkikleri yapılmalı ve tabiatı objektifleştirmek için riyaziyenin yegane vasıta olduğu kabul edilmelidir.⁴⁷²

Fındıkoğlu'na göre tahlil kaidesi, umumi metodolojide olduğu gibi münferit ilimlerin metodolojisinde de rol oynar. Her ilim disiplini, mevzuları tahlilci ruh denen bir zihniyet ile parçalar ve ayırır. Basit parçalara ayrılan bütün, tekrar vücuda getirilmelidir. Tahlilcilik, ilmi araştırmalara nüfuz etmeli ve analitik zihniyetle hareket etmelidir.⁴⁷³ İçtimaiyatçı ise her şekli evvela tahlil etmeli ve muhtelif şekiller arasındaki rabitalar, içtimaiyatçının tahlil süzgecinden geçmelidir.⁴⁷⁴

Bir hadise tetkik edilirken basit unsurlara ayrılır. Bütün ilimleri ihtiva eden ilim de parçalanır ve basit ilimden mutlak ilme doğru gelinmesi gerekir.⁴⁷⁵ Fındıkoğlu'na dair İlmin, tecrübenin, tahlilin, tetkikin nasıl olması gerektiğini belirttikten sonra; Fındıkoğlu içtimai ilim metodolojisi yapılırken, izlenecek istikameti ise şu şekilde sıralamaktadır.

- 1) Monografi vasıtasıyla müşahade ve tahlil,⁴⁷⁶
- 2) Müşahade edilen vakıaların karşılıklı tesirlerinin keşfetmek maksadı ile muhakemesi,
- 3) Yapılan muhakemenin yeni müşahadelerle tahkiki,
- 4) Tetkik edilen hadise grubunun en esaslı karakterlerinin tayini,
- 5) Bir içtimai nevi hakkında terkihi hükümlerinin verilmesinin ardından cemiyetlerin tasnifine zemin hazırlanması gerekir.⁴⁷⁷

O'na göre metodoloji tarihinin anlaşılması ancak başlangıçların bilinmesi ile mümkündür.⁴⁷⁸ Netice itibariyle Fındıkoğlu, metodoloji üstatlarını şu şekilde sıralamaktadır: İlkçağın metodoloji üstadı olarak Aristo'yu,⁴⁷⁹ İslam ortaçağında

⁴⁷² Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 188-190.

⁴⁷³ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 216.

⁴⁷⁴ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 323.

⁴⁷⁵ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 229.

⁴⁷⁶ Fındıkoğlu, Türkiye'de Le Playcilik çıkırının ve monografik metodolojinin ilk rehberi olan Türk sosyoloğu M. Sabahaddin'in metot anlayışından etkilenmiştir. Ayrıca bkz. Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 333.

⁴⁷⁷ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 327.

⁴⁷⁸ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 461.

⁴⁷⁹ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 28.

müşahadeci ve tecrübeci bir tarih, bir sosyoloji usulü olarak İbn Haldun'u ⁴⁸⁰ yeniçağın metodoloji üstatlarından ve Novum Organum müellifi François Bacon'ı, ⁴⁸¹ yeniçağın metodoloji sahasında çığır açan ikinci feylesofun Rene Descartes'i, ⁴⁸² usul hakkında Nutuk'un ilk Türkçe mütercimi ve şerhçisi İbrahim Edhem Dirvana'yı, ⁴⁸³ pozitivist metodolojinin kurucusu sosyolojinin isim babası Auguste Comte, ⁴⁸⁴ monografik içtimaiyat usulünün ilk kurucusu ve içtimai ilim mektebinin şefi Frederic Le Play'i, ⁴⁸⁵ Türkiye'de Le Play'cilik çığırının ve monografik metodolojinin ilk rehberi olan Türk sosyoloğu M. Sabahaddin'i, ⁴⁸⁶ XIX. asırda iktisat metodolojisinin ve mantık sisteminin müellifi olan John Stuart Mill'i, ⁴⁸⁷ uzvi ilimlere ait hususi metodolojide olduğu kadar umumi metodolojide de yeni bir çığır sahibi olan Claude Bernard'ı ⁴⁸⁸ ve son olarak Claude Bernardın metodolojik kaidelerini Türk ilim hayatına getiren Muallim Dr. Şâkir Paşa'yı ⁴⁸⁹ içtimai realitenin usul sahasında önemli bir yere sahip olduklarını ve metodoloji ilminin gelişmesinde büyük ehemmiyet sağladıklarını belirtmektedir. Fındıkoğlu'na göre asırlar arasındaki fikri bağlılığı göz önüne almadıkça bu bereketli düşüncelerin ne doğuşu ne de serpilişi anlaşılamaz. ⁴⁹⁰

3.5. FINDIKOĞLU'NUN İSLAM TARİHÇİLİĞİNE BAKIŞI

Tarih, Arapça bir kelime olup ve sözlükte “vaktin bilinmesi” anlamını ifade eder. Bu anlamda tarih, her şeyin zamanının kendisinde sona erdiği gayesi ve vaktidir. Tarihin konusu ise zaman ve insandır. Nitekim tarih kelimesinin aslı ve anlamı konusunda başka görüşler de yer almaktadır. Bazılarına göre “tarih”, Sâmi dillerinden Akkadca'da, Sâbii dilinde, Habeşçe'de ve İbrânice'de “kamer, şehir”(ay), zaman ve “ayı görmek” anlamlarındaki yareah/ yerah kelimesinden Arapçaya erreha/ verraaha şeklinde geçen fiilden türeyen târih (te'rîh), Ay'a göre vakit tayin etmek anlamlarında

⁴⁸⁰Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 103.

⁴⁸¹Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 148.

⁴⁸²Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 202.

⁴⁸³Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 243.

⁴⁸⁴Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 252.

⁴⁸⁵Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 285.

⁴⁸⁶Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 333.

⁴⁸⁷Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 371.

⁴⁸⁸Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 414.

⁴⁸⁹Fındıkoğlu, *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 446

⁴⁹⁰ Fındıkoğlu, *Metodoloji- Başlangıçtan Yirminci Asra Kadar*, 333

kullanılmıştır.⁴⁹¹ Tarih Sami dilinde Arapça bir kelime olup “v- r-y” aslından türemiştir. Bu sözcük İbranicede “ yâreah” (ay) kelimesi ile ifade edilmekte olup zaman ve insanla ilgili olguları açıklamakta kullanılmaktadır. Bu durumda tarihin anlamı, zaman birimi olarak “ay” ın tanımı olur; bir yandan bir hadisenin, tarihi vak’anın tespitini ve süresinin belirlenmesini; diğer yandan zaman sürecini, kronolojisini ifade eder. Bir kısım tarih yazarları tarih kelimesinin Arapça olmayıp, Farsça “mâh”“ruz”dan(ay’ın görülmesi) alınarak Arapçalaştırılmış olduğunu söylerler; bu kelimedeki ay başlangıçlarının belirlenmesi anlamı olduğu görüşlerine gerekçe gösterirler. Buna göre “tarih” kelimesi Arapça asıllı değildir ve Müslümanlar onu Ehl-i Kitap’tan almışlardır. Tarih kelimesinin “arch” sözcüğünden türediği, Yunanca’da bunun “ırh” şeklinde okunup söylendiği ve anlamının ise “eski” olduğunu belirtenler de vardır. Nitekim bundan kaynaklanarak eski eserlere “arkeoloji” (archeology) ismi verilmektedir. Hristiyan terminolojisinde Cibril, “arcangel” diye nitelendirilmektedir. Arcangel’in aslı ise “archangel” dir; ya da İtalyanca karşılığı “storia”, Fransızca “historie”, İspanyolca “historia”, Yunanca “storia” dan türemiştir; anlamı hikayedir. Arapça’ya tarih, İslam’dan önce, hikâye, kıssa anlamından gelmektedir. Kur’an’da sıkça zikredilen “öncekilerin hikâyeleri” (el-esâtiru’l- evvelin) de insanlığa yaşadığı an ve geleceği ile ilgili çeşitli mesajlar verir; ancak tarih genellikle vaktin bilinmesi zaman ilmi olarak anlamlandırılmış çok sayıda tanıma sahiptir.⁴⁹² Tarihin tanımını yaptıktan sonra İslam tarihinin muhtevasına değinmekte yarar vardır. *“İslam tarihinin teşekkülü Kur’an’ın nazil olması ve hadislerin tedvininin yanı sıra, çeşitli İslam ilimlerinin yazılışı ile birlikte başlar.”* İslam Tarihi; Medeniyet Tarihi, Tefsir Tarihi, Dinler ve Mezhepler Tarihi vb. tarih bilimleri yoluyla tarihçiliğin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir.⁴⁹³

İslam tarihi, dünya tarihi içinde ondört asırlık bir maziye sahiptir. Müslüman’ların bugünkü yaşama sahalarına yayılmaları, geçmiş asırlarda vukûa gelen muhtelif tarih hadiseleri ile izah edilir. İslam fütûhatı İslam dininin daha doğduğu asırda şarkta- İndüs nehri boylarından, garpta- Atlas Okyanusu kıyılarına ve şimalde- Anadolu

⁴⁹¹Mustafa Fayda, “Tarih”, *İslam Ansiklopedisi*, XL, 30.

⁴⁹² Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006, 13-14.

⁴⁹³ Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay. 189, Ankara 1991, 5.

serhadlerinden, cenûpta- Hind Okyanusu sahiline kadar uzanmıştır. İslamın ilk devrinde elde edilen topraklar, Emevi ve Abbasi saltanatları sırasında daha da genişlemiştir.⁴⁹⁴

Eski Araplar kendi kabilelerinin mâzîsine ait rivayetlere büyük ehemmiyet vererek onları hafızalarında saklarlar ve nesilden nesile tevdi ederlerdi. İslamiyetten sonra, Kur'an'ın, hadislerin toplanması ve tefsiri ile meşgul olduğu sırada, âyetlerin nâzil olduğu yahut hadislerin söylendiği yerlerin, o esnadaki hal ve şartların tahkik ve tedkikine lüzum görüldü. Böylece Peygamberin hayatı hakkındaki malûmatta toplandı ve bir müddet hıfz, nakl suretleriyle tedâvül ettikten sonra nihayet tedvin, te'lif olundu. Müslümanlar arasında tarihi ilk çalışmaların bu suretle Siyer'e (yani Peygamberin hayat ve şahsiyetine) ait olması gayet tabiidir. Meşhur rivayetlere göre ilk siyer kitabı Muhammed b. İshak tarafından Abbasi halifesi Mansûr için yazılmışsa da bu da kaybolmuş ve İbn Hişam'ın yine İbn İshak'dan naklen yazdığı kitap bize kadar gelmektedir.⁴⁹⁵

Tarihçilik, İslam dünyasında siyer ve megazi yazımı ile başlar, tabakat kitapları ile devam eder. Fındıkoğlu'na göre “İslam'da tarih, felsefe gibi dini bir menşeye maliktir.” nasıl ki felsefi faaliyetler dini mevzular üzerinde örülüyorsa aynı şekilde tarihinde dini mevzulara temas ederek baş gösterdiğini ifade etmektedir. O'na göre ilk tarihi eserler “siyer ve megaziye” aittir. Bunun yanında Fındıkoğlu siyerciliğin tanımını şu şekilde yapmaktadır: Siyercilik “İslamda din büyüklerinin din harplerinin gazvelerin ve uhrevi menkıbelerin hatıralarını muhafaza ihtiyacından doğmuştur.” O'na göre tarihin bu suretle dini bir şekilde doğması ancak I. asrı hicrinin (miladi 7.asır) sonlarına doğru vaki bulunduğu. O, Hz. Peygamber ve dört halife dönemine ait herhangi bir mektubun ya da muharrer hiçbir şeye tesadüf edilmediğini; ancak vakayı, hadisat nakil ve rivayet tarzında ağızdan ağza nakledilmekte olduğunu ifade etmektedir. Sadece İslami devirde değil İslam öncesi devirlerde bile tarihçiliğin kavmin hafızasında mahfuz hatıraların vakaların hikâye nakil suretiyle aktarılmasından ibaret olduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca bazı kaynaklara göre siyer ve megaziye dair ilk eser ise Urve

⁴⁹⁴ *İslam Ansiklopedisi*, 5/2, 1093.

⁴⁹⁵ W. Barthold, *İslam Medeniyet Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., İkinci Basım, Ankara 1963, 151.

⁴⁹⁶ Fındıkoğlu, “İbni Haldun”, 280.

b. Zubeyir (v. 93/ 712)' e aittir.⁴⁹⁷ İslam dünyasının daha başlangıcında gelişen tarih nevilерinden biri de Tabakât nâmı altında muhaddislere, müfessirlere, fakihlere, âlim ve ediblere, doktorlara, kelam ile meşgul olanlara, muhtelif meslek sahiplerine mahsus mufassal hâl tercümesi kitaplarıdır. Hadis ve tefsir meselelerinde isnâda verilen ehemmiyet, İslami ilimler üzerinde çalışanları isnâd'ların râvileri hakkında da malumat toplamaya mecbur etmiş ve bunun Tabakât kitaplarının vücutе gelmesinde büyük tesirleri vardır. Daha sonraları bu ayrı ayrı Tabakât kitaplarından bilgi alınmak suretiyle İbn Hallikân'ın meşhur eseri gibi “Umumî Haltercümesi” kitapları meydana getirilmiştir. İbn Asâkir'inseksen ciltlik Târih-i- Dimâşk'ı ile Hatîb Bağdâdî'nin Tarih-i- Bağdâdî bu tür eserlerin en mühimlerindenidir.⁴⁹⁸ Yukarıda belirtilenlerle birlikte tarih bilincinin gelişip tarih yazıcılığının gerçekleşmesinde Hz.Ebû Bekir döneminde başlayan, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde devam eden fetih hareketlerinin de büyük etkisi bulunmaktadır. Tevhid mücadelesinin temsilcileri olarak ümmet bilincine ulaşan Müslümanların islam tarihi ile ilgilenmeleri ve gösterdikleri başarıları gelecek nesillere aktarmaları önemli bir amaç haline gelir. Hz. Ömer'in, hicreti “tarih ve takvimin” başlangıcı yapmasının da büyük etkisi yer alır.⁴⁹⁹ Bunun yanı sıra İslam tarihçiliği sadece hafızaya değil, hafızayla birlikte, hadis sahifeleri, Medine vesikası, Devlet başkanlarına gönderilen mektuplar, kabile reislerine gönderilen talimatlar, Hudeybiye Anlaşması, bazı hadis sahifeleri vb. yazılı kaynaklara da sahiptir

IX. asrın ikinci yarısına kadar İslamların tarihi eserleri Siyer, Megâzi, Tabakât, Fütuhât kitaplarından ibaret olup ne başka milletlere ait eserlere tesadüf olunuyor ne de umumi bir tarih tertibi düşünülüyordu. Bununla beraber yavaş yavaş etraftaki muhtelif milletler ve medeniyetler ile münasebetlerin artması neticesinde bu sahada eserler de vücutа getirildi ki bunların ilki olmak üzere Ya'kubî'nin eseri gösterilmektedir. Bu eserlerden biri Museviler, Hindliler, Yunanlılar, İrânlılar, ve sâir eski kavimlere; diğeri de İslamiyetin zuhurundan H. 256 (M 869-870) yılına kadar İslam tarihine aittir.⁵⁰⁰ Tarih; Kadîm zamanlar, Orta çağ, Son çağ olmak üzere üç büyük devreye taksim edilir. Tarihin bu taksimatı bütününe ait olup hepsine birden “Umumî Tarih” nâmı verilir. Bir memleketin, bir kavmin, bir fikir ve mesleğin tarihine “Hususî Tarih” adı verilebilir.

⁴⁹⁷ Nuri Ünlü, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Başlangıçtan 1918'e kadar)*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfi yay. , No: 6, İstanbul 1984, 27.

⁴⁹⁸ W. Barthold, *İslam Medeniyet Tarihi*, 152.

⁴⁹⁹ Fayda, “Tarih”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, XL, 31.

⁵⁰⁰ W. Barthold, *İslam Medeniyet Tarihi*, 152.

Tarih-i Enbiyâ, Tarih-i İslâm, Tarih-i felsefe gibi. Şahısların hayatlarının tarihine ise ‘‘Tercüme-i Hal’’ ismi verilir.⁵⁰¹ Şüphesiz IX. ve X. yüzyılların çok önemli çalışmaları, iki bilim adamının Ahmed b. Yahyâ el- Belâzurî(v. 279/892) ve Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (v. 310/923) derlemeleridir. Erken dönem tarihsel yazıların en kapsamlı örneğini bize sunan ve bu sebepten söz konusu dönemin tarihsel geleneğini en iyi şekilde temsil edenlerdir.⁵⁰² İslam tarihi çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu açıdan birçok ilim adamı tarafından da çeşitli tasnifler yapılmıştır. Şöyleki; İslam tarihi ve İslam devrine ait Türk tarihi ile ilgili eserler başlıca dört kısma ayrılmaktadır:

- a. Umumi Tarihler: O devirdeki anlayışa göre Hz. Âdemin yaratılışından başlayarak bir kısım devletlerden ve daha çok İslam devletlerinden ve milletlerinden bahseden eserlerdir. İbn Vâzih'in, Taberî'nin, İbnü'l- Esir'in, Mes'ûdî'nin eserleri bu gruptandır.
- b. Husûsi Tarihler: Bir devrin, hükümdarın, sülâlenin, memleketin, tarihinden bahseden eserlerdir. El-Vâkidî'ye nisbet edilen Fütûhü's- Şam, Belâzurî'nin Futûhu'l- Buldân'ı gibi.
- c. Tabakât ve Hal Tercümeleri: Bu tip eserlerin başında İbn Sa'd'ın Kitâbü't- Tabakâti'l Kebir⁵⁰³ ile İbn Kuteybe'nin Kitâbü's-Şir ve's-Şu'ara'nın bir diğer adı olan Tabakâtu's- şuarâ'sı⁵⁰⁴ sayılabilir.
- d. Mesleklere Dair Eserler: Bu eserler dinlere, mezheplere, siyasete, devlet idaresine, ilmi sosyal hayata dair daha ziyade tarih araştırmacıları için kaynak olacak eserlerdir. Dinler ve mezheplere dair Abdulkâhir el Bağdadî ile İbn Hazm ez- Zahirî'nin Kitabu'l- fasl'ı, Şehristânî'nin Kitâbu'l- milel ve'n- nihâl'i, siyasete, idareye, sosyal, hayata dair eserlerden İmam Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l- harac'ı, Maverdî'nin Ahkâmus- Sultâniyye'si, Nizâmu'l- Mülk'ün Siyâsetnâme'si sayılabilir.⁵⁰⁵

⁵⁰¹Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi Dini Düşünce ve İslam 1*, çev. Ziya Nur Aksun, Ötüken yay. İstanbul 2006, 47.

⁵⁰²R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev. Murtaza Bedir-Fuat Aydın, Litera yay., İstanbul 2004, 101

⁵⁰³Fayda, ‘‘İbn Sa'd’’, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 20, 295.

⁵⁰⁴Hüseyin Yazıcı, ‘‘İbn Kuteybe’’, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 20, 146.

⁵⁰⁵Ünlü, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Başlangıçtan 1918'e kadar)*, 28.

İslam dininin iki büyük kaynağı; mukaddes kitabımız olan Kur'an-ı Kerim ile, sevgili Peygamber'imizin Sünnet-i Şerifeleridir.⁵⁰⁶ Aynı zamanda İslam tarihinin de en büyük kaynaklarından birisi Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim kâinatın ve insanın yaratılışına, geçmişine, yaşanılan zamanına ve geleceğe (ahiret) dikkat çekmek, eski kavimlerin davranışlarının iyilerinden örnek, kötülerinden ibret alınmasını tavsiye etmek, peygamberlerin birbirinin ardı sıra gönderilmesini vurgulayıp risâletin tek olduğunu bildiren evrensel bir anlayış getirmek suretiyle Müslümanların tarihe duydukları ilgiyi besler.⁵⁰⁷ Fındıkoğlu; İslam tarihçiliğinin başlangıcını ele alırken İslam tarihinin ilk sayfalarını açmamızı ve içtimai buhranlar içinde yer alan Arapların Hz. Muhammed'in büyük dehasıyla bir güneş gibi kumlu çölleri aydınlattığını ifade eder. Fındıkoğlu "*Hz. Muhammed'in ilahi bir menbaadan gelen felsefesi harika bir suretle çölün her tarafına intişara başladığını*" belirtmektedir.⁵⁰⁸ İslam tarihini uyanan hayatı fikriyesi olan birinci asrı hicrinin (miladi 7. asır) sonlarına doğru vuku bulduğu dönemdir. İkinci (miladi 8.) asırda, nakli ilimlerin yaşandığı dönemdir. Üçüncü asır (miladi 9. asır) akli bilgilerin doğuşu, 4. asırda en yüksek dönemin inkişafı İbn-i Sina, Farabi vb. 5. asırda (miladi 11) ve 6. asırda (miladi 12) bu inkişafın devam ettiğini Ebu-l- Me'âli, Gazali, İbni Rüşd vb. gittikçe ilerlemelerin kaydedildiği zamanlar yaşanmıştır. İslam tarihinin 7. asrı ise "felaketi uzma" olarak gösterilmektedir. Bu dönemde Hülagu gailisinin vaki olmasıdır. Nitekim İslam tarihi diğer devirlerde de geri kalmamıştır.⁵⁰⁹ Fahri Fındıkoğlu İslam tarihinin sekizinci asrı hicride (miladi 14. asır) iki büyük mütefekkirin ismi olduğunu ve bunların İbn Teymiye, İbn Haldun olarak göstermektedir. Fındıkoğlu ardından bu açıklamayı da yapmaktadır: "*Bu isimler İslam âleminde yer alan diğer isimler gibi alaka ve heyecan uyandırmamıştır.*" Devlet rabitaları bozulduğu, dini şuur, dini vicdan kuvvetini kaybettiği için tesirleri de çok yoktur.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları ve Esasları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1973, I, 47.

⁵⁰⁷ Fayda, "Tarih", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 40, 30.

⁵⁰⁸ Fındıkoğlu, "İbni Haldun", 274.

⁵⁰⁹ Fındıkoğlu, "İbni Haldun", 275.

⁵¹⁰ Fındıkoğlu, "İbni Haldun", 276

SONUÇ

Bilindiği gibi tarihin temel konusunu birey ve toplum tayin eder. Bireyin tarih bilinci edinmesinde, onun görüşünü ve yaşam tarzını, ailesi, mensup olduğu toplum tayin edicidir. Toplumun tarih bilincine gelindiğinde ise zamanın ürünü olarak ortaya çıkar. Kısaca bunu toplumun etrafında birleştiği değerler bütünü ifade eden kolektif bilinç olarak açıklayabiliriz. Tarihçi bir ressam titizliğinde portresini çizebilmeli, bütün detayları eserine aktarabilmelidir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da geçmiş zaman evvelinde vuku bulmuş olayları resmetmiş ve bütüncü bir anlayışı benimsemiştir.

Sosyolog kimliği ile tanınan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, sosyoloji, felsefe, tarih, edebiyat, din ve birçok ilim alanında gerek çalışmaları gerekse ilim âleminde ortaya koyduğu başarıları ile ihtisas yapmış bir bilim adamıdır. Yayın hayatında birçok olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Bazı dönemlerde görev yaptığı yerlerden sürülmüş, bazı durumlarda fakültenin sırrını ifşa ettiği gerekçesiyle görevinden alınmış, gençlik yıllarında yazdığı ilk eseri dini içerikli olması sebebiyle yayınlanmamış, bazı durumlarda ihtarname ile karşılaşmış, bazı durumlarda da Felsefe hocalığı yapması gerekirken Edebiyat hocalığı yapmış, çoğu zaman tenkit edilmeyi beklemiş vb. talihsiz durumlarla karşılaşmıştır. Hatta Ellili yaşlardayken tek gözünü kaybetmiş; ancak imkânsızlıklar Fahri Fındıkoğlu'nu ilim aşkından soğutmamış O'nun daha çok gayret göstermesine sebebiyet vermiştir.

Hiçbir zaman hayata, ilme dar bir alandan bakmamıştır. Olayları ya da kişileri değerlendirirken objektif bakış açısıyla yaklaşmış, hem menfi hem de müspet taraflarına da değinmiştir.

Fındıkoğlu dar bir Anadoluçuluk zihniyeti ile hareket etmemiştir. O'nun temel gayesi Türk milliyetçiliğinin, öz değerlerine sahip çıkmasını sağlayarak batı menşei fikirlere maruz kalmadan milli kültür çerçevesi oluşturmaktır. İlim kaynakların garb menşei kaynaklardan alınabileceğini; ancak bunlarda milli unsurların yer alması gerektiğini birçok eserinde kendi nevi şahsına özgü bir şekilde ifade etmiştir. Tarihi, Engelhart'tan öğrenmek yerine, kendi tarihimizi kendi münevverlerimizden öğrenmenin gerekliliğini savunmuştur. Tarihi maddeciliği reddetmiştir. O'nun tarih görüşü aktarmacı, neden- nasılcı, rivayet edici, hikâye edici değildir; izahi tarihçilik, milli

tarihçilik ve tarih şuurudur. Fındıkoğlu ilmi manada; tarihi hadiselerin izahını elde etmek için hakiki bir illiyet prensibi ile hareket etmenin gerekliliğini vurgulamıştır.

Fındıkoğlu, ilmi düşünüşün izlekleri olan akli ve tecrübeyi birlikte değerlendirmiştir. Usul ve metot anlayışında hem içtimai usul hem de monografik bir usulle eserlerini oluşturmuştur.

Fındıkoğlu umumî Türk tarihinin problemlerine çözümler sunmuştur. Toplumsal gerçekleri anlatırken hayalperest davranmamış ve lisan, tarih, kültür, eğitim meselelerinde ise kendisini bir dava adamı olarak görmüştür. Lisana, dine, soyadı kanununa ve eğitim konularına gelenekçi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu din anlayışı, dine bakış açısı çok geniş bir sahada ele almıştır. Dünyada, ilkçağlarda ortaya çıkan dinlerin insanlar üzerindeki etkilerini araştırarak, farklı bakış açıları ve geniş bir çerçeve ile dünya görüşümüzü genişletmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra Türk'lerin ya da Müslüman'ların dindarlığını sorgulamamış ve bu durumu eserlerine de yansıtma taraftarı olmamıştır.

Tez çalışmamızı oluşturan Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu; ilim hayatı, fikir adamlığı yönü ile Türk milletinin yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biridir. Perspektif olarak herhangi bir sıfat yükleyemeyeceğimiz kapsamlı, donanımlı bir ilim adamıdır.

KAYNAKÇA

- A. (M.) “Kitaplar Arasında”, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, S.: 2, 1 Mayıs 1924, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 75.
- A.M, “Ayın İzleri Kürdistan Yoktur”, *Anadolu Mecmuası*, , Birinci sene, S. : 9-10-11, Aralık-Şubat 1925, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011,435-438.
- A.M., “Büyük Gün”, *Anadolu Mecmuası*, Birinci Sene, S. :12, İstanbul 1925, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 464-465.
- Alver, Köksal, “Türk Sosyolojisinin Tarih ile Diyalogu Yaklaşımı Üzerine Bir Deneme”, *Tarih Sosyolojisi*, der. Ramazan Yelken, Vadi Yayınları:228, Toplum Dizisi: 77, Ankara 2007.
- Andre Droogers, “Dinin Tanımlanması Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı”, çev.Ahmet Onay, der. Peter B. Clarke, *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, (1.Baskı), İmge Kitapevi, Ankara Kasım 2012.
- Arısoy, Süleyman, “Düşünceye Saygı Gökalpçı Değer Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Akşam Gazetesi*, 15 Nisan 1975 Salı, 2.
- Arslantürk, Zeki, “Türk Sosyolojisinde Erzurum Ekolü, haz. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, *Türk –İslam düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu: 26-28 Haziran 2006 Erzurum: Bildiriler*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2007, I. 89-94.
- Atsız, “Prof. Fındıkoğlu Ziyaeddin”, *Tarihi - Kültür ve Kahramanlar* (Makaleler-2), (3. Basım), Ötüken Yayınları, Kültür Serisi: 368, İstanbul Eylül 2013.
- Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları ve Esasları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt I, Ankara 1973.
- Barthold, W.,*İslam Medeniyet Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü, (2. Basım), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1963.

- Başar, Zeki, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1902-1974)”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları 492, Ankara 1976, 7-15.
- Bilgin, Abdulcelil, “Din, Dindar, Dindarlık: Öz Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.:2, Aralık 2014, 75-84.
- Bilgiseven, ÂmiranKurtkan, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları. :813, Türk Büyükleri Dizisi: 42, Oğul Matbaacılık, İstanbul 1987.
- ,“Hocamızın Ardından”, *1975 yılı Sosyoloji Konferansları*, On üçüncü Kitap, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 2102, İktisat Fakültesi Yay. No: 360, İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü Yay. No: 72, İstanbul Ocak 1976.
- Cangızbay, Kadir, “Tekrarlanırlık Kırılması Olarak Tarihsel Gerçeklik”, der. Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yayınları:228, Toplum Dizisi:77, Ankara 2007.
- Canatan, Kadir, “İbni Haldun Tarih, Sosyoloji, Tarih Felsefesi”, der. Ramazan Yelken,*Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay.: 228, Toplum Dizisi: 77, Ankara 2007.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, der. Tülay Çoşkun, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2007.
- Çelebi, Nilgün, “Mıllenyumun Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih Ne Nasıl ?”, der. Ramazan Yelken,*Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay. : 228, Toplum Dizisi:77, Ankara 2007.
- Çınar, Metin, *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Durak, Süha, *Zeki Velidi Togan’ın İlmi Hayatı, Din ve Tarih Görüşü*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016.
- Düzgün, Dilaver, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Folklor ve Halk Edebiyatı ile İlgili Çalışmaları*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1990.

- Erzurum'un Yüzleri Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.
- Ecer, Ahmet Vehbi, *İslam Tarihi Dersleri (Dört Halife Dönemi)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No:85, Kayseri 1995.
- Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşat, (1.Basım), Kaknüs Yayınları 43, Tarih Serisi 1, İstanbul Kasım 1999.
- Ercan, Yavuz, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.
- Eren, Ahmet Cevat, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, haz. Alişan Akpınar, Derin Yay. , İstanbul 2007.
- Ergan, Nevin Güngör, “Gökalp- Fındıkoğlu Çizgisi Üzerine Notlar”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S.:31, 2005.
- ,“Türk Sosyolojik Düşünce Geleneğinde Mustafa E. Erkal”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S:43, 2011, 53-70.
- Erkal, Mustafa E. , “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İle İlgili Bir Bibliyografik Çalışma”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları 492, Ankara 1976, 61-78.
- , “Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yay. No:2102, İktisat Fak. Yay. No: 360, İktisat ve İçtimaiyat Enst. Yay. No:72, İstanbul 1976, 84-102.
- ,“Büyük İnsan Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Ardından”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları Dergisi*, On Üçüncü Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 2102, İktisat Fakültesi Yayını No:360, İstanbul Ocak 1976, 115-118.
- ,“Ölümünün 30. Yılında Hocamız Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S.: 31, 2005, 301-310.

- Eröz, Mehmet, “Prof. Fındıkoğlu’nun Ardından”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları Dergisi*, On Üçüncü Kitap, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 2102, İktisat Fakültesi Yayını No:360, Ocak İstanbul 1976.
- Fayda, Mustafa , “Tarih”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 40/30.
- , “Tarih”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, XL/31.
- , “İbn Sa’d”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 20/295.
- Fırlı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları No:39, İzmir 2008.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, *Etos ve Kozmos*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Yayınları, İstanbul 1937.
- , “Hukuk Tarihi -İbni Haldun’ un Hukuki Fikirleri ve Tesiri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, Cilt V, İstanbul 1939.
- , “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, Türkiye Felsefi, Harsi ve İçtimai Araştırmalar Merkezi Kitapları, S.: 11, Seri A, 10 Eylül 1939.
- , “Fransız İhtilali ve Tanzimat”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Felsefi- Harsi ve İçtimai Araştırmalar Merkezi Kitapları, S.: 11, İstanbul 1942.
- , “Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız”, *Türk Yurdu Dergisi*, Türk Yurdu’nun 5-6. sayısından ayrı Basım, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942.
- , *İhtikâr, İhtikârın Sebepleri ve Önlenmesi Hakkında Tarihi ve Sosyolojik Bir Deneme*, İş -Türkiye Felsefi Harsi ve İçtimai Araştırmalar Merkezi Kitapları, Seri A, S.: 10, İstanbul 1942.
- , “Neo- Pozitivizme Göre Sosyolojik İlliyet”, *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 180, Edebiyat Fakültesi Felsefe Zümresi Neşriyatı, Sayı 1, İstanbul 1942.

- , *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları No:254, 1. Kitap, Rıza Koşkun Matbaası, Cilt I, İstanbul 1945.
- , *Ahlak Tarihi - Sokrat*, 1. Kitap İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 254, Cilt I, İstanbul 1945.
- , *Metodoloji- Başlangıçtan Yirminci Asra Kadar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:271, İktisat Fakültesi No: 31, Kenan Matbaası, Cilt 1, İstanbul 1945.
- , *Seçme Metinleri ve Kıraat Parçaları ile Ahlak Tarihi-1. Kitap Sokrat*, İÜEF. Yay. No: 254, Rıza Koşkun Matbaası, Cilt I, İstanbul 1946.
- , “Egzogami Hakkında Sosyolojik Nazariyeler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S.: 3, İsmail Akgün Matbaası, Cilt XIII, İstanbul 1947.
- , “Sosyalizm ve İçtimai Siyaset”, *İçtimai Siyaset Konferansları*, Birinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1948.
- , *Sosyalizm- Türkiye’ de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, Seri A, S.: 30, Fakülteler Matbaası, Cilt1, İstanbul 1 Aralık 1949.
- , *İbni Haldun’da Tarih Telakkisi ve Metot Nazariyesi*, Gençlik Kitapevi Neşriyatı, İçtimai Eserler Serisi No: 9, İstanbul 1951.
- , *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim*, Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı, Sıralar Matbaası, İstanbul 1955.
- , *Ziya Gökalp*, Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı No: 6, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1955.
- , “Yine Öteberi”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.:206, Cilt XXIV, İstanbul Ekim 1958.

- , “Bir Cebanet ve Denâet Vesikası Hakkında II”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.: 206, Cilt XXIV, İstanbul Ekim 1958.
- , “Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz”, *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., (13\14, 1958-1959), İstanbul 1959,
- , “Erzurum Üniversitesinin Realitede Takibi”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.: 210-213, XXV, İstanbul, Şubat-Mayıs 1959.
- , “Somnanbül”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.: 218, Cilt XXV, İstanbul 1 Ekim 1959.
- , “Bir Hadise-i Mes’ ude ve Bir Nümune-i Cihalet”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.: 218, Cilt XXV, İstanbul 1 Ekim 1959.
- , “Bir Hadise-i Mes’ üde ve Bir Nümune-i Cihalet”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.: 219-220, Cilt XXV, İstanbul Kasım –Aralık 1959.
- , “Sınai Sosyoloji ve İnsanlar Arası Münasebetler Teorisi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, No1-4, 21, 174-175, İstanbul Ekim 1959- Temmuz 1960.
- , “Prof. Mansuroğlu Mecdut Bey (1910-1960)”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, S.: 233, Fakülteler Matbaası, Cilt XXVII, İstanbul Ocak-Mart 1961.
- , *Sosyalizm, Türkiye’de Sosyalizm Hakkında Bir Çalışma Programı Denemesi (Ek)*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, Seri A, S. : 30, Cilt I, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1961.
- , “Onomastica”, *İş ve Düşünce-İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, , S.: 233, No: 233, Fakülteler Matbaası, Cilt XXVII, İstanbul Ocak-Mart 1961.

- , *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 918, İktisat Fakültesi Yayımı No: 123, Cilt II, İstanbul 1961.
- , *İçtimaiyat Metodoloji Nazariyeleri*, 3. Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 467, Hukuk Fakültesi No: 101, İstanbul.
- , “Maden Kredi Bankası Bugünkü Durumu ve Gelişme Şartları Hakkında Rapor”, *İş ve Düşünce - İçtimai ve İktisadi İlimler Mecmuası*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği Neşriyatı, T.İ.S.D., S. : 233, No: 233, Fakülteler Matbaası, Cilt XXVII, İstanbul Ocak-Mart 1961.
- , *Sosyalistler IX CharleFourier*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, Seri A, S.: 67, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1964.
- , *Sosyalistler X Karl Marx*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, Fakülteler Matbaası, Seri A, S.: 69, İstanbul 1964.
- , “Türkiye’den Rusya ve Amerika’ya Göç Eden Slav Muhacirleri”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Dördüncü Kitap, S:4, İstanbul 1964.
- , “Sahipsiz Kalan Bir Kültür”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi- Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı*, S.: 211-12, Cilt XVIII, İstanbul Ocak 1965.
- , “Tam 18 Yıl Sonra”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi,- Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı*, S.: 227, Cilt XIX, İstanbul Nisan 1966.
- , *1965-1966 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, 6. Kitap, İst. Üni. Yay. No: 1192, İ.F.N. No: 188, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, No: 40, İstanbul 1966.
- , *1966-1967 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, , No: 1271, İ.İ.E. Neşriyatı No: 44, Fakülteler Matbaası, 7. Kitap, İstanbul 1967.
- , “Erzurum Gazeteciliğinin 100. Yılı”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı, , Sayı: 255, Cilt XXII, İstanbul Ağustos 1968.

- , “Türkiye’de Maarifçiliğin Tarihçesi Hakkında – Maarif Davalarımız”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı, S.: 257, Cilt XXII, İstanbul Ekim 1968.
- , “Türkiye’de Köy Maarifçiliğinin Tarihçesi Hakkında”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı, S.: 257, Cilt XXII, İstanbul Ekim 1968.
- , “Emin Ali Çavlı”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, -*Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı*, S.: 259, Cilt XXII, Aralık 1968.
- , “Erzurum’da Mesleki ve Sosyal Teşekküller- Erzurum Kongresinin 50.Senesi vesilesi ile Belde Sosyolojisi”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, -*Türkiye Muallimler Birliği Neşir Organı*, S. : 268, Cilt XXIII, İstanbul Eylül 1969.
- , “Mahir İz ve Tasavvufu Hakkında”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, S.: 270, Cilt XXIII, İstanbul Kasım 1969.
- , “Memleketi Tanımak ve Tanıtmak”, *Bilgi Aylık Terbiye Fikir Kültür ve Sanat Dergisi*, S.:271, Cilt XXIII, İstanbul Aralık 1969.
- , “Sakarya Bibloyagrafyası ve M. Zekai Konrapa”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Yetmiş Dokuzuncu Konferans, S:11, 1970,
- , *İçtimaiyat Dersleri Sosyoloji Doktrin ve Kolları*, İst. Üni. Yay. No:1562, İktisat Fakültesi No:293, S.: 2288, Cilt I, İstanbul (Tarihsiz).
- , “Tabiata Dayanan Ahlak Sistemleri 1”, *İş Üç Aylık Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası*, S.: 2, Yıl 1, İstanbul (Tarihsiz).
- , “John Dewey Felsefe ve Terbiyesi”, *Anadolu Mecmuası*, Sene1, Eylül 1924, S.:6, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 253-259.
- , “Anadolu İnkılabı”, Sene 1, 1 Haziran 1924, S.: 3, , haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 125-128.

- , “Hicret”, *Anadolu Mecmuası*, S.: 4, Sene 1, 1 Temmuz 1924, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011,167-172.
- , “Bir Mektubun Düşündürdüğü”, Sene 1, 1 Mayıs 1924, Sayı: 2, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 83-84.
- , “Peşte Turan Cemiyeti (Ayın İzleri)”, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, Kasım 1924, S.:8, , haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011,347-352.
- , “İbni Haldun”, *Anadolu Mecmuası Külliyyatı* 1, Sene 1,Eylül 1924, S.: 6, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 273-280.
- , “Anadolu Kadınlığı”, *Anadolu Mecmuası*, Aralık-Şubat 1925, Sene 1, Sayı:9-10-11, , haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 414-419.
- , “John Dewey Felsefe ve Terbiyesi 2”, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, Ekim 1924, S. :7, , haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 286-290.
- , “Anadolu İnkılabı”, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, 1 Haziran 1924, Sayı 3, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 125-128.
- , “Tarihçe-i Erzurum Tahlil ve Tenkit, Müellifi Mehmet Nusret”, *Anadolu Mecmuası*, Aralık-Şubat 1925, Birinci Sene, S. :9-10-11,İstanbul 1922, haz.Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 385-388.
- , “Milliyet Meselesi”, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, Ağustos 1924, S.: 5, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 195-203.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964.

- Güngör, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, (2. Basım), Ötüken Yayınları, Kültür Serisi 43, İstanbul 1984.
- Güngör, Nevin, *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Kültür Bakanlığı Yay. :1290, Kültür Eserleri Dizisi:167, Ankara 1991.
- Günter, Kehrler, *Din Sosyolojisi*, çev. M. Emin Köktaş, der. Yasin Aktay- M.Emin Köktaş, Vadi Yay., (2. Basım), Ankara 1998.
- Halil, Ahmet, “Fikri Hareketler Ziya Gökalp”, *Anadolu Mecmuası*, Sene 1, Kasım 1924, S. : 8, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 336-338.
- Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev. Murtaza Bedir- Fuat Aydın, Litera Yayınları, İstanbul 2004.
- Hilmi, ŞehbenderzâdeAhmed, *İslam Tarihi 1*, çev. Ziya Nur Aksun, Ötüken yay. İstanbul 2006.
- Hilmi, ŞehbenderzâdeAhmed, *İslam Tarihi Dini Düşünce ve İslam 1*, çev. Ziya Nur Aksun, Ötüken yay., İstanbul 2006.
- Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- , *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay. 189, Ankara 1991.
- John, Hick, “Din Felsefesi Nedir?”, çev. İsmail Çetin, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S: 4, Yıl 4, 1992, 339-342.
- İslam Ansiklopedisi, 5/2, s. 1093.
- Kadıoğlu, “Bu Yılın 12 Martında Erzurum”, *İş ve Düşünce*, Türkiye Harsive İçtimai Araştırmalar Derneği, Sayı: 210-213, Cilt XXV, Şubat- Mayıs 1959.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Ziya Gökalp’de Tarihçilik”, *Belleten*, S. :189-190 (Ocak-Nisan1984) Ayrı Basım, TTK Basımevi, , XLVIII, Ankara 1985.
- , *Türk Milli Kültürü*, Kültür Serisi: 128, Ötüken Neşriyatı, Yedi gün Mücellithanesi, İstanbul 1998.

- Kansu, Aykut, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele ve ‘İçtimai Siyaset’,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık*, ed. Tanıl Bora- Murat Gültekingil, 3. Baskı, Cilt 5, İstanbul 2006, 118-131.
- Kardeş, Mehmet, “Prof. Fındıkoğlu’nun Hayatı ve İlgili Hatıralarım”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, 16-27.
- Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, 2.Baskı, Ankara 1985.
- Keskin, Mustafa, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, , S. : 2, 2004.
- Kırzioğlu, Fahrettin, “Fındıkoğlu’nun Folklorcu Yetiştirme Yönü ve Folklorculara Yardımı (1902-1974)”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, 56-59
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Tarihi 1, İbni Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau’ nun Sosyal Teorileri*, Anı yayıncılık, Ankara 2006.
- Koçak, Cemil, *Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye Tarihi*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yay., 8. Basım, İstanbul 2005.
- Kongar, Emre, “Türk Toplum Bilimcileri 2”, haz. Yaşar Sökmensüer, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 85, Remzi Kitapevi, İst. 1988.
- Konukçu, Enver, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile İlgili Birkaç Hatıra”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, 53-55.
- Köksal, Yonca, “Sosyal Kontrol Sistemleri”, haz. Ferdan Ergut- Ayşen Uysal, *Tarihsel Sosyoloji*,(1. Baskı), Dipnot Yayınları 35, Ankara 2007.
- Kurt, Abdurrahman, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Uludağ 2008, S. :2, Cilt 17, 73-93.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998.

- Macionis, John J., *Sociology (Sosyoloji)*, çev. Vildan Akan, Nobel Akademik Yay. Eylül Ankara 2012.
- Meriç, Cemil, “İslamiyet ve Sosyalizm”, haz. Ümit Meriç Yazan, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yay. 4. Baskı, İstanbul 1997.
- Meşkûr, Cevad, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez - Mehmet Ümit - Cemil Hakyemez, Ankara Okulu yay. , Ankara 2011.
- Morton, Smith, “Din İncelemesinde Tarihsel Yöntem”, çev. Ramazan Adıbelli, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.:22, 2007\1, 349-357.
- Özlem, Doğan, “Tarih ve Sosyoloji, Tarih Sosyolojisi”, der. Ramazan Yelken, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay.:228, Toplum Dizisi:77, Ankara 2007.
- Palabıyık, M.Hanefi, *Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün İlmi Hayatı ve Tarihçiliği*, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Rauh, F. , *Ahlak Tecrübesi*, çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Lise Felsefe Dersleri Yardımcı Kitapları, No: 13, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.
- Sezer, Baykan, “Türk Sosyologları ve Eserleri-1”,ed. Ertan Eğribel - Ufuk Özcan, *Türk Sosyologları ve Eserleri Temel Tartışmalar*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2010, 217-297
- Şahin, Adil, *İslam ve Sosyoloji Açısından İlim ve Din Bütünlüğü*, Bilge Yay. :16, Sosyoloji Dizisi: 4, İst. 2001.
- Şeriati, Ali, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, çev. Kamil Can, Düşünce Yay. No: 21, 1.Basım, İstanbul Şubat 1980.
- Tekin, Arslan,- İzgöer, Ahmet Zeki, *Anadolu Mecmuası*, TTK. Yay. S. : 4, TTK Basımevi, Ankara 2011.
- Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitapevi, 4. Baskı, İstanbul 1985.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1981.
- Topçu, Nurettin, *Millet Mistikleri Ruh Cephesinden Simalar*, haz.Ezel Erverdi- İsmail Kara, Dergâh Yay., İst. 2009.

- Turner, Bryan S., *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, Vadi Yay., (2. Baskı), Ankara Kasım 1997.
- , “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu”, haz. Ezel Erverdi- İsmail Kara, *Millet Mistikleri Ruh Cephesinden Simalar*, Dergâh Yay. İstanbul 2013.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi- İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, (1.Basım), 1.Kitap, Bilgi Yayınları, İstanbul Kasım 1991.
- Tütengil, Cavit Orhan, “Hilmi Ziya Ülken’in Ölümü”, *1974 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, On ikinci Kitap, (Ekler), İst. Üni. Yay. No:1969, İkt. Fak.Neş. No:340, İkt. ve İctimaiyat Ens. Neş. No: 62,Fakülteler Matbaası, İstanbul 1974.
- , “Fındıkoğlu Üzerine Notlar”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yay. No:2102, İktisat Fak. Yay. No: 360, İktisat ve İctimaiyat Enst. Yay. No:72, İstanbul 1976, 13-33.
- Türkdoğan, Orhan, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Sosyolojik Görüşleri”, haz. Mustafa Erkal, *Ölümünün İlk Yıldönümünde Ord. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ata. Üni. Yay. 492, Ankara 1976, 29-49.
- Ünlü, Nuri, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Başlangıçtan 1918’e kadar)*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfi yay. , No: 6, İstanbul 1984.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 310, M. Sadık Kağıtçı Matbaası, İstanbul 1946.
- , *İslam Düşüncesi*, Ülken Yay. 3. Baskı, İst. 2000.
- Yavuz, Sefer, “İlm-i Umran’ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.:40, Erzurum 2013, 319-347.
- Yazıcı, Hüseyin, “İbn Kuteybe”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, 20, 146.
- Yazıcıoğlu, M. Said, *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yay. , 1. Baskı, Ankara 2001.
- Yelken, Ramazan, *Tarih Sosyolojisi*, Vadi Yay: 228, Toplum Dizisi: 77, Ankara 2007.
- Yinanç, Mükrimin Halil, “Mili Tarihimizin İsmi” ,Sene 1, 1 Nisan 1924, S.:1, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, *Anadolu Mecmuası*, TTK Yay. S. :4, Ankara 2011, 5-13.

Yund, Kerim, “Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Folklor Yönü”, *1975 Yılı Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yay. No:2102, İktisat Fak. Yay. No: 360, İktisat ve İçtimaiyat Enst. Yay. No:72, İstanbul 1976, 34-44.

Weber, Max, *Wirthscha Ftundgesellschaft -Sosyolojinin Temel kavramları*, 1922, çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yay. , Düşünce Dizisi: 3, İstanbul Ocak 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Özlem ÖZANLI
Doğum Yeri ve Tarihi	Kars- 05.02.1982
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Farsça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	ozlem4641@hotmail.com
Tarih	